

IRODALOM- TÖRTÉNET.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
===== HAVI FOLYÓIRATA. =====

SZERKESZTI :

PINTÉR JENŐ.

KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG.
===== BUDAPEST, 1914. =====

MEGHÍVÓ.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1914 május 2-án, szombaton délután 5 órakor a M. T. Akadémia heti üléstermében felolvasó ülést tart. Tárgyai:

1. **Pais Dezső**: Kemény Zsigmondról.
 2. **Firtos Ferenc**: Szini kritikánk kezdő éveiből.
- A felolvasó ülés után választmányi ülés lesz.

TARTALOM.

	Lap
Horváth János : Tapogatódzások a Balassi-komédia körül	289
Vértesy Jenő : Madách írói hagyatéka	294

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Timár Kálmán : Néhány ferencrendi írónkról	306
U. Szabó Gyula : A magyaros iskola történetéhez	310
Tolnai Vilmos : Szélgjegyzetek. I—IV.	312
Beke Ödön : Mikszáth Kálmán forrásaihoz	318
Ulrich György : Coleridge magyar tárgyú színműve	319

IRODALOM.

Gyöngyösi István összes költeményei. I. köt.

Ism. Baros Gyula	323
<i>Báró Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái.</i>	
Ism. Laczkó Géza	326
<i>Madách Imre: Esmék Léliáról.</i>	
Ism. Velezdi Mihály	328
<i>Jánosi Béla: Szerdahely György aestheticájja.</i>	
Ism. Kocsis Lénárd	329

FOLYÓIRATOK SZEMLEJE	332
-----------------------------	-----

FIGYELŐ	345
----------------	-----

Az Irodalomtörténet a Magyar Irodalomtörténeti Társaság megbízásából jelenik meg. Iskolák és könyvtárak számára az évi előfizetés 15 korona. A Társaság tagjai évi 10 korona tagsági díj fejében kapják. Tag lehet a magyar irodalomtörténet minden barátja, ha belépését *Dr. Horváth János* titkárnál bejelenti. (Budapest, I. ker., Ménesi-út 11.)

A tagsági díjak, előfizetési összegek, reklamációk, régibb évfolyamok megrendelése s a lakásváltoztatásra vonatkozó bejelentések *Dr. Ágner Lajos* pénztárhoz intézendők. (Budapest, I. ker., Bors-utca 10.)

A kéziratok és ismertetésre szánt művek *Dr. Pintér Jenő* szerkesztő címére küldendők. (Budapest, I. ker., Krisztina-körút 91.)

TAPOGATÓDZÁSOK A BALASSI-KOMÉDIA KÖRÜL.

Újabban, úgy látszik, napirenden van a Balassi-komédia szerzőségének a kérdése. Nemrég Farkas Gyula (*Irod. II. 528. 1.*) a Komédia s annak előszava közti helyesírási különbségekből igyekezett megállapítani, hogy Karádi nem lehetett a darab szerzője. Ez különben is teljesen indokolatlan feltevése volt Horvát Istvánnak. Mi oka lehetett volna Karádinak, hogy eltitkolja szerzőségét, mikor az előszóban mint kiadót úgyis megnevezi magát? Hiszen ha a szerzőnek üldöztetéstől kellett tartania, ugyanattól félhetett a mű kiadója is; sőt a szerző nem lévén megnevezve, csak 'a kiadót, a *megnevezett* kiadót vonta volna számadásra a bosszúállás. Egyébként pedig minden jel arra mutat, hogy a darab, úgy amint Karádi kinyomatta, nem teljes egész, sőt igen erőszakos módon szakad meg. Megesonkult kézirat kerülhetett a keze közé, idegen kézirat, melyet ő kiadott úgy amint kapta. Semmi okunk sincs, hogy kételkedjünk tulajdon kijelentésében, mely szerint a darab más kézből került hozzá. E kijelentésére támaszkodva próbálkozott meg Farkas Gyula a bizonyítás egyetlen lehető módjával, a nyelvi, helyesírási bizonyítékok mérlegelésével. S ha pozitív bizonyosságra ő sem juthatott, annyit legalább kétségtelenné tett, hogy a nyelvi s helyesírási bizonyítékok sem szólnak Karádi szerzősége *mellett*.¹

Ezúttal két titokzatos adatra kívánom felhívni olvasóink figyelmét. Több szem többet lát: hátha sikerül kihoznunk valamit.

1. Kertbeny nem fogadta el Karádi szerzőségét. E feltevést cáfolva, *Magyarország «legrégibb» drámairodalma* c. füzeté (1878.) 57. lapján, a jegyzetben a következő kijelentéssel hökkent meg: «Leg-

¹ Borbély István (*Irod. III. : 175—178.*) hibáztatja Farkas módszerét. Ugyanakkor azonban ő is módszerhibát követ el, mert a Szilády-féle átírt szöveget idézi s nem az egyedül hiteles 1569.-i nyomtatványt. Abban igaza van, hogy helyesírási sajátságok rendszeréről másolat, vagy következtlen helyesírású régi nyomtatványok alapján kimutatást készíteni nem kifogástalan módszer. De Karádi maga kézírását s a darab eredeti kéziratát ő sem vizsgálhatja, mert olyan nincs. Abból próbál tehát megállapítani valamit az ember, ami van, ami rendelkezésünkre áll. S az így kihozott valószínű eredmény más valószínű megállapításokkal együtt mégis csak közelebb visz a bizonyossághoz.

újabbban valaki Karádit azért tartja a darab szerzőjének, mert *felfedeztetett e darab eredeti, Karádi által írott kézírata.*» Ő aztán nem sokat törődik a kézirattal, csak utal rá, hogy az másolás is lehet. Ez a megjegyzés azonban mégsem maradhat ennyiben. Ki fedezte fel azt a kéziratot? Hol van nyoma e fölfedezésnek? Hogy maradhatott minden visszhang nélkül e valódisága esetén rendkívüli fontosságú megjegyzés? A Komédiával már 1874-ben is foglalkozott Kertbeny (*Die Fürstenverrathe von Melch. Baron Balaschscha*): akkor még nem szólt az állítólagos kéziratról. 1874 és 1878 között kell hát keresnünk a kézirat felfedezéséről szóló, bizonyára hamis értesítést. Karádi-bibliografiánkban tehát ez időközre vonatkozólag hézagnak kell lenni, mert az ismert hozzászólásokban nyoma sincs efféle kéziratról való tudomásnak.

Ki és hol közölt tehát 1874 és 1878 között valami értesítést a Balassi-Komédiának egy előkerült s állítólag Karáditól származó kéziratáról?

2. Még gazdátlanabb és rejtélyesebb a második adat.

P. Thewrewk József *Magyar nyelvkincsek Első Leopold és Hatodik Károly fénykorából. Pest, 1858. c.* kiadványában, a címlap hátoldalán, mintegy mottó gyanánt egy négy soros verset nyomtat, mely így hangzik: «Szeresetek egimast es az szegin hazat, Szorgalmatosaghal üzetek el baiat, Ne vagdalliatok le az zeöld fizfak haiat. Ne pazerolliatok az esztenak ¹ vaiat.» A vers alatt pedig azt mondja P. Thewrewk: «Zsombori László jegyzetei szerint a leírt sorokat szerző *Szotyori Gáspár*, ki a «Balassi Menyhárt árultatásáról» szóló «Comediá»-nak is szerzője volt».

Már ezelőtt 22 esztendővel szemébe tűnt ez adat Király Pálnak s az *Irodalomtört. Közl.*-ben (1892. 431. l.) a következő kérdést intézte a folyóirat olvasóihoz: «Ismeretesek-e Zsombori Lászlónak itt említett jegyzetei, avagy van-e valakinek birtokában olyan adat, amelynek alapján állítható, vagy épen ki is deríthető, hogy a «Balassi M. árultatása»-nak csakugyan Szotyori Gáspár a szerzője?» A kérdésre senki sem válaszolt.

Nem került el e rejtélyes adat Pintér Jenő figyelmét sem. *A m. irod. tört. a legr. időktől Bessenyei Gy. felléptéig* II. (1909.) 126. lapján utal reá s így nyilatkozik: «E sajtászerű tudósításhoz nem áll módunkban bővebb magyarázatot fűzni.»

Szóval ma is a levegőben lóg s elintézetlen voltával ingerel e sehonnai adat.

¹ «Az oláh eredetű *esztena*, juh fejő szín, vagy hely.» (L. a kiadvány 112. lapján közölt szómagyarázatot.)

Melyik Zsomboriról lehet itt szó? Van ugyanis kettő is. A XVI. század iról, ki Báthori István, Kristóf és Zsigmond alatt élt Erdélyben s nevezetes állami szolgálatokban foglalatzkodott, nem sokat tudunk. Az érdeklődőt Nagy Ivánra (Magyarorsz. családai X. 1863. 280. l.) s az ő forrására, a Polgári Lexikonra utalom (*Sombory László* címszó alatt). Jegyzeteiről, kézíratairól sehol semmi emlékezés.

Többet tudunk a másíkról, s minden nyom ő hozzá vezet. Kortársai rendszeren 'Sombori Lászlónak írják a nevét. Rövid életrajza Szinnyeiben is olvasható (XII. 1235. h.). Kazinczy Levelezésében sűrűn szerepel, s a Levelezés kiadója, Váczy János, a III. köt. 517. lapján ír róla. E jegyzetet, mely L. Bőjthe Ödön *Hunyadmegye Sztrigy-melléki részének és nemes családainak története* (Bpest, 1891. 263. l.) c. igen becses művéből is merít, kiegészítik a Levelezés későbbi kötetiben foglalt adatok, s különösen az a német nyelvű Nekrológ, melyet Sipos Pál küldött Kazinczynak (Kaz. Lev. X. 114—115. l.). Ezek szerint Sombori László 1755-ben született s 1812-ben halt meg (Szinnyei szerint, tévesen, 1813-ban). Nagyenyeden tanult; hivatalt viselt a kancelláriánál s a kir. táblán; Marosvásárhelyen prókatorkodott, majd Zaránd m. nótáriusa lett. 1796-tól kezdve hunyadmegyei birtokos. A múzsával való társalkodás miatt elhanyagolta birtokait. Többnyire alkalmi verseket írt klasszikus versformában, erdélyies ejtéssel s erőszakolt mértékkel, mit Kazinczy ki nem állhatott. «Versificatiója isten-káromló, s dialektusa gonosz. Mint embert nagyon szeretem. De nem tartom Poetának» — írja róla Döbrenteinek 1808 márc. 23. (Kaz. Lev. V. 372. l.). Verseit egy-két leveles kis füzetekben adogatta ki. Kézíratai, halála után, Kenderesi Mihályhoz kerültek, aki sajtó alá akarta rendezni s egyszersmind «jobbítani» összes munkáit (Kaz. Lev. X. 115., XI. 36., XI. 55. l.). Hogy azonban ki is adta volna, arról nincsen tudomásunk.¹ Kenderesin kívül jó barátságban élt Sipos Pállal (1805—1810. sárospataki ref. főisk. tanár; azután haláláig, 1816-ig, tordosi ref. pap); Kazinczynak ez írogatott felőle s tartott felette halotti prédikációt 1812 szept. 2. (Kaz. Lev.

¹ A Tud. Gyűjt. (1824. IX. 121. l.) ugyan azt írja róla, hogy «kiadta úgy mint a' maga költségén Zsombori Jo'sef (sic!) Erdélyi költőnk' verseit», s bár itt a József név csak tévedés lehet László helyett, ez aligha lehet helyes értesülés. Annyi igaz, hogy némely kiadványaiban — Egy nemes vetélkedés, 1803; A tudomány és virágzó nemzeti nyelv, 1805 — S. L.-tól is közöl verset, de hogy összes költeményeit is kiadta volna, annak semmi nyoma. — Különben volt egy S. József is (1783—1822, kath. pap), ki főképp egyházi beszédeket írt, de verset, Szinnyei szerint (XII:1233—4. hh.), nem.

XIV. 484. l.). Volt egy nővére is, ki szintén verselgetett s gróf Rhédei Lászlóné gazdasszonya volt Sztrigyszentgyörgyön (u. o. V. 335, 372. l.).

Megnéztem nyomtatásban megjelent s a Múzeum és Akadémia könyvtárában hozzáférhető apró-cseprő műveit,¹ de azokban, mint előre is sejtettem, nyoma sincs a Balassi-Komédia, vagy Szotyori emlegetésének.

Bizonyosnak látszik, hogy ennek a Zsomborinak a jegyzeteire céloz P. Thewrewk József. P. Thewrewk maga is hunyadmegyei származású volt (Déván szül. 1793-ban, s a szászvárosi ref. gimnáziumban tanult); még ismerhette Zsomborit (ki csak 1812-ben halt meg) személyesen is, vagy ha őt nem, hát ismerhette Kenderesit, kihez Zsombori kéziratái kerültek, ki szintén hunyadmegyei születés (1758) és Hunyadban viselt előkelő megyei tisztségeket († 1824). Ha tehát Zsombori jegyzeteire hivatkozik, e jegyzeteket Kenderesinél láthatta.

Hogy csakugyan e körül a Zsombori körül kell kereskednünk, azt egyéb s most már a Szotyori névhez is utat nyitó adatok is megerősítik.

Nevezetes ugyanis, hogy mind Zsombori László, mind pedig, akihez kéziratái kerültek: Kenderesi Mihály, rokonságban voltak a hunyadmegyei Szotyori-családdal. Zsomborinak volt egy Klára nevű leánya, ki 1805-ben egy *Szotyori János*hoz ment férjhez (Böjthe: *id. m.* 263. l.). Kenderesi Mihály pedig, midőn őt esztendei özvegy-ség után másodízben nősült, 1807-ben egy *Szotyori Mária*t vett el.

Mindössze eddig a pontig sikerült tisztáznom a Szotyori Gáspár szerzőségére vonatkozó állítást. Mi benne az igazság? egyelőre földerít-hetetlen. Annyi azonban a fölfejtett szálaból, melyek mind a hunyadmegyei sztrigyvölgyi írócsaládok körében futnak össze, kétségtelennek látszik, hogy a Szotyori-család tudatában élnie kellett olyan hagyománynak, hogy egyik őjük, Szotyori Gáspár, írta a Balassi-Komédiát. E családi hagyományról értesült az író Zsombori László, ha előbb nem, hát akkor, mikor leánya férjhezadásakor sógorságba került a Szotyoriakkal (bár bizonyára ismerte őket előbb is); följegyezte a hagyomány emez adatát, s halála után jóbarátjához, a Szotyoriakkal szintén sógorkodó Kenderesihez kerültek kéziratái és jegyzetei. Ezekből ismerhette meg P. Thewrewk, s ő gondoskodott róla, hogy a családi hagyomány világ elé kerüljön.

¹ Öröme vált bús képzeletek' története, 1804; 'Sombori' hazafiui és érzékeny sohajtási, 1805; A haza szent szava, 1806; Gróf Széki Teleki Lajos . . . neve napjára, 1811; Gr. Kemény Sámuel . . . neve napjára, 1811; Jó hazafi Bároczai neve, 1811. — Nem láttam következő munkáit: Az 1794-dik esztendőben tartott nemes haza gyűléséhez, 1794; A másák háládatos-sága, 1803; Ziszygiac Martis et Veneris, 1810.

Tudnunk kell, hogy Karádi szerzősége ötletét csak 1819-ben veti fel Horvát István (*Tud. Gyűjt.* 1819. V. 81. l.), jóllehet a Komédia meglétéről már 1806-ban is hírt adott (*Hazai Tud.* 1806. 48. sz. 404. l.). Így aztán érthetővé válik, hogy Zsombori, aki Szotyori Gáspárt tudta a darab szerzőjének, Horvát István feltevésehez nem szólhatott hozzá; ő ugyanis már 1812-ben meghalt. Feltűnőbb azonban, hogy Kenderesi Mihály, aki csak 1824-ben halt meg s élénk irodalmi életet élt, szó nélkül hagyta Horvát Istvánnak Karádi szerzőségét állító nyilatkozatát.

Akárminth álljon is a dolog, ha már ennyire jutottunk, nem szabad többé végkép elejteni e kérdést. Családi hagyományok, ha nem mindig alapulnak is ténybeli igazságon, viszont ok nélkül sem keletkeznek csak úgy az üres levegőből. Nagyítás, túlzás, a családi büszkeséget növelő szépités rendszeren sok van az effélékben, de semmiből, egyszerű kitalálással, csak ritkán pattannak elő. S ekkor is, nem volna szabad addig nyugodnunk, míg azt a semmit meg nem találtuk. Ha pl. (csak merő föltevésnént mondom) a Komédia ma egyetlen ismert példánya előbb a Szotyoriak birtokában lett volna s tőlük került volt a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárba, hol Horvát István 1803-ban fölfedezte: az egykori birtokolás egyszerű tényéből igen könnyen kerekedhet idővel a szerzőség mendemondája. Bármilyen úton-módon jött létre e családi hagyomány, igyekeznünk kellene eljutni a gyökereig; s míg azt meg nem tesszük, mindig kísérteni fog a nyugtalanító gondolat: hogy hátha ez az igazság. Azért hozom olvasóink elé e csonka eredményt. Hátha akad köztük tájékozottabb és szerencsésebb kutató, ki könnyebben követheti tovább az egyre ritkuló nyomokat.

Szotyori Gáspárról különben sehol sem lelek híradást. Nagy Ivánnak a Szotyoriakról nincs 1791-nél korábbi adata. Bőjthe Ödön (id. m.) utal a család háromszéki eredetére, de legkorábbi adata 1727-ről szól. A kérdés ez volna: élt-e ily nevű ember 1565 és 1569 között? Kétségtelen ugyanis, hogy a Komédiát 1565 után írták s 1569-ben adta ki Karádi.

S még egy utolsó kérdés: Lehet-e XVI. századi az a négy soros vers, melyet P. Thewrewk József közöl a mondott helyen Szotyori Gáspár állítólagos szerzeményeként? Helyesírása alapján természetesen nem szólhatni hozzá, hisz az lehet Zsombori, Kenderesi vagy akár P. Thewrewk átírása is. De nyelve szerint származhat-e a XVI. század hatvanas, hetvenes éveiből? Pontos, mai fülnek is kifogástalan ritmusa, a nyelvbéli régiség jeleinek teljes hiánya: mindenesetre gyanús.

HORVÁTH JÁNOS.

MADÁCH ÍRÓI HAGYATÉKA.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára 1913 nyarán értékes gyarapodást nyert Madách Imre hagyatékában, mely a Madách-könyvtárból, Madách eredeti kézírataiból, levelezéséből és okmányiból áll.¹

A felvidéki magyar családok kulturáját őrzi e könyvtár. Katalógusát Madách Károly és Gál Ignác készítették. Nem túlságos nagy, de számottevő könyvtár, 1075 pont alatt van felsorolva a jegyzékben s bár sok kötet elkallódott belőle, tekintélyes része megvan.² Tülnyomólag német és francia könyvekből áll, mely nyelveket folyékonyan beszéltek a Madách-kastélyban. Az akkori művelt világ szellemi tápláléka. Itt van a Biblia, Luther és Károlyi Gáspár fordításában, a régi klasszikusok, Homeros latinul, Sophokles — a költő kedvenc drámaírója — németül, a latin vers- és prózaírók. Csak másik görög kedvencét, a szellemes és orcátlan Aristophanest nem találjuk a listában. Nagy sorozat német klasszikusokból, teljes Goethe, Schiller, a francia irodalomból XVI. Lajos korának irodalma, de itt a romantika is, Hugo Viktor, [drámáiban. Megvannak a borongó Ossian-dalok, az angol klasszikus írók: Shakespeare egy hatalmas kötetben, Milton s az új irány tüzelekű poétája, Lord Byron.

Aránylag kevés a történeti s a filozófiai könyv. Ott állt a polcon Gibbon egy kiadása egyetlen óriási kötetben, mely a hagyomány szerint a költő kedvenc olvasmánya volt. A filozófiai munkák közül Burke, Hume, Hugo Grotius, Rousseau, Kant és Mendelssohn a nevezetesebbek. Hiányzik Leibnitz, Hegel s a nagy pesszimisták, mint Schopenhauer. Valamint a régiek közül se találjuk a «még a borsón

¹ E hagyaték nem volt ismeretlen az irodalomban. Gyulai Pál említi a Madách összes műveire írt előszóban, de sokat hagyott kiadatlanul. Rövid jegyzéket közölt róla Morvay Győző (Adalékok Madách Imre életéhez. Budapest, 1898.). Palágyi Menyhért is használta (Madách Imre költészete. Budapest, 1900.) s műve függelékéül az okmányok egy részét kiadta.

² A jelenlegi anyag 235 mű 712 kötetben.

is szépet álmódó» Platont s a nagy rendszeralkotó Aristotelest. Azonban okunk van fölteni, hogy Madách ezenkívül is sok filozófust olvasott — hihetően a könyvtárban is több volt belőlük, de elvesztek — hiszen *Az ember tragédiájának* minden lapja tanúsítja azt az eleven filozófiai kulturát, amelyben Madách élt. S a phalanster-jelenet bizonyítja, hogy mennyire ismerte az utopisták ábrándjait, melyet oly tömören és hatalmasan tett csúffá e mesteri jelenetben.¹ Igen sok a szabadkőműves-könyv, melyeket bizonyára még a költő nagyatyja, a nagyműveltségű Madách Sándor, szerzett meg, mikor a szabadelvű eszmék divatban voltak s a Freimaureerektől várták a világ megváltását.

A szintén nem számos magyar történeti munka között ott állt a Fessler magyar története, e Livius modorában írt könnyű olvasmány, a múlt élénk képsorozatával, Katona István a maga hatalmas apparátusával, históriai dokumentumaival és Schwandtner kútfő-kiadása. Ezekből kereste ki a drámatárgyakat magyar történeti színműveihez. Nincsenek elhanyagolva a magyar írók sem, a régi és újabb klasszikusok, megvannak a Széchenyi röpiratai, egy új világ alaprajzai, amelyet egész lélekéből olvashattak a sztregovai kastélyban. Az utolsó szerzemények közül való Arany János költeményei két kötetben, az új jó barát munkái, akitől oly hamar meg kellett válni. Mindent összevetve, igazi kultura székel a Madách-kastélyban, a költő megtalálta otthon, nem kellett messze fáradnia érette.

★

A kéziratok közül² egy nagy folio kötetet veszünk kézbe először: ezek a költő versei, két kötet számára összeszedve. Kár, hogy csak e végleges formában jutott kezünkre s nem tudjuk megállapítani az időrendet benne. Műfajok szerint vannak csoportosítva. Mikor Gyulai Pál kiadta e verseket, legalább egy harmadát kihagyta s a költő csoportosítását is megváltoztatta,³ mikor egy kötetbe tömörítette. Ez most

¹ Tolnai Vilmos: Madách londoni és phalanster-jelenetének egyik forrásáról (Egy. Phil. Közlöny 1911.).

² Morvay Győző (i. m.) e kéziratokat felsoroló jegyzékéből hiányznak a *Commodus* c. dráma s a *Tündéralom* c. kiadott töredék, melyek itt megvannak. Továbbá a *Nápolyi Endre* c. drámát címlap híjában töredéknek nézte s *Az udvari ünnep* címet adta neki, mely az I. felvonás címe. Ellenben elvesztek azóta a *Litteraturai kevercs* c. ifjúkori munka s *Az ember tragédiájának* 1861-iki kiadása a költő sajátkezű jegyzeteivel ellátva.

³ Madách szerint: I. k.: I. Szerelem. II. Románc és ballada. III. Legenda és rege. IV. Tábori képek. II. k.: I. Benyomások. II. Jellemzések.

már a teljes Madách. Néhány verse külön kéziratban is megmaradt, különféle formájú, sokszor dirib-darab papirosra írva, melyekből e könyvbe írta be. De e könyv se teszi tisztázat benyomását, tömérdek benne a javítás, úgy hogy néhol nehezen betűzhető ki. Az író ideges nyugtalansága érzik ki belőle. Nyilván sajtó alá van összeválogatva, de sohasem adta ki. Madách nem volt igazi lyrai költő, minden gazdag gondolatvilága mellett sem; versei értékét maga jellemzi az *Útraváló* című utolsónak besorozott költemény (melyben Gyulai kiadásában *Epi-logus* nevet visel):

Mert nem ha ujat mond, ér szivhez a dal,
De, hogyha azt, mi benne szunnyadoz
Életre költi, — vágyainkkal él, hal,
Mosolyt a kedvnek, bának könyt ha hoz.

E dőre könyvből is csak úgy lesz ének.
Vegyen hát minden a mi illeti:
Borágot, rózsát vagy cziprust fűzérnek,
Vegyen, ha lelke dallal van teli.

És míg öröm, bú, hit meg kétkedés lesz,
Tél és tavasz, ifjúság, szerelem,
Míg szent eszmékért ember harszol, érez:
Mindebből osztályrész jut majd nekem.

Madách írói hagyatéka a drámaíró is közelebb hozza. *Művészeti értékezés* címen van egy kisebb tanulmánya,¹ melyet 1842-ből keltez. Úgy látszik, csak a maga számára írta, dramaturgia-féle volna ez, de inkább csak Sophokles drámáiból vonja le a szabályokat. Érdekes tudni, hogy Madách Sophoklesben találta meg eszményképét, holott műveiben semmi görög hatás nem található.² Sőt mikor a *Férfi és nő* c. drámáját írta, mely épen úgy Herakles tragédiája, mint a görög mester *Trachisi női*, homlokegyenest ellenkező fölfogással s egészen másforma stílusban írja meg. Pedig majdnem egyidős e dráma a dramaturgiai töredékekkel. Sophoklest nagyon önkényesen, bár kétségkívül eredetien magyarázza. Jellemző, hogy legjobban megérti *Phi-*

III. Kedvsapongások. IV. Benső küzdés. V. Elmélkedések. VI. Levelek. VII. Epigrammák. — Gyulainál: I. Szerelem. II. Benső küzdés. III. Benyomások. IV. Jellemzések. V. Kedvsapongások. VI. Rajzok és képek. VII. Elmélkedések. VIII. Epigrammák.

¹ Palágyi (i. m.) csak e tanulmányról s a *Csak tréfa* c. drámáról emlékezik meg a kiadatlan művek közül.

² Kivéve természetesen az Aristophanes modorában írt *Civilisatort*.

loktatest, melyben a hős minden magánérdeket és gyűlöletet alárendel a hazaszeretetnek. Az azonban igazán bajosan következik Sophoklesből, hogy a drámai hős mindig a fölvetett erkölcsi elv ellen küzd, melyet egy vagy több személy vagy akár felsőbb hatalom is képviselhet. A hős küzdelme azonban jóhiszemű, mert valami jöcímre támaszkodik, melyből azt hiszi, hogy joga van a világrenddel szembeállania. Ez kétségkívül igen talál Oedipusra, de kevésbé Antigonéra s teljességgel nem Philoktetesre, aki végül nem is tragikus alak. Madách foglalkozik itt a dráma szerkezetével is, melyet úgy vél helyesnek, ha a dráma végefelé beáll a peripetia, a küzdelem látszólagos megfordulása s helyesen hangsúlyozza, hogy nem a jó emberek szerepeltetése teszi a darabot morálissá. Kikel a jelenkor írói ellen, kik túlságos sok regényes elemet visznek a drámába s akik a szerelmen kívül nem ismernek más tárgyat. Igaz, hogy Sophoklesben kevés is a szerelem. A tizenkilencéves ifjú Madách az, aki ily lenézéssel beszél a szerelemről.

Kiadott művein kívül három teljes dráma kézírata van a hagyatékban s egy jegyzőkönyv, mely terveire világot vet. Próbáljunk mindebbe némi rendet hozni be. Ifjú korában forrongtak benne a dráma-tervek. Sokat ír e kiforratlan korban, harmincadik éve előtt, a szabadságharc kitörése előtt. A *Férfi és nő* c. drámája 1843-ból való, közel egykorúak vele *Mária királynő* és *Csák végnappjai*. Mikor írói hírnévre jutott, e darabjait át akarta dolgozni, a két utóbbit át is dolgozta. A kezdeti formát nem ismerjük s valószínűleg már nem is fogjuk megismerni soha. A *Civilisator* c. parodiája, mely a Bach-korszakot gúnyolja ki, 1859-ből való, a *Mózes* 1860—61-ből, a *Tündéralom* utolsó műve, töredéknek maradt. Egyik legelső kísérlete a *Csak tréfa* című társadalmi dráma; ez eddig kiadatlan, bár kézírati olvasás után már írtak róla Riedl Frigyes¹ és Palágyi Menyhért. Bérczy Károly emlékbeszédében² ezeken kívül említi *Jó név és erény* és *Commodus* című ötfelvonásos, jambusokban írt tragédiáit, melyeknek írását 1843—48 közé teszi. Ezt most kiegészíthetjük. A *Jó név és erény* másfél felvonásnyi töredék s a *Commodus* prózában van írva. E csak névről ismert darabokon kívül van egy, *Nápolyi Endre* c. prózában írt, ötfelvonásos tragédia s egy verses dráma eleje, mely *II. Lajos* címet visel. Ezeket eddig névszerint se ismerték. Írásuk egymásutánját meghatározni nem lehet, mert semmi jegyzet vagy dátum-följegyzés nem utal erre, a *II. Lajos*-töredéket kivéve. Utóvégre nem is fontos. Szemmellátható, hogy mind fiatalos elme szülöttei, kiforratlan dol-

¹ Egy. Phil. Közlöny 1880.

² Gyulai Madách-kiadásában közölve.

gok, de egyes fölvilanások mutatják ezekben is a szunnyadó rendkívüli tehetséget.

A *Csak tréfa* érdekes alkotás, de távolról se tartjuk annak az értékes munkának, melynek Palágyi Menyhért állítja. Az is csak föltevés, hogy a tizenkilencéves ifjú a darab hőisében, Zordy Lorántban, önmagát festette volna. Madách-csal ilyen katasztrófa nem történt s a fiatal emberben nem fészkelhette meg magát akkora embergyűlölet, mint Zordyban. Hogy az író személyeivel mennyire azonosítja magát, mindig kétséges kérdés, ha nem ismerjük eléggé életviszonyait. Ha Shakespeare életében egyidőbe teszik *Timont* és *Lear királyt* s ha e két darab sötét pesszimizmusában a drámaíró próbálják keresni, még inkább megengedhető, mert e két mű boldogtalan hőséből egy sokat csalódott és sokat gondolkozó férfi elkeseredése szól; bár így is meggondolandó, hogy a tapasztalt és emberismerő Shakespeare azonosítható-e a hirtelen és szelesen ítélő Learrel s a könnyenhívó és naiv Timonnal. Ámde a Madách hőse olyan, amilyen a gyermek képzeletében lehet a megesalódott és elkeseredett ember. Könyvek és ábrándok beszéde ez, nem az életé. Mondom, nem érdektelen. Hőse a fiatal Zordy, aki a szerelemben és a politikában egyaránt csalódik, kedvese máshoz megy s vagyont elpörlik tőle. Drámát ír, melyben saját tragédiáját hozza színre. A nézőközönségben ott vannak, akiket kipellengérez s vetélytársa párbajra hívja. A párbajban Zordy győz, de önmagát is kivégzi azután. A nagyon romantikus rémdráma érdeke abban van, hogy egy-két mellékalakja — a szájhős hazafiak, az ingyenélők — ügyesen van jellemezve s Madáchban kétségkívül megállapítható Shakespeare hatása. Zordy Hamlet tréfáját követi a színjátékban s Timon átkaival vonul a magányba.

Shakespeare hatása ezenkívül csak a *Mária királynőn* tapasztalható a maga teljességében. Ez a sok színre tagolt, történelmi részletrajzzal teletömött, nem érdektelen, néhány szép jelenettel ékes, de egészében nagyon hosszadalmas s gyöngén megalkotott színmű a Shakespeare királydrámáit másolja. A *Czakó János lovagjának* hatását is kereshetnénk shakespeareiesen szűkszavú és energikus, vad hősében, Palizsnayban, de e kérdés messze vezetne.¹ Ami shakespearei hatás ezenkívül van Madáchban, az csak néhány külsőség, néhány merész kép és villámszerű rövidséggel ható drámai mondás. A fiatal költő a maga útján megyen, ha téved is.

Ilyen eredeti munka a *Commodus* c. tragédia is. (Mellékesen megjegyezzük, hogy a kéziratból néhány lap elveszett.) A hanyatló

¹ Madách e fiatalkori, kiadott drámáiról l. Voinovich Géza: Madách fiatalkori négy színművéről (Budapesti Szemle 1909.).

római császárságot írja le benne, Marcus Aurelius elvetemedett fiát a császári trónon. Fölfogása érdekes: Commodus császár nem lenne teljesen rossz, de az elkényeztetett nevelés, a szolgai hódolat s a közvetlen környezetében uralkodó aljasság teljesen rossz útra vezetik. Állásában megnyerte egy nemes római leány szívét s e választáson nem is csodálkozunk, mert a császár fölléptében van valami megnyerő. Hogy aztán fokozatosan hogy sülyed el, hogy aljasodik el a szerencsétlen ifjú addig, hogy gladiatoraival maga vív éles karddal szemközt azok tompa fegyverével, ennek a festése tapasztalt írónak is hálás és nehéz földadat volna. Madáchnak csak néhány vonás sikerült, a lélektani átmenet csak jelezve van. A főtörténet mellett folyik Pertinax szenátor családi tragédiája, kinek két törvénytelen fia, akiket törvényesít — egy hófehér és egy fekete jellem — tör egymás ellen. Háttérbe odafesti a költő a katakombát, ahol a keresztények gyülekeznek össze istentiszteletre s ahová vigasztalást keresni mennek a Pertinax-család szerencsétlen tagjai. A megírás nyers, darabos, az író a színpadból kánpadot alkot szerencsétlen személyei számára, de e dráma jelentősége is megvan: előtanulmány *Az ember tragédiája* római színéhez; Madách talán leghatalmasabb festményének első vázlata.

Jobban megalkotott munka a *Nápolyi Endre*. Ez is kétségtelenül fiatalkori munka, ez is gyakorlatlan író kezére vall. Jellemző az is, hogy Madách különböző stílusokat próbál. E darabjában megjegyezzük, hogy elmaradnak azok a hosszas és dagályos tirádák, szavалások, melyek többi munkáiban hemzsegnek, sőt szinte félelmesen rövid és szakgatott nyelvében sok az erő. Másodszor az a feltűnő, hogy itt egy-két Hugo és Dumas iskolájára valló romantikus motívum kísért. Ám lássuk az egészet közelebről.

Endre királyfi és Johanna királynő története állandóan izgatta tragikus költőinket s több külföldi író is foglalkozott e tárggyal. Jóformán az összes földolgozások — Rákosi Jenő költőien szép *Endre és Johannája* is — egy hibában sínylődnek: nem tudják Endre kissé szenvedőleges alakját cselekvővé alkotni, Madách sem, de határozottan az ő Endréje még leginkább drámai hős, legalább a színmű első felében az. Körülötte az ármányok egész tengere hullámoz, gyilkosok és bravók hada jár-keel bíborba és hermelinbe öltözöttek. Tarantoi Lajos vad szenvedéllyel szinte kicsikarja Johanna szerelmét. A hercegnők egymásra féltékenyek s saját fiaikat akarják trónra ültetni, Johanna olyan közöttük, mint a játéklapda. Róbert barát, Endre nevelője, itt nem a magyar erényt képviseli, hanem a hatalomvágyat egy zordon, nagyravágyó, vakmerő pap személyében, aki Endrét is fölládozza, csakhogy az asszonyok nevében ő maga uralkodjék. Madách rövidsé-

gében megkapóan mutatja be az alakokat. Johanna a legkevésbé sikerült, de nála is jellemző, mikor gyászruhában és mosolyogva lép föl. Az olasz hercegek fáklyákkal és virágbokrokkal járják be az éjszakát. Endre anyját, a magyar királynét, annyira nem becsülik, hogy Lajos herceg föltett kalappal és füttyörészve megyen el mellette. Az álarcos vígalm a maga teljes olaszos jókedvében folyik le, mikor Endre megjelenik maszk nélkül, feketében, gyászbaöltözött, halálfejeszászlójú herold kíséretében s megfenyegeti ellenségeit. Mindez olyan élénk, amilyen drámai. Kár, hogy aztán a hyperromantika elrontja. Endre ellen bérgyilkost fogadnak, a gyilkos leánya szerelmes Endrébe s elcseni a királyfi ruháját, hogy az apa saját leányát gyilkolja meg. Giléti, Endre hű embere, rendet akar teremteni s Endrét bezáratja, hogy a népet Johanna ellen lázítsa s Endre oktalan hevességével semmit se rontson el. De Johanna mégis Endréhez férkőzik s elhitesi vele, hogy Giléti áruló. A hű ember elesik az utcai harcban s bár Endre már megtudta hűségét, mint a holdkóros követi Johannát Aversába, ahol meggyilkolják. E kevésbé sikerült jelenetekben is van egy-két jó mozzanat, így a földrengés jelenete, mely csak Róbert barátot nem rendíti meg, a vasembert, akinél azonban szintén erősebb az ármány, mely mérget itat vele; vagy az utolsó jelenet, ahol az elkövetett gyilkosság után Johanna és Tarantoi Lajos megborzadnak egymástól. Általában elszietett részletei s néhány rémdrámába való jelenete mellett is e darab Madách tehetségének bizonyítéka.

A *Jó név's erény* c. töredék a *Csak tréfa* stílusában van írva s még zavarosabbnak látszik, mint az. Ez is több ház történetéből van összeróva. Egyfelől a szegény költő és leánya, másfelől a pénztárnok, aki meglopta a pénztárt s ezek között a darab hőse, aki a személyek közt úgy szerepel, mint «Balázs, a jégember». A töredékből is látszik, hogy e rejtélyes ember nem méltó a nevére, mert csak az örömlányok táncára nem hajt, ellenben szerelmes s valami írásai vannak, amelyeket kicsalnak tőle.

A másik töredék nagyon rövid, de többet ígér. *II. Lajos* a címe s 1855-ből van keltezve, tehát már az érettebb író munkája, ami meg is látszik rajta. Zápolyai János kastélya előtt történik: itt vesznek hírt, hogy Báthoryt választották nádorrá s Zápolyai Martinuzzi tanácsára elhatározza, hogy cselekedni fog. Még az adószedők jönnek a népet zsarolni, kiket a vajda elkerget s a dráma megszakad. De a dialogus élénk és drámai voltát föltüntetni idézzük e néhány sort belőle:

Martinuzzi. Hogy bár előbb már nyergeltetél volna,
Aztán kérdezted volna nézetem.

Nem várja a' sas hogy prédára hívja
 A varju had. — Villámként csap közéjük.
 Nem várja a párducz hogy útjait
 Ravasz rókák egyengessék előbb.
 Még nem nyergeltetsz ?

Szapolyai.

Csáky, utazunk !

Mi díjat kérsz, György, e' tanácsodért ?

Martinuzzi. Vigyél el engem is Nagyságos úr !

Ime itt vannak a kész alkotások és a torzók a művész műhelyéből. Maga sem tartotta teljes munkáknak őket, de nem törte össze, hanem megjelölte az egyes helyeket, melyeket használni akart másutt. Így a *Csak tréfa* egy-két helye belekerült költeményeibe, a *Mária királynő* egy jelenete *Az ember tragédiájába* s több helyen bekerített egy-egy sikerültebb jelenetet vagy néhány sort s ráírta egy más darab címét, hogy majd ott használja föl. Látszik rajta, hogy nincs megelégedve munkájával. Nézzük a kézírást. Nagyon siető és ideges ; sok helyen összevisszahúzgálva és javítva. Ez az író forr még, nincs készen.

Még egy jegyzőkönyv tartozik ide, melyre *Színpad* cím van ráírva. Az elején a drámai versformáról s a színmű terjedelméről áll néhány megjegyzés. Aztán minden drámának egy lapnyi jegyzet van szánva ; néhol nem is a lapra írva, csak bedugva néhány papirszelet, amit Madách türelmetlenségében jegyezhetett föl. Általában — úgy látszik — az író még apróságokban is valami pedáns rendhez akarta magát szoktatni, ami pedig nem igen talált heves vérmérsékletéhez.

A *Nápolyi Endrének* szánt lapon néhány mellékalak jelleme van följegyezve, köztük a Róbert baráté : pap, aki minden élvezetnek irigy ellene, komor, uralkodásra vágó, kielégítés nélkül, mindent eszköznek néző. Utóbb a *Nápolyi Endre* címszót kihúzza s fölébe írja : *Sámson*, pedig van még üres lap bőven. Már akkor a Bibliára fordult a figyelme, melyből a *Mózes*t írja s melyből megindítja *Az ember tragédiáját*. Sámson igazi drámai tárgy és Madáchhoz méltó. Sámson jelleme egyenes, erős és megvan benne a tréfálköző vonás. Ügyes megfigyelés, melyet a Bibliából vont le, ahol a szörnyű herosból szintén nem hiányzik a humor, aki hátán viszi el az ellenséges város kapuját s vendégeinek tréfás rébuszt ad föl, mikor mézet talált az oroszán szájában. Felesége máshitű, csak a hőst szereti benne, nem rossz, csak szeszélyes, léha és gyöngé. Ime adva vannak a dráma jellemei alaprajzul, csak föl kell építeni. E jegyzet igazi epikai nagyságban mutatja a hőst, mikor már meg van nyírva, el van fogva és bilincsel lekötözve. «Ne hagyjátok beszélni !» — még akkor is félnek tőle.

Másik lapon a mohácsi vész tragikus korából vett drámához van néhány kő összekeresve. A cím először *Zápolya*, aztán *Verbőczy* (így). Úgy látszik, e terv azonos a megkezdett drámával, mely akkora már *II Lajos* címet kapott. A három név közül *Verbőczy* látszik az igazi hősnek, kiből tragikus alakot akar formálni. Itt feltűnik Madách azon eszméje, hogy egész korszakot rak hősei vállára, melyeknek gondolatvilágát hordozzák magukon. Azt mondja *Verbőczy*: «Engem a kor szült — én azt képviselem, hatalmam egy egész kor!» A király maga látni akarja *Verbőczyt* s megkérdi tőle: boldog-é? Nem. A nagy emberek nem szoktak boldogok lenni. Önerejéből jut föl magas polcra, egy fényes lányba volt szerelmes, de a lány szülői gátul álltak, *Verbőczy* lemondott s a politikára adta magát. A lány *Báthory nádorhoz* megy feleségül. Föl van jegyezve a király, mint gyöngye és ingerlékeny jellem, hiú és energikus felesége. *Martinuzzi*, mint kukta, gúnyos és bölcs mondásaival, apja, mint pór. Jellemző ötletek: az országgyűlésre karddal mennek és karddal kérnek. Valaki eladja a legelőt, lovat vesz rajta és azt ingyen legelteti. «A gyertyavívó legtöbbet botol» — írja be a költő a jegyzetek közé. Igen sok történelmi jegyzete van hozzá, könyvtárában megvan ifj. *Palugyai Imre* *Verbőczy István életrajza* c. műve (Buda, 1842), ebbe sajátkezűleg van egy-két megjegyzés beleírva.

Másik oldalon az *Álszégyen* címet viselő lapon *A Jó név 's erény* alakjai vannak följegyezve, másikon a *Commodus* jellemei. Egy idevaló töredék-papírlap hátán egy *Brutus*-drámához való jegyzet: *Brutus* felesége kérdi, miért fog durva hősökkel kezet, miért ugrik föl álmából? — akár *Shakespeare Julius Caesarjában*; de már a következő megjegyzés *Madách* posszimizmusára vall: *Brutus* később belátja, hogy bolondság volt ily nőt fölláldozni a halhatatlanságért.

Az *Attila fiai* c. lapon az áll, hogy *Attila* szerelem miatt lett Buda gyilkosa. A *Mózes, Csak tréfa, Csák végnapjai, Mária királyné, András és Borics* c. oldalak üresek.

Ezek mutatják, minő tervek laktak *Madách* lelkében. Igazi nagy tárgyak, nagy alakok a történetből kiválogatva, hősök, «kiknek lépte alatt a föld reng» — mint *Katona József* mondaná.¹ A tragikum érzése jellemző *Madáchra*.

Fiatal ember természetes tulajdona, hogy mindenfélét megpróbál. Így *Madách* is megkísérelte a novellairást is, de ebben volt a leggyöngébb. A *Kolozsiak* c. elbeszélést később kiadta *Arany* folyóiratában, a rémséges história kézírata megvan, irodalmi értéke nincs. A negyvenes évek szépprózája általában alacsony színvonalon áll s a

¹ Tud. Gyűjtemény 1821.

nehézkés Madách épen nem tudta eltalálni a természetes elbeszélő hangot s viszont drámai érzéke és gondolatmélysége sem érvényesülhetett úgy, mint színműveiben és verseiben. Most előkerültek Madách kiadatlan novellái is. A *Hétköznapi történet* aránylag a legjobb: egy asszony története, aki két férfi kezén megy át, egy ostoba, lomha férjén s egy könnyelmű, romlott szeretőén, aztán egyre lejjebb süljed, de lelkileg mégis tisztán marad s egy derék férfi kezével váltja meg. A lelki probléma érdekes, de nincs kidolgozva. Az *Ecce homo* s a *Chronica két pénzdarab sorsáról*¹ két rettenetesen romantikus novella, az első az inquisitio korából, a másik a jelen életből; a *Duló Zebedeus kalandjait* 1842-ben írta, ez humoros történet volna egy esetlen falusi úr leánykéréséről és félszeg kalandjairól, valamit emlékeztet Kisfaludy Károly víg elbeszéléseire, de nagyon messze van tőlük, humora sántít, kedélye fanyar.

Egy másik kis füzetbe Madách novella-tárgyait irogatta be. Itt található az *Ecce homo* (utána írva: «kész»), a *Chronica két pénzdarab sorsáról*, a *Hétköznapi történet*, a *Duló Zebedeus kalandjai* a megírtak közül s két megíratlan, *Memento mori* és *A csillagász leánya* címmel.

Ugyanitt egy oldal *Életírás* címet visel (zárójelben *Levelek*). Talán nem hibázunk, ha ez egyszer a költőt magát keressük e sorokban: «Érzéketlennek tartanak s nagyon is romantikus vagyok, bajom, hogy soha sem találok, ki megértene.» Alább pedig: «Mindig szükségem volt az izgatásra, egy tárgy nem foglalt el.» Ez mind talál rá. Egész életében zárkózott volt, pedig tele eszmével, érzéssel s e sokfelé csapongó irodalmi tevékenység mutatja, hogy csakugyan nem foglalja le egy tárgy. De e munkák, tervek és álmok még csak a költő számára vannak. A magányban így készül egy író.

★

A levelezés Madách Imrére, az emberre, vet teljesebb világot. Megvannak anyjához írt levelei kora gyermekségétől, felesége, jó barátai hozzá írt levelei, okmányai, irodalmi kintintései, melyeket kiegészít az a levelezés, melyet közvetlen környezete váltott egymással. Egyik legérdekesebb a költő azon levele, melyben *Az ember tragédiájáról* emlékezik meg. Összevetjük ezt egy másikkal, ahol Plichta Soma meséli el Jeszenszky Istvánnak a nagy munka keletkezését (1911. jún. 12). Az öreg úr a Madách barátai közé tartozott. Edmond benne egy késő esti jelenetet, mely a Madách-kastély billiárd-szobájá-

¹ Ez utóbbi alá Ács Sebestyén álnév írva.

ban játszódtott le 1859 őszén. Költészetről vitatkoznak. Jeszenszky Damó a *Faustról* beszél s főlemlíti, hogy az igazi «ember tragédiája» még megiratlan. Ekkor föláll Madách és a Jeszenszky vállára ütve megszólal, hogy ő vállalkozik erre a föladataira. Egy év mulva ugyanott van az egész társaság s Madách ihletett arccal adja a kész munkát Plichta kezébe : olvassa föl. Plichta hozzáfog esti féltizenegy órakor s négykor végzi be (hogy be nem rekedt!) s az egyes színeknél Madáchi tartott hozzá magyarázatot. Így alakulnak át az események idővel az ember képzeletében. A valóság igazán másképen fest. Mikor Nagy Iván *Az ember tragédiája* hírré jutásakor szerencsét kíván hozzá s csodálkozik, hogy nem is hallott róla, Madách elmondja a dolog históriáját: «Említettem több ösmerőm előtt, hogy írtam egy költeményt, melyben Az isten, az ördög, Ádám, Luther, Danton, Aphrodite, boszorkányok s tudj isten mi minden játszik; hogy kezdődik a' teremtéssel, játszik az égben, az egész földön, az ürben — mosolygtak rá, de olvasni nem akarta senki.» (1861. nov. 2.) Ilyen szomorúan komikus a Plichta említette feledhetetlen éjszaka.

A levelezésből egy és más ki van adva. Így az Arany munkáiban az Arany Madáchhoz írott levelei, Gyulai Madách-kiadásában a Szontágh Pálhoz írottak, valamint mások a Palágyi idézett munkája okmánytárában. Az Arany-levelek közül kiadatlan egy: 1862. júl. 31. A Szontághhoz írottak közül Gyulai a következő keltezésűeket nem adta ki: 1843. jan. 2. júl. 7. aug. 6. 1844. jan. 1. febr. 9. febr. 29. márc. 5. ápr. 6. dec. 16. 1857. febr. 7. 1859. okt. 4. 1860. febr. 23. 1863. febr. 17. és négy kelet nélküli levél. Viszont Palágyinál három levél van kiadva, melyek a Múzeumban nincsenek meg: Madách anyjához, 1838. máj. (?), Fráter Erzsike első levele Madáchhoz, 1845. jún. 13. s anyósához írt bűnbánó levele 1854-ből (kelet nélkül).

Végül közlöm a Madách-levelezés kiadatlan részének jegyzékét. A Madách levelei közül:

Madách Marihoz: 1838. dec. 11. — Fekete Lászlóhoz: 1855. aug. 29. 1856. febr. 10. febr. 13. — Jámbor Lászlóhoz: 1853. febr. 24. — Nagy Ivánhoz: 1861. febr. 15. ápr. 13. aug. 2. nov. 2. dec. 23. 1862. jan. 14. 1863. febr. 17. szept. 9. nov. 1. 1864. febr. 14. — Rákóczy Jánoshoz: 1864. aug. 10. — Rigondand Ludovichoz: 1864. febr. 17.

A Madáchhoz írt levelek közül:

br. Balassa Antal: 1859. márc. 27. — Bérczy Károly: 1861. okt. 29. nov. 13. — br. Eötvös József: 1864. aug. 15. — Fráter Pál: 1853. ápr. 7. — Galgóczy Károly: 1857. szept. 9. — Greguss Ágost: 1862. szept. 24. — Madách Anna: 1844. febr. 14. 1845. dec. 13. Kelet nélkül. — id. Madách Imréné: 1849. jan. 1. 1853. jún. 28. Kettő kelet nélkül. —

Madách Imréné: 1864. febr. 17. márc. 16. ápr. 10. máj. 13. — Madách Károly: 1848. márc. okt. 2. 1849. jan. 1. jan. 16. máj. 30. 1853. máj. 29. jún. 4. jún. 15. jún. 22. aug. 10. 1855. nov. 17. 1861. jún. 19. Kelet nélkül. — Madách Mari: 1836. márc. 15. 1841. nov. 4. — Madách Pál: 1844. nov. 15. 1849. febr. 9. febr. 14. — Magyar Írók Segélyegylete: 1862. szept. 13. — Nagy Iván: 1861. jan. 17. nov. — Ostermann József: 1832. febr. 24. — Prónay Emilie: okt. 14. — Rigondand Ludovic: 1863. okt. 12. — Szász Károly: 1862. okt. 6. — Szontágh Pál: 1848. aug. 2. 1855. máj. 11. 1862. júl. 6. — Tóth Kálmán: Kelet nélkül.

Az irodalomtörténet érdeke, hogy e gyűjtemény alapján megtörténjék Madách Imre összes műveinek kritikai kiadása.

VÉRTESY JENŐ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Néhány ferencrendi írónkról.

Pár vonással óhajtom kiegészíteni a középkori ferencrendi írók és kódexmásolók életéről és működéséről való tudásunkat.

1. Szalkai Magyar Balázs.

Szalkai Magyar Balázs, ki 1420—1427-ig mint provinciális állott a bosnyák-magyar ferencrendi tartomány élén, elsőnek állította egybe rendjének történetét. Krónikáját (Blasii de Zalka et continuatorum *Chronica Fratrum Minorum de Observantia provinciae Bosnae et Hungariae*)¹ rendtársai a XVIII. századig folytatták s az ekként összeállított munkát a rendnek későbbi történetírói buzgón felhasználták. *Fridrich* Orbán 1759-ben kiadott munkájában² sokhelyütt szószerint veszi át a Szalkai-féle krónikának adatait.

Rendfőnöki működéséről érdekes adat maradt fenn, mely azért is figyelemre méltó, mivel *Ozorai* Pipo, a művészetpártoló temesi főispán nevével kapcsolatos. *Ozorai* Pipo elvállalta, hogy *Ozorán* templomot és kolostort építtet a ferencrendieknek s a felszerelésről és ellátásról a legmeszebbmennyő módon gondoskodik. Tervéhez 1418 május 28-án meg is nyerte V. Márton pápa jóváhagyását. A tervnek kivitele Szalkai tartományfőnöki gondjait gyarapította. 1423 december 11-én Pécsott Henrik (*Henricus de Alben et Medve*) püspök elé járult a provinciális, a káptalan tagjainak jelenlétében felmutatta a pápai bullát s megnyerte a püspöknek hozzájárulását a kolostor alapításához.³ *Ozorai* Pipo bőkezűségéből azután fel is épült az ozorai kolostor.

2. Pécsváradi Gábor.

Az *Egyháztörténelmi emlékek*⁴ I. kötete közli Pécsváradinak egy oklevelét. A ferencrendiek Üdvözítőről nevezett tartománya *Bajoni* Bene-

¹ Kinyomatta Toldy Ferenc: *Analecta Monumentorum Historiae Hung.* címmel tervezett vállalatának I. kötetében.

² *Historia, seu compendiosa descriptio Provinciae Hung. Ordin. Minorum S. P. Francisci . . . Cassoviae* 1759.

³ *Fermentzsin: Acta Bosnae potissimum ecclesiastica . . . Zagrabiae* 1892. 104—105. l. (*Mon. Spect. Hist. Slavorum Merid. Vol. XXIII.*)

⁴ *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából.* I. köt. 1902. 127—128. l.

dekot családostul fölvette a konfráterek sorába. Pécsvárad mint tartományfőnök Nagyváradon, 1524 március 20-án kiállítja részére az erről szóló okiratot. Az oklevelet a budai országos levéltár őrzi.

3. Csáthi Demeter.

Dézsi Lajos Tinódi Sebestyénről írt monografiájának egyik jegyzetében¹ az *Egyháztört. emlékek* II. kötetéből közli a Csáthi Demeterre vonatkozó adatokat. Dézsi a kötetnek indexe alapján² évszám szerint kiírta a Csáthira tartozó följegyzéseket. Fennakad azon, hogy egy és ugyanazon évben rendszerint kétféle hivatalban, különböző kolostorokban említik Csáthit a közgyűlési jegyzőkönyvek s ezért fölveti a kérdést: «Egyidőben nem két ferencrendi szerzetes viselte-e e nevet?» Erre a kérdésre határozottan nemmel felelhetünk. Valamennyi adat egy és ugyanazon személyről szól.

A közgyűlési jegyzőkönyvek, az úgynevezett tabulák úgy vannak szerkesztve, hogy közlik a közgyűlés résztvevőinek névsorát s a közgyűlésen megajtott választások és dispoziciók eredményét. Szóval a tabulák minden közgyűlési évről kétféle névsort adnak. Az egyik feltünteti, ki milyen minőségben vett részt a közgyűlésen; a másik pedig a közgyűlésen eszközölt személyi változásokat hozza. Például az 1533. évnél a közgyűlés résztvevői között mint pesti prédikátor van feltüntetve Csáthi, a személyi változások során pedig mint pataki gvardián szerepel³ Eszerint a közgyűlésre mint pesti hitszónok ment el s a közgyűlésen bízták meg a sáros-pataki kolostor vezetésével. A kettős névsort illetétképen szétválasztva s az adatokat időrendbe állítva úgyszólván lépésről-lépésre kisérhetjük a *Pannóniai ének* szerzőjének életét az 1529—1542. években.⁴

Az 1531 március közepén tartott nagyvárad közgyűlésen mint az ozorai őrség custosa vesz részt Csáthi.⁵ Ezt a tisztséget a megelőző, 1529. évi közgyűlés bizalmából kellett elnyernie. A custosi tisztséghez a gvar-

¹ Dézsi Lajos: Tinódi Sebestyén. Budapest 1912. 31. l.

² Az *Egyházt. emlékek* indexe azonban nem teljes. A 491. lapon van egy Csáthira vonatkozó adat, melyre a tárgymutató nem hivatkozik s Dézsi figyelmét is elkerülte. Az 1542. évi káptalan résztvevőinek névsorában olvassuk: «Item V. P. F. Demetrius de Chaath C. custodie Pathak cum suo discreto P. F. Mathia de Ebreez iamdicto.» (*Egyháztört. emlékek*. II. köt. Bpt. 1904. 491. l.)

³ *Egyháztört. emlékek* II. köt. 472. és 475 l.

⁴ Az életrajzi adatok az *Egyháztört. emlékek* II. kötetének 467., 469., 472., 475., 480., 484., 487., 490—91., 497. és 499. lapján található.

⁵ Dézsi az *Egyháztört. emlékek* 467. lapjáról azt az adatot veszi át, hogy Csáthi az 1531. közgyűlésen visitator lesz. Dézsit tévedésbe ejtette az illető lapnak nyomdatechnikai hibája. Ez a lap kétféle névsort tartalmaz. A lapon legfelül ez a cím áll: «*Visitatores instituti*». Következik a 9 visitator neve, de Csáthi nincs köztük. A lap közepén újabb cím, de minden megkülönböztetett szedés híján: «*In tractandis negotiis Capituli interfuertunt patres subscripti videlicet*». Az újabb névsorban előfordul Csáthi is, mint a rendi gyűlés résztvevője.

diánság szolgált lépcsőfokul. Előzetesen tehát Csáthinak is kellett házfőnöki tisztet betöltenie. S hogy ilyen tisztet tényleg viselt is, arra rámutatnak épen az 1531. évi káptalannak határozatai.

A szigorú fegyelmet tartó előljárót szerzetes társai bevádolták a rendi gyűlésen. A káptalan úgy határoz, hogy kegyetlen szigora miatt többé nem viselhet sem gvardiáni sem custosi tisztet. Ozorai custos Balatinci Miklós lesz, Csáthi pedig Pestre kerül, hol 1531-től 1533-ig mint hitszónok működik.

Két év múlva azonban újból előljárónak teszik meg. A török háborúkban s a hitújítás mozgalmában erősen megfogyatkozott rendnek, úgy látszik, nem volt elegendő fogadalmas tagja s így kénytelen volt Csáthit újra előljárói tisztségre emelni. Az 1533-ban, június elején tartott gyulai káptalan Patakra küldi gvardiánnak. Itt 1535-ig működik, mikor is a január végén Gyöngyösön tartott közgyűlés — melyen hivatalánál fogva Csáthi is megjelent — Dobszai Istvánt jelöli utódjának. Csáthit megint hitszónoknak rendelik. 1535—1537-ig mint váradi, 1537—1539-ig pedig mint csanádi prédikátor működik.

1539—1542. években megint előljárói tisztet visel. A pataki őrségnek őre. Ilyen minőségben zálogosította el az alája rendelt vámosi kolostornak egyik kelyhét, melynek kiváltásáról, illetve a kölcsön visszatérítéséről az 1542. évi nagyváradi káptalan intézkedett. A február elején tartott rendi gyűlésen Csáthi is résztvett s a káptalan egyik napján ő tartotta a nagymisét. Megbizatása ekkor telt le s az újabb kétévi ciklusra Szécsénybe rendelik hitszónoknak. A jegyzőkönyvekben ez az utolsó adat Csáthiról. Ezután eltűnik szemünk elől s fölbukkan a jegyzőkönyvekben egy másik fráter Demetrius: P. F. *Demetrius de Apáthy* (későbbi jegyzőkönyvekben teljesebb néven: Almádapáthy), aki az 1548—1561. években főleg Erdélyben működött.¹

Csáthi Demeternek, amint látjuk, elég mozgalmas volt az élete. Sűrűn vándorolt egyik kolostorból a másikba. A buzgó férfitúl elöszeregettel küldték előljárói olyan városokba, ahol a hitújítás már erősen tért hódított. A váradi prédikátor és pataki őr mint a régi vallásnak őrszeme rendületlen kitartással fáradozott egyháza és szerzete érdekében.

4. Pápai Pál, a Kulcsár-kódex másolója.

A *Kulcsár-kódex* másolójának Pápai Pál szerzetes nevezi meg magát. A kódex colophonja így hangzik: Finitur psalterium Anno domini 1. 5. 3. 9. per fratrem paulum de papa.²

Ezt a Pápai Pált Volf György³ keresztnéve után pálos szerzetesnek gyanította, az irodalomtörténet azonban ferencrendinek tartja.⁴ Szent

¹ Egyháztört. emlékek II. 506., 509., 513., 517., 520., 523—24., és 526. l.

² Nyelvelmléktár. VIII. köt. Budapest 1879. 418. l.

³ Nyelvelmléktár VIII. köt. XXXIX.—XL. l.

⁴ Pintér Jenő: A magyar irod. tört. a legrégebb időktől Bessenyei György fellépéséig. I. köt. Budapest, 1909. 185. l.

Ferenc rendjében abban az időben tényleg élt egy Paulus de Papa nevű páter. Ez a Pápai Pál 1533—35-ig a zalamegyei Taládon volt házfőnök.¹ 1535-ben megjelent a január hó végén Gyöngyösön tartott káptalanon s ekkor bízták meg az ozorai custodia őri tisztével. Ezt a tisztséget két évig viselte s megbízatása a Jászberényben 1537 pünkösdjén megtartott rendi gyűlésen telt le.²

Pápai Pál Dunántúl működött, ahol a Kulcsár-kódexszel összefüggő Keszthelyi-kódex másolója, *Velikei Gergely* is dolgozott. Mindezen adatok egybevetésével bizvást elfogadhatjuk, hogy a ferencrendi névjegyzékekben többször említett Pápai Pál azonos a Kulcsár-kódex másolójával.

5. *Sepsiszentgyörgyi Ferenc.*

A *Teleki-kódex* egy részének másolója *Sepsiszentgyörgyi Ferenc* ferencrendi szerzetes. Fölvetem a kérdést, vajjon ez a kódexmásoló nem azonos-e avval a *Szentgyörgyi* Ferenczel, akit a ferencrendiek közgyűlési jegyzőkönyvei említenek. Ezen föltevésemet az alábbi körülményekre alapítom.

Erdély az Üdvözítőről nevezett ferences tartományhoz tartozott, a mariánus tartománynak csupán három szász városban voltak kolostorai. Így a sepsiszentgyörgyi származású Ferenc fráter is a cseri barátok sorában keresendő. A salvatorianus ferencesek névjegyzékeiben valóban elő is fordul egy Szentgyörgyi Ferenc (Franciscus de Sancto Georgio), kinek latin nevében persze elmarad a Szentgyörgy helység közelebbi meghatározása. Ez azonban nem okozhat nehézséget. A közgyűlési jegyzőkönyvek szeretik a rövidebb névalakot használni. A már fentebb említett Almádapáthi Demetert csak 3 esetben írják Almádapáthinak, míg 7 esetben egyszerűen Apáthinak. Egyidőben két Ujlaki Ferenc is viselt rendi tisztséget. A jegyzőkönyvek megkülönböztetésül csupán 4 esetben szólnak Szerémujlaki Ferencről s 2 esetben Váradujlaki Ferencről, míg 11 helyütt egyszerűen csak Ujlaki Ferencet írják. Ugy szintén Ujlaki Pétert csak kétszer írják Szerémujlakinak és tizenegyszer pusztán Ujlakinak.³

A kódexmásoló *Fr Ferench sepsy zengörgy*-nek⁴ írja magát s ez a Sepsiszentgyörgyi Ferenc minden valószínűség szerint cseri barát volt. A cseri barátok sorában ezidőtájt élt egy P. Franciscus de Sancto Georgio, kinek nevét magyarán Sepsiszentgyörgyinek írhatták. Nem lehetetlen, hogy ez a kettő egy és ugyanazon személy.

Szentgyörgyi (Sepsiszentgyörgyi?) Ferenc, akit a ferencrendi névjegyzékek említenek, az 1537—1544. években viselt előljárói tisztséget. 1537—39-ig palotai (Veszprém m.), 1542—44-ig füleki gvardián.⁵ 1544-ben a pünkösöd

¹ Egyházt. emlékek II. köt. 472. l.

² Egyháztört. emlékek. II. 478., 480., 486. l.

³ Egyháztört. emlékek. II. köt. II. függelék.

⁴ Nyelvemléktár. XII. köt. Bpest 1884. 403. l.

⁵ Az 1539. évi káptalan jegyzőkönyve nincs meg. Így az 1539—1542 évekről hiányoznak a személyi adatok.

táján lefolyt nagyváradi káptalan a csíki kolostorba rendelte gvardiánnak.¹ Ez róla egyúttal az utolsó adatunk.

Rendtársainak bizalmára vall, hogy épen ő rá esett a választás. A csíki szék 1542-ben azt kérelmezte, hogy kedvelt gvardiánjukat, Urbóczy Andrást hagyják meg továbbra is. Ekkor a káptalan hangsúlyozta, hogy e tekintetben a csíki klastromra mindig különös gondja volt a rendnek.² 1544-ben is alkalmas gvardiánt óhajtottak küldeni a csíkieknek.

TIMÁR KÁLMÁN.

A magyaros iskola történetéhez.

A felújulás korában az ú. n. magyaros iskolának egy kisebb csoportját alkotják azok az írók, kiket az irodalomtörténet, mint alkalmi költőket szokott emlegetni (Pintér Jenő: A magyar irodalom története Bossenyei fellépésétől Kazinczy haláláig. I. köt. 184—185. l.). Jelen alkalommal a népies tanítóköltészet egyik érdekes alakjáról szólunk. Göből Gáspárnak egyik eredeti munkáját ismertetjük. E férfiú Hari Péterrel, Nagy Jánossal, Endrődy Jánossal, Péteri Takács Józseffel s még egy pár szinte névtelennek mondható íróval együtt művelte azt a műfajt, melynek különösen a XVI. és XVII. században igen nagy elterjedtsége volt.³ Göből Gáspár veszprémmegyei származású volt. A debreczeni főiskolában tanult, melynek az 1770—71. iskolai évben szeniora is volt. Majd Dunavescsén kapott állást. 1777-ben kecskeméti pappá lett, esperesi hivatalt viselt s ott is halt meg 1818-ban.⁴ Hornyik János⁵ és Czelder Márton⁶ szerint nagy tudományú férfiú, hatalmas szónok volt.

Két tanító költeménye maradt fenn. Az egyik fordítás Durand-tól: «Az első embernek elesése . . . 1789.» címmel. A másik munkája eredeti. Teljes címe: «*Utazó lélek, az az: széllyel-járó gondolati egy olyan léleknek, ki az Embereknek Társaságát egy kevéssé el-hagyván, felrepült a' Naphoz. És azzal egygyütt a' világnak bizonyos részét bé-járván, utazásáról számtól ad Göből Gáspár Ketsk. Préd. által. Pesten, Nyomtattatott Trattner' betűivel.*» (Sr. XIV, 120 l.)

A «Jo-akaró olvasó»-hoz szóló ajánlása «költ Kecskeméten 1785-dik esztendőben Szent Mihály Havának 19-dik napján». Érdekes világot vet ez a magyaros írók gondolkozására. Azt írja magáról, hogy az ő beszédének folyásából láthatni, hogy ő a magyar nyelvet az anyatejjel együtt szította be. «Nem nagy korában tanulta, valóságos Magyarok között gyakorlotta; nem olyanok között, kiknek fele része egy Nemzet, a másik más: úgy hogy, ha egymást meg akarják érteni Magyar-Országon, más

¹ Egyháztört. emlékek. II. k., 485, 497, 502. l.

² Egyháztört. emlékek. II. k. 499. l.

³ *Szabó Gyula: A magyar verses oktató költészet története 1772-ig.* Bpest, Athenaeum.

⁴ V. ö. *Színnyei: M. írók élete.* III. 1337.

⁵ Kecskeméti Lapok. 1872. 44. sz.

⁶ M. Protestáns Egyh. és Isk. Figyelő. 1887. 391. l.

harmadik nyelvet kell fel venniük, tudni-illik, a Deákat... Vagynak olyan Magyarok, a kiknek gondolkozásaik, bátran el-mennének sokszor, az Olasz, Német, Frantzia, és Anglus gondolatok között: s még is azoknak minden erejek és szépségek elvész az ő szájokban, s pennájok alatt. Oka ennek ez; mert az ő nyelveket, a melly legszebb a maga természetében, azoknak a nyelveknek esetekhez akarják alkalmaztatni, a mellyek közönségesen ki-pallérozott nyelveknek méltán tartattatnak. Mellől osztán a lesz, hogy a Magyarságot sokszor meg-eröltetik, sokszor kezét lábát ki-tekerik, érthetlenné, s esmératlenné tészik.»

Saját megjegyzése szerint igen szereti az «együgyüségét», azaz az egyszerűséget. Előadásában nyoma sincs a cifráságnak, sőt inkább száraznak mondható.

Érdekes annak a magyarázata is, hogy mért választotta éppen azt a versformát, melyet használt. Vagynak — úgymond — régi, vagynak újabb versírásnak módjai. «A régiak közül legjobban illenek az én tzelomhoz, a négy sorból álló, s négy helyen egyformán végeződő Vers neme. De minthogy ifjabb koromban tapasztaltam, hogy tellyes lehetetlenség, az ilyen fajta versekben el-kerülni a szószaporítást: ezt a Vers nemét éppen nem szeretem ebben az időben, a mellyben mind az időt, mind a beszédet, nagyon meg kell kémélni, mint egyéb dolgokat is.» Nem szereti az időmértékes verselést sem, mert ez megszorítja az elmének szabad gondolatait. Így békét hagy a Gyöngyösi-féle leoninusoknak. Nem akarja gondolkozásait a régi görög és deák verseknek különféle lábakon ugráló formáikban önteni. (IX. l.) Ezért a középutat választja s két, 12 szótagú verssorból álló szakokban ír. A költemény tartalma a következő.

12 részből áll. Az elsőben (expositio) elmondja, hogy hajnalban miképen láthatta meg a nap feljöttét. Mint hirdetik már előre az ég dalos madarai s mint adják tudtukra földön csúszó-mászó s élő állattársaiknak. Az egész első rész a napnak, mint minden jó forrásának a dicsőítése. II. része szól a jeges tengerről, a III. a Nagy Tengerről. A tengert úgy tünteti fel, mint élő személyt, mely irigy s állhatatlan. E két jellemvonását láthatjuk gyakori háborgásából és minden órai változásából. A IV. rész «az egész tengerről» szól. Közben idéz Szönyi Bénéjámint Gyermekek Fizikájából és Rousseauról egy adomát. Az V. részben szó van a szigetekről, mellyek a kiéhezett utazóknak étellel és itallal szolgálnak, szól a hittérítőkről, kik elmennek napkeletre gyöngyért és fűszerszámmért, de a gyöngy helyett még drágább gyöngyöt hagynak ott, t. i. az egy igaz Istennek az ismeretét. A hatodik résznek a címe: «A' Földről közönségesen.» A földről, mint az Isten bölcs kezeinek hatalmas alkotásáról jut eszébe az ember parányi volta. Beszél a tűzhányókról, mellyek kémények a földön. A hetedik rősszel kezdődik a föld egyes részeinek, országainak leírása. Így Ázsiának (7. általában), Sina országának (8), Siám országának (9), a nagy Mogolnak (10), Persiának (11) és végül Törökországnak (12). A 8. részhez csatol egy prózában írt «toldalékot», melyben történeti feljegyzések vannak a «sinák»-nak legnevezetesebb császárajairól. Közben a jegyzetekben bő történelmi és földrajzi adatokat nyújt, melyeket

kora ismert külföldi szaktudósainak könyveiből merít. Sok helyen igen naiv gondolkozást mutat, de általában okos, józan főnek látszik.

Az egész úgy van elképzelve, hogy az írónak a lelke a naphoz fel-emelkedve, azzal együtt teszi meg világműködési körútját. Száraz verselése jóval alul áll a magyaros iskola többi tagjaién. Ha egy pár hasonlatát leszámítjuk, alig marad valami a rímeken s a szótag számok egyenlőségén kívül, a mi költői színt kölcsönözne neki. Így valami költőiséget mutatnak a bevezető sorok:

Harmatos sugári a' piros Hajnalnak
Elkészítették uttyát a' fényes nappalnak.
A homály, melly addig a' Földet le-zárta,
Szaladt, a' mint a' Nap sugára bé-járta. stb.

Nem annyira költői, mint inkább kézzelfoghatóságával szemléltető hasonlattal kezdődik a második rész is.

Mint a' kerek abrants minden pontotskája
Egymástól függ, ha nincs sehol is tsorbája.
Akár kezed huzzad annak kerületén,
Akár a' mozogjon 's kezed állyon helyén,
Végre azt a' pontot tsak ugyan el-érted,
Honnét az abrantsot legelőször mérted.
Így van a' Napnak is felettünk forgása . . .

Az 5. ének elején is találunk egy hasonlatot:

Mint a setét éjjnek komor tekintete,
A mellyben bé-borul az Eg' mennyezete,
Vidám 's örvedetes színt vészen magára,
A' mikor bé-hattya a' Nap' szép sugára,
A' Természet fel-kél mély aluvásából,
Tsendes, de rémítő el-halगतásából.
Olyan vólt nékem is nézni a' vizekre
'S azutánn bé-látni a' sok szigetekre . . .

Eredményében nem más ez a verses munka, mint versesbeszédett földrajz.¹

U. SZABÓ GYULA.

Arany János: Czakó sírján.

Czakó Zsigmond, az önmagával s a világgal meghasonlott költő, 1847 december 14-n lőtte föbe magát, elvetvén magától azt az életet, melyet az emberre nézve saját lelkének rémei elviselhetetlenné tettek, a költőre nézve pedig a meg nem értés kínjai megmérgezték. Petőfi közvetlenül a

¹ Gőből Gáspár munkáit, melyek nagyobbbrészt egyháziak, l. *Szinnyei: M. Irók Élete*. III. 1337. 8. h. Kazinczy szerint (Kazinczy Ferenc levelezése. II. 85. l.) szindarabot is írt: «Brutus és Caesar.» — Feleségét Virág Sárának hívták, kinek Epatáfiumát l. Tud. Gyűjtemény, 1823. VI. köt. 94. l. Nagy István cikkében: *Szabados Ketskemét Városában született, vagy lakott, Iróknak Nevei, és tudva lévő Munkái*.

megrendítő eset hatása alatt «egy gyászdalt» írt «a megholt szánatos sorsára», mely cím nélkül s valószínűleg Jókai tollából eredő rövid búcsúztatóval az Életképek dec. 19-i számában (1847. II. 799—800. l.) jelent meg. (Költeményei közt «Czakó temetésén» címmel.) Jókai az Életképek következő számának (dec. 26 ; 805—7) élén «Cz. Zs. emléke» című, igen magas szárnyalású búcsúztatóban a *költőt* siratja el, akiről az *ember* miatt való szánalmában mindenki megfélekedezett: «És nem akadt, ki a' *költőt* megsirassa. Sajnálták, megsiratták benne az *embert*, ítéletet hozának fölötte, az *ember* fölött, koporsóba tették, koporsóját felczimereszték és egyetlen szó költőtárs ajkáról nem kísérte a' költőt sírjába. Azon halálos hang, mely lelkét testétől megszabadítá, egy kebelben sem bírt öszhangzó húrt megpendíteni? Nem volt senki, senki, ki őt meg bírta volna érteni? Senki sem sejté azon kínokat, mik őt megöleék, miknek gyanító tudása is egy neme a' boldogtalanságnak. A' költészet volt élete, a' költészet volt halála is . . . Az *ember* elérte czélját, nyugalma van, nem bántja semmi fájdalom többé. A' *költő* elérte czélját, lelkét nem köti többé semmi a' földhöz. Ne mondjatok az emberre ítéletet, holtak fölött csak Isten monhatja azt, — a' lélek arczát csak lélek szemei látják. Ne mondjatok a' költőre ítéletet, élni fog ő, mikor bírának mindegyike fölött zöld lesz a' fű.» Nyilván Jókai búcsúztatójának ez utolsó része: «ne mondjatok ítéletet» sugallta Arany költeményét. Megiratasát 1847 december utolsó napjaira, talán 1848 első napjaira kell tennünk, mert 1848 januárius 9-n, az Életképek 2. számában már megjelent (akkor nem lehetett még Szalontáról Pestre néhány óra alatt levelet küldeni). Szilágyi István, 1848 jan. 17-n írt levelében dicséri ezt a szép *elégiát*, mire tíz nappal később Arany ezt feleli: «elegiám . . . ugyan inkább Juvenal-satira, mint elegiaszörű [!] építmény». Hiába követelte Jókai a *költő* számára a *költőtársak* részvétét; mint Petőfi, úgy Arany is az *ember* sorsát látja Czakó halálában. Keserű iróniával e sor zárja a költeménynek minden szakát: «Bölcs kárhoztatás! . . . Nagy lélek, eredj, dobd a sírra kövedet!» s ez Jókai cikkének is végső gondolata: «Ne mondjatok ítéletet!» — Arany költeményének második szaka a következő sorokkal kezdődik:

«Gyöngé az a lélek, mely az élet súlyát
Nem bírva, leroskad a pálya felén;
Nem férfi az, a ki fölveszi a gyilkot
Melyet vigaszul hagy a futó remény.»

E sorokat Arany «—» idézőjel közé teszi; az *ember* természetesen elsősorban arra gondol, hogy ez a világ kárhoztató ítélete, melyre cáfolat az egész vers. Az is. Másodsorban azonban valóságos idézet is, az Életképek első búcsúztatójából, melynek gondolatát Arany verse foglalta: «Gyávaság az élet esatateréről elfutni, ha a' ránk mért keserveket viselni meguntuk, férfi dolga itt maradni a' legvadabb küzdelmek közepett 's utat törni a' bajok tömkelegén keresztül egy kítűzött szentebb cél felé, tűrni azt, a' mi fáj, és látni azt a' mi fenyeget; de ki önelkét el tudta veszíteni, ki jót tenni hisz magával és a' világgal, ha meghal, kinek önkéklében nincs otthona, önmagából nincs mit várnia többé, ki meghal, nem mert

a' világgal, de mert önmagával elégedetlen, az előtt megáll az emberi ész és ítéletét nem meri kimondani.» — Valószínű, hogy Arany versének hetedik szakában megszólított «szellemfukar... eredj, dobd a sírra kövedet, Vagy kőnél keményebb szívtelen könyvedet!» — az Életképek következő soraira utalnak, melyekben Czakónak irodalmi helyzete van feltüntetve: «Annyi bizonyos, hogy e' folytonos elkerülést nem kis mértékben nevelte lapokban irkáló criticusaink veszett kiméletlenségű eljárása Czakó ellenében, gyalázták őt olly eszméiben, mik bárha téveszmék, de ott is nagyok voltak, s feledték előbbi érdemeit, mik előtt fejet hajthattak volna. Mind ez elősegítő kedélyének megmérgezését, 's most e' szellemi megmérgezők elégedetten verhetik ki tollaikat, munkájuk befejeztetett.» — Nyilvánvaló, hogy Arany Czakó halálának körülményeit s az írói köröknek akkori hangulatát az Életképeknek két búcsúztatójából ösmerte meg s hogy ezek ütötték meg az ő költeményének alaphangját is.

TOLNAI VILMOS.

Petőfi: A kutyák és a farkasok dala.

Az Életképek 1847 március 27-i számában (VI. évf. 406. l.) jelent meg Petőfinék kettős költeménye olyan formán egymás mellé nyomtatva, hogy egy közös cím alatt, mindenik versnek még külön-külön címe is van s alatta az öt-öt versszak párhuzamosan megfelel egymásnak. A kiadásokban a cím: «A kutyák dala.» «A farkasok dala». Az Életképekben azonban ez:

A' kutyák és a' Farkasok.

Kutyák.

Farkasok.

A M. Szépirodalmi Szemle június 13-i számában (I. 383. l.) a következőket mondja a költeményről: «Petőfi költeménye: «A kutyák és a farkasok» a kutyai hűséget és farkasi vad szabadságot párhuzamítja; adván a régi gondolatnak maga szerinti új formát.» (Endrődi: Pet. napjai. 310.) Amint a Sz. Szemle ismertetője azonnal észrevette, hogy itt egy régi oktató mesének új feldolgozásával van dolgunk, úgy mások is utóbb többször rámutattak erre. Annak vitatása, hogy Petőfi a *Phaedrus* meséjét (III. 7. *Lupus ad canem*), vagy a *Lafontaine*-ét (I. V. *Le loup et le chien*.) ismerte-e, teljesen meddő kérdés, mert mint a kettőt egyképen ismerhette: az egyiket az iskolából, a másikat olvasmányjaiból (v. ö. E. Ph. K. 35: 814, 36: 69, Réti H.: Csokonai hatása P.-re 11.). Az bizonyos, hogy a legismertebb mesék közé tartozik, mely szinte minden iskolai könyvben benne van.¹ *Phaedrus*-énál régebb fogalmazását nem ismerjük, legalább a kritikai *Aesopus*-kiadásokban nincsen benne, ámbár később igen gyakori a legtöbb, *Aesopus*-ról elnevezett mesegyűjteményben. Nálunk megvan *Pesti Gábornak* «Phrygiabeli Aesopusnak Fabulái» közt: «Az farkasról és az ebről»

¹ Például *Márton István* közkezen forgott iskolai *Phædrusa* «imitationibus hungaricis» 1793.

(1536. LVI. sz.), *Heltai Gáspár* Száz Fabulájában: «A Farkasról és Komondorról» (1566. XLI.). A farkas s a kutya közti ellentétet kiélezi már *Beniczky Péter* is (1664.) 139. példabeszédében:

Farkas ha kopal-is
Nem tserélne még-is
A' kalmárok ebével:
Ebnek vas lántz nyakán
Kötve szekér farkán
Noha lakik jó lével.
Farkas, Úr magának,
Örül szabadságnak
Ritkán ütik veszővel.

Innen idézi az első s az utolsó hármast *Kis Viczay Péter*: Adagia 201 (Grave est...) és 273 (Libertas); ebből veszi *Szirmay*, Hungaria in parabolis 2. kiad. 32, innen meg *Erdély János*, Közm. Könyve 2562. (vö. M. Nyelv. VI. 110.) Különbben már maga *Beniczky* is kibővíti a gondolatot: «Hogy a' szabadságnak méltósága mindeneknél kívánatos» c. versében:

Noha kalmár' ebe
Mint nyárba és télbe
Rágodik zsíros kontzon.
Borsos étket eszik,
Sátor alatt nyúgszik,
'S nyújtózik a' lasnakon.
De még-is néz mordon,
Hogy nem jár szabadon,
És hogy van kötve lántzon.

A Farkas az Erdőt
Járja, 's üvölt időt
Fárad sokat éhezve.
Tűr a' kopalással,
Tsak hogy a' vas lántztzal,
Ne legyen nyakon kötve,
Szabadságnak örül,
Páltza ütést kerül,
Fél ne legyen rekesztve.¹

Lafontaine meséjét magyarba ülteti *Péczeli József* olyan híven, hogy szinte fordításnak mondható. Az bizonyos, hogy Petőfi mind a római, mind a francia író meséjét eredetiben is ösmerhette, de könnyen kezébe akadhatalott akár *Péczeli*, akár *Beniczky Péter* is, akinek *Rithmusai* utóljára 1803-ban jelentek meg. De az is nyilvánvaló, hogy akárhonnán ösmerte, ránézve csak nyers anyag volt; mert a meglehetősen száraz, s a tanulságra siető mesének egyszerű párbeszédéből két hatalmas énekkart alkotott, melyben a kutyáknak zsíros szolgaságát dicsőítő strófáira diadalmasan visszaharsognak a farkasok szabadsághimnuszának dacos antistrófái. A mesére *Széchenyi* is hivatkozik a *Világban* (1831. 518. l.): «... úgy látszik a' Lafontainei farkas és lepórázolt eb dialogusának philosophiája nem törhetett még a' sötétben keresztül.»

TOLNAI VILMOS.

Arany «Népevelés» című költeményéről.

Aranynak ez a költeménye szelid szatíra a tudomány köntösében megjelenő tudákosság és babonáság ellen, mely «rendszerbe fűz»-ve annál megvesztegetőbb színben hurcolja orránál a csudára éhes emberiséget.

¹ Az eredetiben egymás után következnek a két versszak, itt csak helykímélés végett tettem egymás mellé.

Aranynak verse «mögött» a múlt század közepének, a «régi jó világnak» kis művelődési képe van s ezért kissé bővebben szólok róla, semmint a vers épen megkivánná. Hogy kire céloz a költő, nem mondja meg, csak két helynév kezdőbetűjét írja ki, kipontozván a többit; de a rimből könnyű kitalálni őket s ebből a személyeket is, akikről voltaképen szó van. Az első sorok ezek:

Híres falu Gömörben J ,
Még híresebbé tette jósa.

Az utolsó versszak kezdete pedig:

A véges ember mit se' tudna,
Ha olykor nincs egy J , R

Nem nagy fejtörés kell hozzá, hogy a kipontozott nevekben *Jolsva* (ejtsd Jósva, vö. Jósvafő) és *Rudna* helységekre ösmerjen az ember. De már mostan ki az a jós, aki híressé tette Jolsvát, annyira, hogy még versbe is kiírják? Arany verse 1855-ből való, s ha a korabeli lapokat, folyóiratokat lapozzuk, csakhamar rábukkanunk; pl. a Vasárnapi Ujság első évfolyamában (1854. 146. l.) olvassuk: «A jolsvai próféta megvan elégedve, hogy június hónap eleje úgy ütött ki, amint megjövendölte . . .» A *Divatcsarnok* 1855-i évfolyamában (1075. l. 54. sz.) B. Nyári Gyula tollából egy kis cikket találunk: «Pár vonás boldogult F*, az elhírhedt jolsvai időjós életéből.» A Pesten megjelent *Protestantische Jahrbücher für Oesterreich* c. folyóiratban pedig (1855, 512. l.) kimerítő életrajzot is kapunk prófétánkról, aki *Ferjentsik Sámuel*, jolsvai evang. lelkész volt. Ez a nem épen érdektelen ember jénai diákkorában Goethével is találkozott s tőle vett ösztönzést az időjárás tanulmányozására. Főleg «íránynapok» (ma kritikuss napok) megállapításán fáradozott, figyelt szelet, napot, csillagot, de ezeken felül «egyik szobája tele volt pókokkal, levélbékákkal (!) s más kis állatocskákkal, melyek ápolgatása mindenkor az ő napi teendőihez tartozott» és megfigyelésükkel kiegészítette egyéb, az időjárásra vonatkozó megállapításait. Jóslásait a napilapok rendszeren közölték s egyik nekrológja így ír róla: «Ki ne ösmerné Ferjentsiket mint természettudóst, különösen mint meteorologust? Hiszen ebben a minőségben akkora hírnévre tett szert, amilyenben a tudomány ombereinek ritkán van részük. A paraszt Magyarország pusztáin ép úgy ösmerte, mint a művelt bécsi. Sőt még a külföldön is ismerték.» Arany valószínűleg Ferjentsik halála előtt (1855 júl. 28.) írta versét, mert még mint élőről beszél róla. (vö. Szinnyi M. Írók.) — *Rudna* neve szintén papja miatt lett híressé, ez pedig *Madva Ferenc* katolikus plébános volt, aki a múlt század negyvenes éveiben Nyitrának legnagyobb nevezetessége volt. Nem is mondták másnak, mint *rudnai csodának*. A helység neve *Rudnó*, Nyitramegye privigyei járásában, nem messze Bajmóc fürdőtől; a belőle képezett melléknév helyesen *rudnai*, de innen sokan — többi közt Arany is — a helység nevét *Rudnának* következtették ki. Madva Ferenc olyan természeti orvosféle volt, aki mindenféle háziorvossággal, kenőccsel, herbatéval, de leg-

inkább jóságos egyéniségének hatásával és okos életrendi szabályokkal gyógyított. Híre az egész felföldet bejárta és paróchiájának udvara, ahol nyaranta egy lugásban rendelt, tömve volt emberrel; de még külföldre is eljutott a neve, s föl van jegyezve, hogy a szibériai Irkuckból is meglátogatta egy beteg. Fizetést nem fogadott el, amit pedig ajándékképpen ott hagytak, azt a vagyontalan betegek közt osztotta szét, akik gyakran pénz-adománnyal távoztak a parochiáról. Orvosi rendeléseit csak a tapolcsányi patikában készítették, a szegényekét, kiknek recipéjére R. p. p.-t (recipe pro pauperibus) írt, ingyen. Jártak hozzá azonban kabátos emberek is és a Felvidék nemesi familiáiban csalhatatlannak tartották. Többi közt 1843 novemberében *Madách Imre* is megvizsgáltatta magát torokbaja és köszvénye miatt és Madva «pulveres privigyenses»-t rendelt neki és hat heti gyógykezelést. (Magyar Szemle, 1909. 303. l. — a cikkirő itt Rudnót hibásan Barsba teszi). Nem lehetetlen, hogy az Ember Tragédiájának londoni színében szereplő s élet-elixírjét dícsérő nyegle Madva Ferenc torzrajza. Nagy híre sok kíváncsi embert is csalt a kis falucskába; 1844-ben *Nagy Ignác* járt nála s az úti képecskében, melyet róla «Rudnói csoda» címmel az *Életképekbe* írt (1844 II. 81.), igen kedvezően ítélt róla s azt mondja, hogy Rudnó valóságos kis fürdőhely benyomását tette: az érkezőt kalauzolták, szobát kínáltak neki stb. Úgy látszik Nagy Ignác cikke bírta rá *Arányi Lajost*, a pesti egyetem orvostanárát, hogy ő is ellátogasson Rudnóra. Három napig időzött ott, jelen volt a vizsgálatok és rendelések alkalmával, megnézte Madva orvosi könyveit, leírt egy csomó köresetet s a recipéket és tapasztalatáról egy kis könyvecskét írt: «Rudnó és lelkésze» (Pest 1846.), melyben Nagy Ignácra is kivatkozik (210. l.). Arányinak maga Madva ezt mondta: «Ego sum respective medicus naturalis». Arányi pedig a *pilulae rudnenses, pulvis privigyensis, unguentum rudnense* s a többi orvosság elemzése és megfigyelései alapján így ítélt Madváról: «Kettőt kell róla tartani: először, hogy természetes esze, nemessége, gyors felfogása, műveltségéhez szabott belátása igen kitűnő, másodsor, hogy orvosi tanulsága [!] és műveltsége elannyira silány, hogy e' silány epitheton is már bók».

Arányi könyve azonban nem ártott Madvának s midőn 1850-ben, maga is betegen, nyugalomba vonult és félretévé orvosi gyakorlatát Szucsánba költözött, oda is utána mentek a hívő betegek. Ő maga jövendölte meg, hogy Szent István napján fog meghalni, s ez 1852 aug. 20-án csakugyan be is következett. Arcképe, Rudnó tájképével Arányi könyvéhez van mellékelve. (v. ö. még: Wurzbach: Biogr. Lex.—Kubinyi-Vahot: Magyar- és Erdélyország képekben. 1854. 22. l.)

TOLNAI VILMOS.

Az Ember Tragédiájának londoni színéhez.

Mikor a nyegle nagy hangon kínálja Tankréd bájját, Helene szépitőjét, Ádám csodálkozva jegyzi meg:

Hallod mit árul? Míg mi a jövőben
Kerestük a fényt, ő a rég lefolytban.

Mire Lucifer odaveti :

Sohase' tiszteletes a jelen,
Mint embernagyság a hálószozában.

(2974—2979. sor.)

Az utolsó sor nyilván paraphrasisa ennek a szállóigének : «Inasa előtt senki sem nagy ember». *Maréchal de Catinat* ezt így fogalmazta meg : «Il faut être bien héros pour l'être aux yeux de son valet de chambre». Madách valószínűleg ezt a közkeletű francia mondást ismerte, mely *Montaigne*-ra, s végül *Plutarchos* egy adomájára megy vissza; eszerint az idősb Antigonos, az öt nap fiának és istennek magasztaló fűzfapoétának ezt felelte : «οὐ τοιαῦτα μοι ὁ λασινοφύρος σύνοιδεν» = erről az én komornyikom (szó szerint : éjjeliedényhordozóm) nem tud semmit. (V. ö. Tóth B.: Szájruj-szájra; Büchmann: Geflügelte Worte; Lipperheide: Sprüchwörterbuch.)

TOLNAI VILMOS.

Mikszáth Kálmán forrásaihoz.

Mikszáth, különösen újabb műveiben, többször is megemlíti, honnan merítette tárgyát. Ezekkel a vallomásokkal szemben azonban óvatosaknak kell lennünk, mert néha ez csak költői fogás, s az igazi forrást egészen máshol kell keresnünk. Csak nemrég mutatott rá egy ilyen esetre Gálos Rezső (Phil. Közl. XXXVIII. 70.), aki *Az okos Nástya* című novella forrását egy olasz elbeszélésben találta meg, pedig Mikszáth azt állítja, hogy tárgyát a fogarasi havasok közül hozta.

Hasonlóképp áll a dolog a *Bagi uram frakkban* c. elbeszéléssel, mely 1884-ben jelent meg *Az apró gentry és a nép* c. kötetben. Bagi uram egy alföldi dúsgazdag paraszt, akit a Bach-korszakban az új csongrádi megyefőnök meghí magához ebédre hivatalbalépése alkalmával a vármegye legelőkelőbb embereivel együtt. Úgy jut a meghíváshoz, hogy a megyefőnök, nem lévén még ismerős működése új helyén, a telekkönyvből iratja ki titkárjával vendégei névsorát. Kiadja azonban az inasnak a rendeletet, hogy csak olyan embert eressen be, aki frakkban jön. Így jött el csakugyan mindenki, «egyedül Bagi uram állított be a maga ünneplő kékbeli ruhájában, amely erre az alkalomra szépen ki volt kefélve, s piros olajos kendő a nadrágellenzöbe húzva, úgy, hogy a két vége kicsüngjön ünnepiesen». Természetesen nem eresztik be, hiába mutatja a meghívót. Erre szabóhoz siet, frakkot ölt magára, s így megy az ebédre. Amint aztán kitálalták a levest, Bagi uram letette nagy robajjal tüntetőleg a kanalat, fölemelte az ujonat új frakk jobb szárnyát és belemártogatta a levesbe. Persze volt nagy fölfordulás, azt gondolták, megbolondult. De Bagi uram megmagyarázta nyugodtan a dolgot : «Hát a frakkomat kínálom, mert úgy tapasztalom, hogy én nem, de ő nagyon ide ebédre hívta». A megyefőnök ezután szívesen látta Bagi uramat ködmönben is.

Várdait is megtéveszti a költő (*Mikszáth Kálmán*. 73. és 106. l.), s

azt hiszi, hogy Mikszáth szegedi tartózkodása alatt a néptől hallotta ezt az anekdotát, pedig az egész megvan a híres keleti anekdotahős, Naszreddin hodsa tréfái közt: Lakodalomba megy egy nap a hodsa. De mert kopottas volt a ruhája, alig hogy megtessékelik. Kapja magát a hodsa, haza megy, felölti az új bundáját és úgy tér vissza. Ekkor már az ajtóig jönnek elébe, asztalfőre ültetik és ugyancsak kínálgatják. A hodsa veszi a ruhája széleit és így szól: «Tessék ruhám, tessék». — «Mit csinálsz?» kérdik tőle. «A ruhámat illeti a tisztesség, az ételt is ő had egye» feleli a hodsa. (Kúnos: Naszreddin hodsa tréfái. Ért. a nyelv és széptud. kör. XVII. k. II. sz. Budapest, 1899. — Mikszáth természetesen valami régebben megjelent más nyelvű fordítást használt.)

Úgy látszik, nagyon kedvelt olvasmánya volt Mikszáthnak Haller *Hármas Istóriája*, vagy legalább is ebben a Gesta Romanorum fordítása. Itt találta meg Várdai a *Galamb a kalitkában* (id. m. 129. l.), Szigetvári pedig *Egy fiúnak a fele* (Phil. Közl. XXXIV. 735. l.) című elbeszélés eredetijét.

Innen való *A király ruhái* is. (Jub. kiad. XXVII. 43.) Ennek a forrása a Gesta Romanorumnak az az elbeszélése, amely Haller könyvében *A kevelységet gyakran alázatosság követi* címet viseli. (L. Katona kiadásában: 59. történet.) Mikszáth ez alkalommal meglehetősen sokat változtatott forrásán. Míg az első novella csak kiszélesítése s magyar földre való alkalmazása az eredeti anekdotának, itt egészen új részletek vannak, amelyeknek semmi nyoma a Gesta Romanorumban. Hiányzik az eredetiből teljesen a király szeretőjének, miniszterének, a miniszter fiának, továbbá a koldusnak az alakja. Rognak az eredeti elbeszélésben az angyal felel meg, Florillát pedig Jovinianus felesége helyettesíti. Az üres halálos ítélet motivuma is teljesen Mikszáthé, s egészen különbözik a két elbeszélésben a befejezés. Az eredetiben magába tér a császár, miután megbűnhődött kevelységeért, s visszakerül trónjára, Mikszáthnál ellenben a kegyetlen király, aki alattvalóit egyre-másra végezteti ki kedvtelése és szeszélyei miatt, nem jut többé uralomra.

BEKE ÖDÖN.

Coleridge magyar tárgyú színműve.

Samuel Taylor Coleridge, angol író (1772—1834), Zápolya c. drámáját 1815—6. telén írta Calneban. 1816 tavaszán Londonba jött s magával hozta színművének kéziratát is. Benyújtotta azt a Drury Lane s a Covent Garden színműbíráló bizottságának, de előadásra a színművet nem fogadták el. A következő évben 1817-ben Fenner kiadásában nyomtatásban is megjelent s igen szép sikert aratott, amennyiben igen rövid idő alatt 2000 példány kelt el belőle.

Charles Lamb leveléből, melyet 1816 ápr. 9-én írt Wordsworthnak, tudjuk meg, hogy Byron is fáradozott azon, hogy a színdarabot valamely színháznál elhelyezze. Lamb, a nagy kritikus, azt hiszi, hogy a színmű

igen jó sikerrel állaná meg helyét a színpadon is, bár hálás főszerepei nincsenek.

Coleridge a színműnek nyomtatásban való megjelenése ellen eleinte tiltakozott. A siker, melyet a könyv aratott, Fenner eljárásának helyességét bizonyítja, amikor némileg a szerző akarata ellenére adta ki Coleridge művét. Az előszóban a szerző megemlíti, hogy munkája Shakespeare Winter's Tale-jének szerény utánzata. A hazájából elűdözött királyfi története, aki a rengetegben bujdosik s megtalálja ott életének párját, kit szintén az igazságtalan uralkodó üldözött a vadonba, ez a mű meséjének a magva, amint azt a Robin Hood mondák feldolgozóitól kezdve végig Greene, Pandosto or the Triumph of Time c. novelláján, Shakespeare művéig többen feldolgozták. Florizel és Perdita története emlékeztetnek bár Coleridge művében Bethlen és Glycine történetére, de a dráma bonyolult meséjének megértésére feltétlenül ismernünk kell Coleridge egyéb inspirációinak forrásait is. Byron, aki az English Bards and Scotch Reviewers c. szatirájában Coleridget is megtámadja, 1815-ben már lényegesen megváltoztatva véleményét, egy levelében az ifjú korában használt sértő hangjáért bocsánatot kér (l. W. Scott, Thomas Moore stb. The Works of Lord Byron p. 425.). Byron ez időtájt kezdett foglalkozni Werner c. drámájának eszméjével, amelyben egy magyart (Gábor) is szerepeltet. Művének előszavában megemlíti Byron: I had begun a drama upon this tale so far back as 1815. Ez időtájt Coleridge és Byron között élénk levelezés áll fenn, Byron maga biztatja Coleridge-t Zápolya c. drámájának megírására. Bizonyára ennek a barátságos levélváltásnak nagy szerepe volt abban, hogy mindkét író magyarokat is szerepeltet az akkor tervehett művében.

Coleridge drámája szereplőinek nevei arról tanuskodnak, hogy az író a magyar történelem sok kiváló alakjának nevét ismerte. Ezeknek jelleméről, történeti szerepléséről azonban kevés tudomása volt. A karácsonyi mese, aminek drámáját nevezi, mindenestre szabad kezét ad neki a tárggyal való bánásmódjára nézve s Coleridge ragyogó fantáziája el is visz bennünket a mese szárnyán messzire. Itt-ott ugyan felcsillan valami, mintha csak a költő hazai történetünket ismerte volna; a két király neve ugyanis, akiknek viszálykodását a színmű tárgyalja: Imre és Endre (Emeric és Andreas). A zsarnok uralkodó, aki Coleridge színművében az Emeric nevet viseli, egyik hű emberének családi boldogságát is meg akarja rontani. Itt már új mese tárgykörébe nyúl át a szerző s közelebb hozza a színmű meséjét nemzetünk történetének egyes momentumaihoz. — A színmű meséje a következő:

Imre (Emeric) Illyria trónját bitorolja. Neki esett áldozatul Endre (Andreas), a jogszerinti király s most már az özvegy királynét kívánja eltenni láb alól. Az ország főurai között, kiknek élén Ragozzi és Casimir áll, nagy az elégedetlenség a zsarnok ellen. Az özvegy királynét, Zápolyát s annak újdonszülött fiát, egyik híve Kiuprili menti meg, ki a rengetegben keres az üldözöttek számára menedéket. A kis királyfit egy erdei lakónak, a derék Báthorynak adja át, ki azt gondjaiba is veszi.

Húsz év telik el s a hontalanok még mindig nem mernek hazájukba visszatérni. Egészen új nemzedékkel találkozunk itt; az erdőt járják Kiuprili fiának Casimirnek felesége s Ragozzinak árván maradt leánya Glycine. Bolyongásaik közben az erdőben megtalálják Báthory barlanglakását. Még nem tudják Báthory nevelt fiának, Bethlennek kilétét, de hallják mindenkitől nemességének, bátorságának dicséretét. Amint a két hölgy egyszer az erdőt járja, reá találnak az özvegy királynéra s Kiupriline is. Glycine és Sarolta szavaiból megtudja a királyné, mily közel van hozzá a fia, hiszen vendégeinek szavaiból ítélve, az öreg erdei lakó nevelt fia nem lehet más, mint a már elveszettnek vélt királyfi.

Imre rút jellemét ezután egész teljességében látjuk. Casimir feleségére vetette szemét s bérence segítségével akarja alávaló tervét koresztül vinni. Ez megszerzi neki Casimir házának kulcsait s a trónbitorlót Sarolta szobájának egy ablakmélyedésében elrejtí. Imre Saroltát egyedül-létében hirtelen meglepi, az asszony kétségbeesésében tört ragad, méltatlankodására a zsarnok csak gúnnyal felel. Ekkor berohan Bethlen, a királyfiú s Imrének szemére vetve becstelenségét, fegyvert emel ellene. Már-már lefegyverezi a királyt, amidőn a berontó Casimir s az öreg Báthory közbevetik magukat.

A király elleni elégedetlenség nőttön-nő s az összeesküvők Temesvárról várják a felkelésre szólító jelt. Már az elégedetlenek a király bérencéi ellen fordulnak s azok nomsokára méltó büntetésüket veszik. Eközben Glycine a királynéval visszatér és kiderül Bethlen származása. A trónbitorlót Kiuprili párbajban leszúrja s az ujjongó nép Bethlent kiáltja ki királyává. Glycine s Bethlen frigye zárja be a történetet.

Coleridge drámájának színhelyeül Illyriát jelöli ki. Kétségtelen, hogy Illyrián Magyarország déli részét értette, ezt bizonyítja, hogy Temesvár szerepel a cselekvény egy fontos kiinduló pontja gyanánt. Ezt a nevet, melyet Mária Terézia idejében már egyértelműnek vesznek hazánk déli, szerb lakosságú területével, használja Napoleon is, Magyarország déli határörvidékének megnevezésére. Ez a vidék, mely csak Mária Terézia idejében népesült be véglegesen, a romanticizmus költőjének teljesen megfelelő színhelynek látszott.

A személyek nevét különböző forrásokból meríthette. Bizonyára ismerte Coleridge az angol Bánk-bán tragédiát is: Lillo, Elmerick or Justice Triumphant c. szomorújátékát. (L. Kisfaludy-Társaság Évlapjai 1879—80. XV. kötetében Csiky Gergely cikkét: Az angol Bánk-bán és az Egyet. Phil. Közlöny XXXII. köt. 163. l. Yolland Arthur cikkét.) Az ebben szereplő személyek közül Andreas magyar király nevét vette át. A király jellemzéséből annyit legalább megtartott, hogy miután Lillo nem a könnyelmű, léha uralkodót fejtí benne, hanem azt az országfőt, ki kötelességből hagyja csak ott országát s oda visszatérve igazságot szolgáltat, még akkor is, ha ez az igazság őt súlyosan érinti, úgy Coleridge is a méltó uralkodót látta Andrásban s őt szerepeltette a Winter's Tale keretében, a jogszerinti király gyanánt. Elmerick pedig, némileg megváltoztatott néven, szintén szerepet kapott, mint a zsarnok uralkodó megtesto-

sülése. Ugyancsak ebből a tragédiából vette az öreg Báthory nevét is, más szerepkörrel ugyan, de igen sokban hasonló jellemzéssel. Lillónál Ismena (Melinda) atyja, Coleridge-nél a fiatal királyfi nevelőapja, mindkettőnél a szerető, gondos atya, akiben azonban egyszersmind egy vitézi kor férfiát is szerepeltetik az írók, ki a fegyverforgatásban is derekasan megállja a helyét.

Coleridge sokat foglalkozott Schiller műveivel, akinek «Wallenstein»-ját le is fordította angolra. E studiumának bizonyára reminiscenciája Bethlen neve, amelyet drámájában szintén felhasznál. Schillernek «Fürst Gábor»-ja mindenesetre mintaképpül szolgálhatott a fiatal, bátor, igazság-szerető királyfi jellemének festésénél is.

Coleridge olvasmányai között szerepel Saint-Simon nagy történeti munkája is. Bizonyára ebből ismerkedett meg Ragozzi nevével, amint a nagy fejedelmet a francia író nevezi. Ennek a névnek szerepe a drámában csekély, de valószínű, hogy Saint-Simon ismertette meg a szerzőt e névvel, mivel a francia írótól vette át a név helyesírását is.

A két nő, Zápolya és Sarolta magyar neveit illetőleg azonban fentemlített írók műveiben felvilágosítást nem találunk. Coleridge-nek e tragédiához érdekesen összehordott anyaggyűjteménye azonban szemmel látható bizonyossága, hogy minden forrásból merített, hogy egy, az ő számára csak érdekes és rendkívül termékeny fantáziájában élő népről képet alkosson. A szeretetreméltóság, női gyöngédség, férfias kitartás, bátorság, nyíltszívűség a magyar nevű szereplőkben megnyilatkozik. Coleridge e művében elvarázsol bennünket a képzeletének nagy színes Meseországába.

ULRICH GYÖRGY.

IRODALOM.

Gyöngyösi István összes költeményei. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából közléteszi *Badics Ferenc* akadémiai rendes tag. I. kötet. Budapest, 1914. Franklin-nyomda. XXVIII + 530 l. Ára 12 kor.

E mű kiadása kettős örömet jelent az irodalomtörténet barátai számára. Egyfelől, mert valahára reményünk lehet, hogy nemsokára együtt kapjuk teljes kritikai összeállításban a XVII. század legnépszerűbb költőjének műveit, másfelől mert látjuk, hogy az Akadémia végre szakít a Régi Magyar Költők Tára közrebocsátásának lassúságával, s felhasználva a kedvező alkalmat, iparkodik gyorsabban hozzáférhetővé tenni régibb költészetünk termékeit. Akik szellemi életünk multja iránt érdeklődnek, szívesen veszik ezt tudomásul. A készülő kritikai kiadás főkép a teljesség szempontjából jelentős. De bár nem valószínű, hogy a Gyöngyösi művészetéről alkotott képen a jelen kiadás valami sokat változtatna, mégis a tudomány érdekeit tekintve, hálával kell fogadnunk az Akadémia határozatát, mellyel egy letűnt korszak jelese iránt tartozó kötelességét leróni óhajtja. A három kötetre tervezett kiadás keletkezésük sorrendjében fogja közölni Gyöngyösi ismert műveit s az újabb tudományos kutatások alapján neki tulajdonítottakat. A gyűjtemény függelékeül a költő eddig felkutatott levelei is meg fognak jelenni. Az egész gyűjteményt Badics Ferenc rendezi sajtó alá, akinek hozzáértését — emlékezve e tárgykörbeli kutatásainak ép oly értékes, mint meglepő eredményeire — aligha kell külön hangsúlyozni.

A most megjelent első kötetben a Murányi Vénuszon s az Ovidiusból való műfordításokon kívül csupa kevésbé ismert, eddig nehezen hozzáférhető, egyben olyan darabok vannak kiadva, melyekről épen Badics Ferenc vizsgálódásai során tűnt ki végérvényesen Gyöngyösi szerzősége. Ezek: Cuma városában építettett Dédalus temploma, Mars és Bacchus egymással való viaskodásáról, Az jó vitézeknek tüköre, Igaz barátságának és szíves szeretetnek tüköre.

Maga a kiadás valóban nagy lelkiismeretességgel, kifogástalan módszerrel és a szokásos tudományos szempontok figyelembe vételével készült. A huszonnyolc lapra terjedő bevezetés alapos körültekintéssel tájékoztat bennünket az eddigi kiadások történetéről, ismerteti a költőre és műveire vonatkozó régibb és újabb véleményeket, Gyöngyösi hatását s a jelen kiadásban követett elveket. A — csaknem száz lapnyi — jegyzetek az

egy darabokra vonatkozó részletes tájékoztatást foglalják magukban, nem mellőzve a nyelvi vagy verselésbeli sajátosságokat sem s folyton utalva a Gyöngyösi egyéb munkáiban található kapcsolatokra. A kötetet pontos név-, tárgy- és szómutató zárja be. Általában a kiadó munkájának minden része magán hordja a tárgyába szeretettel és eredményesen elmélyedő tudós lelkesedésének nyomait.

Ennek megállapítása után legyen szabad felhívni az érdemes kiadó figyelmét egy-két mozzanatra. Talán nem nagy jelentőségűek, de a későbbi kutatás szempontjából mégsem közömbösek.

Az egyik a Dédalus temploma IV. 23—25., 51. és az Igaz barátság tüköre III. 51. versszakainak szójátékos formájával kapcsolatos. E módot a gyűjtemény sajtó alá rendezője, mint Gyöngyösi ismert és ismeretlen költeményei c. tanulmányából (91. l.) is látni, igen jellemzőnek tartja a költő verselő művészetére nézve. Minthogy a jegyzetek között — Gyöngyösi említett helyeit kivéve — egyebünnen való utalás nem foglaltatik, újabb előfordulása esetén, a következő kötetben, az illető helyekre vonatkozó tájékoztatásban meg lehetne említeni, hogy ugyanilyen láncszemszerűen kapcsolódnak a verssorok csekély megszakítással elejétől végig abban a két, XVII. századbeli énekben, melyeket Thaly Kálmán közölt a Régi Magyar Vitézi Énekek És Elegyes Dalok közt a II. k. 63. és 251. lapjain. Mindkettő panaszos hangú lírai vers. Az első tizenegy szakaszos darab a Nemzeti Múzeum Szencsey-kódexéből való s felírása: *Nem régente vala . . .* Szerzője mint az utolsó sorokból megtudjuk: «Ezerhatszáz hetven és hat esztendőben, Mikor már gabona sárgudnék mezőben, Szent Jakab havának elsődik hetében Ezeket írá bús szívvel versekben.» F. Deák Ferenc szerint (Irodalomtörténeti tanulmányok a kurucköltészet korából. Bpest, 1909. 13. l.) ez az ének: «Homonnai (?) Bánffyé». A vers — úgy látszik — nem eredeti épségében maradt ránk. Harmadik szakának befejező két sora — romlott szövegében is — némi egyezést mutat a Dédalus temploma IV. 23. vsz. kezdő soraival:

Ifjúságom utát gátolja fogságom
Fogságomat mikor uri (igy), szabadságom.

(Thaly, Vit. Én. II. 63. l.)

Ifjúságom színét fonnyasztó Fogságom
Fogság után vallyon leszz-é Szabadságom ?

(Déd. templ. IV. 23. vsz.)

A második tizennégy — szintén négysoros — szakra oszló *Tengereken uszkáló* c. darabot, mely állítólag ugyancsak a XVII. századból való, Thaly a Nemzeti Múzeum Mátray-kódexéből adta ki. Szerzője ismeretlen. A két ének verselésének sajátossága már első kiadójuknak is feltűnt. Amennyiben mármost ennek Gyöngyösivel kapcsolatban — jellemző voltánál fogva — némi fontosságot tulajdonítunk, az esetleges további következtetések alkalmával tekintettel kell lennünk az egybeütt található példákra is.

Egy másik, de már új lapra tartozó, figyelemreméltó mozzanat, hogy

a Mars és Bacchus egymással való viaskodásáról szóló ének 71., 90. és 91. versszakainak majdnem szó szerinti változatai másutt is előfordulnak. Ez annál inkább gondolkodóba ejtheti a kutatót, mert a 90. és 91. szakok az utánuk következő három versszak a korviszonyokra utaló célzásukkal meglepő eltérést mutatnak az előző strófák gondolatmenetéhez képest. Minthogy pedig a kiadó is említi, hogy a Gosztonyi-kódexbeli szöveg úgy szakad meg, hogy nincs jelezve a «vége», mindenesetre megfontolandó, hogy mi köze van a Gyöngyösi állítólagos művéhez annak a versnek, melynek változásait Thaly Kálmán, R. Kiss István és e sorok írója közölte. A szóban forgó verset, melynek első két és tizenharmadik strófája egy-két szó kivételével valamennyi eddig közölt variánsban egyezik a Gyöngyösi-féle vers 90., 91. és 71. szakával, először Thaly Kálmán adta ki a b. Radvánszky-család zólyomradványi levéltárának kézírata alapján. «Egy anti-demokratikus ének a kurucvilágból» c. cikkében: Abafi, Figyelőjében. V. 57. l. E változat tizennégy szakos. Ugyancsak Thaly közölte másodszor «Az világhoz szabott ének (1675.)» címen Irodalom és műveltség-történeti tanulmányaiban. Bpest, 1885. 360. l. Harmadszor e sorok írója adta ki az Irodalomtörténeti Közlemények 1904. évf. 213. lapján és külön: Radványi verseskötvények. Bpest, 1904. 92. l. Egy rövidebb — nyolc strófás — változatát *Pastilus* címen — a birtokában levő V. Szolga Mihály Diariumából — R. Kiss István közölte: Századok 1904. évf. 687. l. és külön: Adalékok a Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. Bpest, Ráth M. 1905. 36. l. (V. Szolga Mihály Diariumát e sorok írója ismertette az Erdélyi Múzeumban. 1905. évf. 31. l.) Az egyezést szemléltetik és az összehasonlítást megkönnyítik a Gyöngyösi-féle vers és az «Az világhoz szabott ének» említett és itt olvasható strófái:

Mars és Bacchus egymással való viaskodásáról:

91. vsz. Visza jár az idő, ez világh el fordult,
Az Égh mindenestül a föld alá szorult,
Tenger az Egeknek mind hegyiben borult,
Még ilyen nagy csuda nem hallatott sohult.
92. vsz. Csillagok a földön, vadak Egen járnak,
Halak az Erdőben fák alatt sétálnak,
Kősziklák vizeknek hegyette uszkálnak
Az Lovegő Éghben Gállyák hajozkálnak.
71. vsz. Mint Eke hat Eökröt, hinto hat Lovat luz,
Mint nyul agarat üz, szarvas, Eöz vadászt nyuz,
Mint a Márvány kőből lehet jo tekert gus,
Ugy a szent könyveket magyarázza Bacchus.
- (Gyöngyösi I. összes költeményei. I. k. Bpest, 1914. 106., 108. l.)

Az Világhoz Szabott Ének:

1. vsz. Visszajár az idő, az világ elfordult,
Az ég mindenestül az föld alá szorult,
Tenger az egeknek homályába borult,
Még ilyen nagy csuda nem hallatott sehult.

2. vsz. Csillagok az földön, vadak égen járnak,
Halak az erdőben fák alatt sítálnak,
Kősziklák vizeken kedvekre uszkálnak,
Az levegő-égben gályák hajózkálnak.
13. vsz. Mint szekér hat ökret, hintó hat lovat híz,
Nyúl mint agarat üz, szarvas úgy vadászt nyúz,
Vagy mint márványkőből lehet fekete tyúk
Úgy érti a dolgát az ultimusz status!

(Irodalomtört. Közl. 1904. 212. l. A Thaly-közölte változat eltéréseit l. u. o.)

A *Pastilus* c. változat legfőbb eltérése, hogy a Mars és Bacchusbeli 71. vsz. két utolsó sora ott így hangzik: «Vagy miként a kalács kemencében becsúsz, Úgy érti a dolgot legelső status.»

Végül — bár némileg magától értetődik — talán mégsem fölösleges megemlíteni, hogy a fenti néhány sorral és futólagos utalással nem tekintendő kimerítettnek a legújabb Gyöngyösi-kiadás jelességeinek és jelentőségének méltatása. A tárgy fontossága és a kiadó fáradozásai bizonyára megérdemlik az illetékesek részletesebb hozzászólását. Ez hihetőleg nem is fog elmaradni, mihelyt a kiadás munkája befejeződik. Most és e helyen a főcél inkább az volt, hogy kötelességszerűen rámutassunk az első kötet megjelenésének örvendetes tényére.

BAROS GYULA.

Báró Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Papp Ferenc*. B. Kemény Zsigmond születésének századik fordulójára kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, 1914. 501 l. Franklin-Társulat. Ára 8 korona.

Irodalomtörténetírásunk egyik eléggé szomorúan feltűnő jelensége a nagy, összefogó témáktól való tartózkodás és remekíróink olyan kultuszának hiánya, mint amilyennel például Spaelberch de Lovenjoul és Léon Séché szentelték egész életüket a francia romantikusok vizsgálatának. Míg mindenrendű többé-kevésbé fontos műfaji, kortani és hatást-nyomozó részlet-kérdések sokszor igen éles elméket s nagy munkabírást kötöttek le, rendszeres irodalomtörténetünk jó sokáig megelégedett Gyulai Pál ítéleteinek s Beöthy Zsolt összefoglalásának újra-adásával vagy más köntösbe öltöztetésével; míg munkás kezek hihetetlen buzgalommal emeltek ki a jól megérdemelt feladásból elszigetelt másodrangú írókat, egész kis előfutárokat vagy lassú léptű epigonokat, addig az igazi nagyok életét, műveit alig egy-két munkával — mintha hallgatólag monopóliumot adtunk volna rá — teljesen elintéztetteknek véltük.

Hogy e jelenség okát a mesterek nagy súlyú egyéniségében, a kínálkozó alkalom könnyűségében, helyiérdekűségben, az önállótlanság félnétségében vagy a doktori értekezésül mindenáron újat akarásban keressük-e, már csak sajnós félreértések kikerülése végett sem lehet e sorok célja, amelyek nem vádolni akarják tudományunkat, hanem inkább arra felhívni az ilyenre amúgy sem szorulókat, hogy sok tekintetben változott állapotokkal találjuk magunkat szembe.

Papp Ferenc könyvét ebből a szempontból is örömmel üdvözölhetjük.

Kemény hátrahagyott munkái, amelyeknek kiadásával akarva vagy nem akarva, de mindenképen példamutatásul, a legméltóbban ünnepelte meg a Kisfaludy-Társaság a költő születésének százéves fordulóját, az *Anna* című drámai költemény kivételével mind a nekiinduló, forrongva küzdő Keményt mutatják be. Az *Isabella királyné és a remete* nagy arányaiban gyönyörűnek tervezett, de nehézkes, bizonytalan ízlésű, durvább anyagokból bajjal összerótt gótikus templom, *A hírlapszerkesztő naplója* pedig valami erdélyi kisvárosi szigorú barokk palota letöredézet, csonka márványdarabjainul hatnak csak, míg az *Élet és ábránd*, bár nyelvteljesítő különösségek, a költő sorsának chatterton-i végzetét romantikusan túlzó beállítása a nem kritikai szemmel olvasóra legalább is idegenszerűen hathatnak, legszebben írt, legköltoőbb beállítású és stílusú regényeink közé tartozik. Hogy magasabb koncepciójú regényírónk nincs s nem volt Kemény-nél, az *Élet és ábránd* későbbi műveiben némileg szótömlő klasszikus tömörsége is mutatja. Hogy legélesebb szemű történet-látónk, azt a portugál nép sorsáról szóló rövid fejezet talán egész írói pályájában a legpregnansabban tünteti föl. Itt nem komázik az író közönségével, nem bátyámuramoz, nem mosolyog rá — mint, sajnos, nem egy a legnagyobbak közül — ha megszólítja, gúnyolódik s a divatos rémregényekhez tesékeli. Sötét barlang széncsillogású tava e regény, minden evezőcsapás visszhangos ágyúöregjé, minden árnyék mesés szörnyeteggé nő az emberi lélek mélyén evező író különös vonzó világában. Camoens Luis nem Kemény, a nemes érvényesülésért harcos író, mint ahogy újabban áll egyikünk-másikunk saját zsaketjében saját regénye hőségé, hancm Kemény, a küzdő ember, akinek magasztosságában feketén látó *ábránd*-ja lelket kínzó tusakodással keresi elhelyezkedését az irodalmi és politikai *élet*-ben. Nem agítál, csak egymás mellé állítja Don Pedro Giront, a cinikus érvényesülőt és Luist, a nemes lelkesedésében félredobottat, a Rocio-tér palotáit s a nyomor külvárosát, nem prédikál, csak elviszi a gyémántban fürdő hiú merev gögöt a pókhálós szegénységben haldokló elhagyatott nagy szívéhez. Nem játszik az alakjaival, mert emberek s minden ember egy szent valóság, amelyet komolyan jár körül-körül; nem lesz játsziva a könnyelműség festéséért, de a könnyelműség nő rettenetes méretűvé tragikusan fontolható kezében. Ha csak ezt az elveszettnek hitt egy regényt, amelyet tudatosan írt Kemény pszichológiaiavá a mozgalmas álromantika ellen, adja vissza Papp Ferenc a magyar irodalomnak pusztán, tanulmány, jegyzetek nélkül, már is nagy szolgálatot tesz vele. De a hagyatéék felfedezője s rendezője többet tett. A legkegyeletesebb emberi dolgok egyikét. Egyéniségét felolvasztva a nagyok nagyjában, vállveregető pártolgtatás nélkül tárja elénk K. pályának kezdetét. Maga az *Isabella királyné és a remete* tragikuma ugyan csak hidegen hagyó naivan borzalmas szövevénynek, sokszor vegyes értékű adatokon nyugvó történelem-beállítás a ingadozónak és halványnak látszik előttem, de az a mód, amellyel szervessé fűzte Papp Ferenc a sokfélekepen megcsonkult, összezavart leveleket, ahogyan belélátta a hamvveder porába a rég elégett test lelkét, ahogyan kezében

a leggyermekesebb Kemény-ötlet, félig kifejtett titkos szándék, nehézkes mondat, komor-gyöngye próbálkozás az író lelke történetének értékes kövévé válik, ahogy apróbetűs jegyzetei sűrűn osztják «ezután ez *festhette*, ezt *vázolhatta*»-féle hézagpótló magyarázatokat, a legérdemesebb irodalomtörténeti munkálkodás. Ezzel szemben igazán csak hibakeresésnek látszhatik, ha kivánatosnak tartottam volna az összes művekben közölt pár lap Izabella-töredék közlését is az egységes kép könnyebb kialakulásának szempontjából s általában a költő kezeírásában fennmaradt részek eredeti helyesírásának megtartását.

A bevezető értekezése magyar és külföldi viszonyokat magyarázatul hívó széles körületekintését, mélyen járó fejtegetéseit, s nem vakon lelkesedő, de szerető rokonszenvét Keménnyel szemben külön feldicsérem tudományos nagyképűség lenne, mert ott az oknyomozva összeállított adatok váltják ki az olvasóból e megállapításokat, de szóbefoglalásuk nem pótolhatja meggyőző erejüket.

Nehéz, komoly író pályájának legnehezebb, legkomolyabb részéről komoly s a vele való foglalkozás élvezetében szinte könnyeddé váló, nehézeretű könyv Papp Ferenc minden tiszteletet s minden rokonszenvet érdemlő becses munkája.

LACZKÓ GÉZA.

Madách Imre: Eszmék Léliáról. (Az Országos Nőképző Egyesület Évkönyve az 1912—1913. évről. Budapest, 1914. 132 l. Pallas-nyomda.)

Mindjárt az Évkönyv elején egy érdekes cikk ragadja meg figyelmünket: Madáchnak eddig kiadatlan dolgozata ez — *Eszmék Léliáról* — melynek eredeti kézírata özv. Rudnay Józsefnek, az Országos Nőképző Egyesület elnökének birtokában van. Tárgyát tekintve George Sand Lélia című regényének ismertetése: egy — mint a jelzett helyen olvassuk — Veres Pálnéhoz intézett levél alakjában. A kis dolgozat — amellet hogy a költő olvasmányaira vonatkozó ismereteinket gazdagítja — két szempontból is tanulságos. Egyfelől mint a nagy költő Veres Pálnéval való eszményi barátságának újabb bizonyítéka; másfelől pedig mert világot vet Madáchnak esztétikai nézeteire.

A *Veres Pálné élete és működése* című munkából (Budapest, 1902. 39—50. l.) tudjuk, hogy Madách a XIX. század negyvenes éveinek vége óta egészen haláláig nagy tisztelője volt a magyar nőnevelés jeles úttörőjének, aki vele a Kisfaludy-Társaságbeli székfoglalója miatt írásban vitakozott, akihez viszont ő költeményt is írt s kinek nemes egyénisége általában mély hatást tett reá. A szóbanforgó tanulmányféle valószínűleg egy közös olvasmány nyomában keletkezett. Azzal kezdi Madách, hogy a milyen érzés fogja el a bűvárt egy elsülyedt hajóban, olyan szállt lelkébe a könyv olvasásakor. Valóban ha a «mai» társadalmi élet olyan, amilyenek George Sand festi a Lélia című regényben, akkor csakugyan hasonló egy elsülyedt hajóhoz, mely megérdemli, hogy a jőtevé óceán, az idő örökre eltemesse. Lehet, hogy van olyan világ, aminővel a Léliában talál-

kozunk, «de hogy festeni lehessen művészetben», azt tagadja. Nem hivatkozik a régi klasszikus korra, mikor a művészet főtárgya a szép, a kellemes, a tökéletes volt; e kort mellőzve a kereszténység-ihlette romantikus iskolára utal, melynek hívei többnyire találnak módot a borzalmas elem enyhítésére. A Lélia alakjai azonban egytől-egyig betegek; emellett nincsenek eléggé motiválva. Pedig a kellő lélektani indokolás igen fontos. «A komikum és tragikum közt egy vonal választja a határt. Nagy eszközöket használni csekély dolgokra és viszont a kómikumot szüli. — Zrinyi Miklós halálának motivumául tegyünk a haza helyett egy agarat, melyet mind a két fél bírni óhajt s nevetségessé lesz.» Minden motivatio nyomorú törpeséggé fajul a szerelem nagy eszméje irányában. A vallás ép olyan eszme, mint a szerelem; amint a szerelem csakugyan a szív vallása. Ő — úgymond — minden esztétikai műben a szépet keresi, ezt tartja céljának, nem a morált; ez csak annyira szükséges, amennyire ha morális érzületünk sértetik, a rúttnak érzése fog el. Azért — folytatja — nem a morál, csak a szép eszméjéből kiindulva teszi meg észrevételeit. A regény alakjainak jellemzése után azzal fejezi be fejtegetéseit, hogy a mű egyes helyeinek szépségét nem vonja kétségbe, bár szerinte alig van olyan részlete, mely ne az általa kárhóztatott új romantika néven összefoglalható irányok virága lenne.

Íme a hat és fél nyomtatott lapra terjedő kis tanulmány gondolatmenete. Hogy Madách mikor foglalta írásba és küldötte el Veres Pálnénak, azt nem árulja el a közlést megelőző tájékoztató. Talán fölösleges hangsúlyozni, hogy az ismertetett gondolatok inkább jellemző s nem meglepően új voltuknál fogva tarthatnak számot az érdeklődésre. Ami Madáchnak a művészet és erkölcs viszonyára vonatkozó nézeteit illeti (I. Az æsthetika és társadalom viszonyos befolyása c. értekezését is), érdekes velük egybevetni Gyulainak ugyanerről a tárgyról szóló fejtegetéseit. (L. Kisf.-társ. Évl. XXI. 14. l.) Az összehasonlításból kitűnik, hogy a költő és a kritikus felfogása között a művészet és erkölcs viszonyára vonatkozólag nincs eltérés.

VELEZDI MIHÁLY.

Jánosi Béla: Szerdahely György æsthetikája. Budapest, 1914. 60 l. Ára 1 K 50 fill. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. Kiadja a M. T. Akadémia. XXIII. köt. 1. sz.)

Jánosi munkája alapján végre biztosan ítélnünk Szerdahely György esztetikai munkásságának értékéről. Most már teljesen tisztázva van viszonya forrásaihoz; szóval önállóságának kérdése. Utóljára Radnai Rezső foglalkozott vele behatóbban (Æsthetikai törekvések Magyarországon. Bpest, 1889.), de ő Szerdahely általános esztetikai műveit (Æsthetica. I—II. Budæ, 1778. Imago æsthetices. Budæ, 1780.) csak Baumgartennel hozza szorosabb kapcsolatba, bár elismeri, hogy «részletekben tudomást vesz a korabeli esztetikuskok másnemű elméleteiről is» (id. m. 44. l.). Itt-ott önálló eredeti felfogására is utal. Jánosi is rámutat Baumgarten döntő hatására. Mindjárt kiindulásában, alapvető felfogásában a szépségről őt követi Szerda-

hely, később is, sok fontos részletben reá támaszkodik; «a hallei tudós folytonos fogalomanalysisei, osztályozásai, alosztályozási és szabályalkotásai nála is feltalálhatók, bár nem olyan terjedelmesen és nem oly száraz tárgyalásban» (56. l.), de erősen meglátszik rajta Home befolyása is, aki Baumgartenétől teljesen elütő jellegű művében empirisztikus és lélektani alapon áll (*Elements of criticism. I—II.*, Edinburg, 1761. Szerdahely Meinhard német fordítását használhatta, mely 1772-ben Lipcsében jelent meg). S éppen e kettős hatásnak módja vet világot, Szerdahely tehetségére. A magyar esztetikus inkább csak befogadó, nem pedig alkotó szellem volt s a mélységek iránt hiányzott érzéke. Baumgartennek éppen filozófiai alapgondolataival törődött legkevesebbet, Home-nak sem szelleme hatott rá, nem látni tanult tőle, hanem inkább csak gazdag anyagárt látott benne. Lelkével Riedel Frigyes Justus a legrokonabb, kinek esztetikai főműve (*Theorie der schönen Künste und Wissenschaften*, 1766) Jánosi szerint nem egyéb, mint a legkülönbözőbb szerzőkből kiírt idézeteknek egybeállításai. Ezekon kívül még Baumgarten tanítványa, Meier, továbbá Salzer és Batteux voltak Szerdahely legfőbb forrásai. Különbön maga Szerdahely sem követeli maga számára anyaga eredeti voltának elismerését, de bizonyos önérettel hangsúlyozza rendszerezésének önállóságát. Jánosi műve alapján ez az érdem sem igen illeti meg. Az esztetikus tárgyak sajtóságainak elrendezésében van eredetiség, azonban a szempontokat szolgáló fogalmak sem nem mélyek, sem nem szabatosak. Igazában csak kompilátor Szerdahely és Jánosi rendkívüli tudása szinte pontrólpontra kimutatja forrásait.

E művek azonban mégis becsesek nekünk magyaroknak, «mert első kísérlet a Németországon alig 30 éve a filozófia rendszerébe beilleszkedett tudomány átültetésére. Még pedig nem egyszerű fordítás útján, hanem kiválogató, gyűjtő és egybeállító eljárással, mely az önállóság s eredetiség külső jeleit viseli. A tett merészségét akkor értjük meg igazán, ha elgondoljuk, hogy 1778-tól csaknem 40 évig kell várnunk, míg egy másik irónk a Szerdahely esztetikája óta elhanyagolt terület új műveléséhez fog». (57. l.). Továbbá esztetikája ér annyit, mint azok a Németországban ez időtájt megjelenő elméleti művek, melyek a populáris filozófia álláspontjáról tátékoztatnak e kérdések felől.

Általános esztetikai elveinek érvényesülését az egyes művészetek körében poetikai műveiben vizsgálja Szerdahely. *Ars poetica generalis*-ében (Budæ, 1783.) három könyvön át tárgyalja a költészet eredetét, értékét, megbecsültetését, anyagát, alaki feltételeit, rendeltetését, a költői tehetséget. Nem választ ugyan senkit sem állandóbb vezetőül, de «nincs még egy műve, melyben annyira kedves klasszikus elméleti írónak és költőinek gondolatkörében mozogna» (40. l.).

Az egyes költői műfajok elméleti közöl az elbeszélő és drámai költészetét nyújtja Szerdahely (*Poesis narrativa*. Budæ, 1784. *Poesis dramatica*. Budæ, 1784.). Itt sem eredeti, de nagy olvasottságával újra meglep. A régi és újabb elméletirők egész serege vonul fel előttünk. Régi kézikönyveinkkel szemben az ő műveinek meg van az az érdemük, hogy modernekek, sok új

eszme és gondolat talál bennük helyet. Továbbá az újabb külföldi irodalmak termékei az iskola falai között az ő könyveiben nyernek először méltánylást. «Tőle kaptak egyebek közt Ossian, Petrarca, Tassó, Lope de Vega, Camoens, Milton, Dante, Ariosto, Corvantes, Alfieri, Shakespeare (vagy 13-szor említi Sz.; Jánosi lehetőleg a forrásokat is tisztázza érdekes összeállításában), Gœthe (csak pár szó), Lessing, Wieland, Calderon, Molière többé-kevésbbé terjedelmes ismertetését és jellemzését (48. l.)» Igaz, hogy ezek jó részét is máshonnét írja ki (az újabb irodalomra nézve egyik főforrása Schmidt Keresztély Henrik gieszeni tanár műve: *Anweisung der vornehmsten Bücher in allen Theilen der Dichtkunst*, Leipzig, 1781.), de mégis csak lehetett ébresztő, serkentő hatásuk. Nem feledkezik meg a magyar költészetről sem, megemlékezik a magyar elbeszélő művekről s a pásztori költés körében melegen méltatja Faludit. Jánosi általában sikerültebbeknek tartja a poetikai műveket az általános esztetikaiaknál.

Rövid életrajz vezet be az értekezést, összefoglalva és új adatokkal bővítve eddigi ismeretünket. Mellékesen Szerdahely költői működését is méltatja Jánosi. Iskolai drámáinak csak címzeit ismerjük, latin versei azonban két kiadásban is megjelentek (*Silva Parnassi Pannonii*. Bécs, 1788. és Buda, 1803). Nincs bennük egyéni érzés, klasszikus költők visszhangjai, de tanúságot tesznek írójuk tudásáról és virtuozitásáról a latin költői nyelv használatában.

Ez a méltatás magára Jánosira is jellemző. Látszik, hogy mindent keresztül kutatót, ahonnét adatot remélt Szerdahely esztetikai elveinek ismeretéhez. A költemények átvizsgálása e szempontból negatív eredménnyel járt. Azonban tudja Isten, részánta volna-e valaki magát e versek áttanulmányozására? Talán ez vezette Jánosit, midőn értekezése egységének rovására róluk is megemlékezik. A még legkisebb tudományos igazságnak ez a megbecsülése, a lelkiismeretes gondosság nagy erénye Jánosinak. Hogy ez minő tudással, az esztetika történetének minő ismeretével párosul, arról csak az alkothat magának fogalmat, aki látja, hogy az értekezés folyamán Jánosi mint fedi fel Szerdahelyi gondolatainak rendkívül elszórt eredő helyeit.

KOC SIS LÉNÁRD.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Az Ujság. 1914. évf. 72. sz. — *Kemény Zsigmond ércemléke Alvincen.* A nagy regényírónak az alvinci Kemény Zsigmond-olvasókör emlékművet akar állítani. Ebből a célból bizottság alakult, amely lelkes hangú felhívást bocsátott ki. Az adományok az emlékbizottsághoz Alvincere küldendők. — *Mikszáth jövője.* Rövid tudósítás Rubinyi Mózesnek 1914 márc. 24-én a Szabad Egyetemen tartott előadásáról. Az előadás szerint Mikszáth angol mintái: Bret Harte, Dickens, Macaulay. A magyarok közül hatottak rá Jókai Mór, Beöthy Zsolt. Hagyományának folytatói: Gárdonyi Géza és Sebők Zsigmond.

U. i. 73. sz. — *Arcturus: Nemzeti bibliografiánk.* Rövid fejtegetés abból az alkalomból, hogy Köhalmi Bélának ugyanerről a tárgyról szóló röpirata megjelent. A cikkíró is fontosnak és sürgősnek tartja a nemzeti könyvészeti kimutatás elkészítését.

U. i. 76. sz. — *Miskolczy Simon János: A Mikszáth-család harmadfélszáz éves története.* Szerző, mint cikke elején mondja, eredeti kútfők alapján megírta a Mikszáth-család történetét a XVII. század közepe óta napjainkig. Cikkében kutatásai eredményének rövid kivonatát adja. A nagy író régi tudománykedvelő családból származott. Elődei, kevés kivétellel, az 1700-as évek óta az ág. ev. papi pályán működtek. Már ötödik ősapja is Nógrádmegyében lakott. Első ismert őse az 1650 körül született Mixadt Mátyás volt, kinek hasonló nevű fia 1707 márc. 22-én avattatott ág. ev. pappá. E klasszikus műveltségű papelődök emléke gyakran szeme előtt lebegett az író Mikszáthnak is. (Szent Péter esernyője, Prakovszky.)

Adalékok Zemplénnvármegye Történetéhez. 1914. évf. 1. sz. — *Szirmay Antal élete.* Kazinczy Ferencnek a Felsőmagyarországi Minerva 1825. évf. ban közzétett Szirmay életrajza újból közölve, a Kazinczy szövegében előforduló latin helyek magyar fordításával. — *Dongó Gy. Géza: Kazinczy Ferenc levelei vármegyénk archívumában.* Közli K. F. egyik magyar nyelvű hivatalos levelét, melyet iskolai ügyben intézett a zemplénnmegyei vicispánhoz. (1787 szept. 10.) — *Dongó Gy. Géza: Kazinczy Ferenc «Punyi» lova 1809-ben.* K. F. az 1809. évi nemesi fölkelésben nem vett részt, hanem 50 forinttal megváltotta magát, utóbb azonban visszakérte a váltságdíjat s a pénz helyett egy lovat bocsátott Zemplénnmegye rendelkezésére.

Alkotmány. 1914. évf. 59. sz. — *A magyar drámairók.* Komikus, hogy az Alkotmány, a tradíciók buzgó őre, támadja Szász Károlyt, a Magyar

Irodalomtörténeti Társaság közgyűlésén előadott, nagyhatású elnöki beszédéért. A selejtes cikk egyébként a Világ 58. számából van kiollózva, természetesen a forrás megnevezése nélkül.

Budapesti Hirlap. 1914. évf. 63. sz. — *Petőfinek új szobra lesz.* Kis-kunfélegyházán, hol Szülőföldemen c. költeményét írta, szobrot készülnek állítani Petőfinek. Kneffel Béla egy Petőfi-emléklapot adott ki a szobor-ügy szolgálatára.

U. i. 65. sz. — *Alfa: Az új Shakespeare.* A Kisfaludy-Társaság új Sh.-kiadásának a tervezetét ismerteti. Akik a régi fordítók közül még élnek: Lévay, Rákosi átdolgozták korábbi fordításukat. A többit kijavítják, jegyzetekkel látják el, de a Vörösmarty-, Petőfi-, Arany-féle fordításokhoz, indokolt kegyelettel, nem nyulnak: ezeknél minden új hozzáadás a jegyzetek közé szorúl. Minden egyes színmű külön kötetben lesz.

Budapesti Szemle. 1914. évf. 3. sz. — *Berzeviczy Albert: Megemlékezés B. Kemény Zsigmondról.* Különösen mint essay-író méltatja. Idevágó műveit mind a forradalom után írta K. Zs. az akkori idők kényszerű otiumában. Lelke mély rokonságban volt azon kor borongó hangulatával. Komor, fatalisztikus felfogás jellemzi, mely azonban tárgyilagosságát s ítéleteit nem zavarja meg. A két Wesselényiről s Széchenyiről írt tanulmányai Macaulay hatását vallják, de személyes emlékei s tapasztalatai, s az idő közelsége erős egyéni színt és drámai élenkséget kölcsönöznek előadásának. A hajthatatlan politikai jellemek iránt erős rokonszenve van, de mértéket tart, s az adatok fogyatékát csodás intuícióval pótolja. De az az axiómája, hogy Kossuth és Széchenyi oly ellentétben állanak egymással, hogy egyikük igazolása a másik kárhóztatását vonja maga után: ma már nem állhat meg. Politikai műveit, nagy történelmi távlat, lélektani mélység, hideg ítélet jellemzi. A forradalom után higgadtan elemzi, magyarázza a forradalmat, de kifejti az egész keleti s a hazai nemzetiségi kérdést is. Előrelátása meglepő; távolabbi jövőben sok minden bekövetkezett, mit ő szükségkép eljövendőnek látott; csak az olasz függetlenségi s egységi törekvések kicsinylésében tévedett. Erős hatása volt az 1867.-i kiegyezésre s Deák nemzetiségi és horvát politikájára. Stílusa bár egyenetlen, vannak megragadó ékesszólású részletei. — *Beöthy Zsolt: Kemény, a regényíró.* Legkisebb külső megfigyelése mindig belső léleklátássá lesz; a külső ő neki még azt is elárulja, amit titkolni akar. Jellemrajzai sohasem merülnek ki egy-egy feltűnő vonással. Uralkodik ugyan alakjain egy-egy gondolat, szenvedély, melynek rajbai, fanatikusai, de nem tipikus képviselői; főjellemvonásuk ezerféle jelentkezésben és alkalmi színezetben válik változóvá. Ellentétben az egyszerű lelkeket ábrázoló Arannyal, ő a bonyolult, összetett lelki ábrázolatok mestere. Embervilágának így rajzolt képe a sorssal folytatott küzdelmökben teljeseedik ki. Valamennyien az emberi erő elégtelenségének képei a sorssal szemben. Erőnk érzete csak elbizakodásba visz, legnemesebb érzéseink mértéktelenségre ragadnak, logikánk makacsságunkat támogatja. A sors könyörtelen hatalmát nemcsak meséjé-

ben példázza, utal rá hősei kiválasztásával is: szereti különösen a szellemi élet magaslatain forgolódo hősöket, s az ő elméjüket s lelkesedésüket is erőtlennek mutatja amaz ellenféllel szemben. Nemcsak a számító vétek: a rövidlátó, makacs vagy ferde útra csalt erény is kiszolgáltat sorsunknak. K. Zs. költői dogmája az eredendő emberi gyarlóság. Nemcsak tragikai felfogással, hanem tragikai érzéssel is nézi s mutatja az életet. Humor, mosoly az ő világába alig talál utat. Nemcsak egyesek tragédiái: nemzeteknek egyetemes, nagy világai is bűvös erővel vonzzák képzeletét. S mégis vonz e komor világ, mert K. Zs. emberszeretete vezet. Ez költészete legmélyebb problémája: a pesszimizmus mint emberszeretet. Csupa áldozatokat lát, de az áldozatokkal «ott van szíve a gyászpadon». Madách pesszimizmusa enyhébb, nyugodtabb: Kemény csak a lemondás mentsvárát ismeri s szubjektivitása ott lüktet stílusában is. Képzetele, a lélekelemzés szolgálatában, megrázó erejű drámai jelenetek egész sorát alkotja meg. Elevenen él és nyilatkozik benne az emberiség egész történeti világa: a politikai és vallásos, a tudományos, irodalmi és művészeti egyaránt. Nemcsak történetfilozóf, hanem igazi történeti költő, ki a történelem erőit, eszméit eleven emberekben s képekben teremti szemünk elé. Nagy művésze annak a költői synchronistikának, mely az egykorú nagy események fényét, árnyékát egy-egy távoli kis emberi élet útjára veti. A korok külön színét, képét éles precizitással fogja fel s érezteti. Hogy nem népszerűt, az nem művészi fogyatkozásaival magyarázható; nagy műveltséget s komolyságot kíván: a közönségnek még hozzá kell nevelődnie. — *Rákosi Jenő: Kemény Zsigmondról* (1. folyóiratunk: III. 265.) — *Hegedüs István: Kemény Zsigmond emlékezete*. Költemény. — *d.: Szalay László levelei*. Ismertetés. — *Tankó Béla: Szigetvári Ivánnak, A komikum elmélete c. művét ismerteti*. — *gr.: Buda halála németül*. Mauer Károly újverbászi aljegyző műfordításának ismertetése.

Das Literarische Echo. 1914. évf. 11. sz. — A folyóiratok szemlájében részletek vannak közölve Weber Arthur cikkéből: *Der Tod des Dichters Zrinyi*. (Ungarische Rundschau. 1914. 1. sz.) — A hírek rovatában olvasható, hogy *Jellinek*, a pár évvel ezelőtt meghalt bécsi germanista, a világ-irodalomban előforduló összes tárgyak és motívumok rendszerezett cédulakatalogusát hagyta hátra, melyből ő egy nagy szótárt (Stofflexicon) szándékozott összeállítani. A magyar kutatást is érdeklő gyűjtemény most eladásra kerül.

Deutsche Literaturzeitung. 1914. évf. 10. sz. — *Rácz Lajos* ismerteti *Pintér Jenő* magyar irodalomtörténetének III. és IV. kötetét. (1772—1831.)

Egyenlőség. 1914. évf. 13. sz. — *Kálmán Ödön: A legrégebb magyar zoltárfordításról*. Cikkirő megjegyzéseket fűz Borbély Istvánnak az Egy. Phil. Közöny f. évi 1. számában közölt értekezéséhez s bizonyítékokat hoz fel arra nézve, hogy Bogáthi Fazekas Miklós zoltárfordítása nem unitárius, nem is davidista, hanem szombatos szellemben készült.

Egyetemes Philologiai Közlöny. 1914. évf. 4. sz. — *Zolnai Béla: Szigligeti „Szökött katoná”-jának külföldi elemei* (III.). A katonadrámák² hatása. A katoná Lessing (1767.) és Sedaine (1769.) előtt általában komikus alakként szerepelt a világirodalom vígjátékaiban. A Szökött Katona első felvonásának legfontosabb eseménye a vasvillás katonafogdosás. A német katonadrámákból sem hiányoztak az effajta jelenetek. Lessingnek köszönhetik a katonadrámák egy főtipusnak mintáját is: Tellheim alakja ez. A magyar vígjáték hazafias kapitányai visszavezethetők erre az alakra. Szigligeti Völgyi ezredest a Tellheim-típus mintájára alkotta meg. Völgyi is, mint Tellheim, a szerelem és büszkeség konfliktusában áll előttünk. Ezután szerző a szökött katonáról, mint drámai hősről értekezik. A szökött katoná, mint színpadi alak nagyjában ugyanazon a fejlődésen ment keresztül, mint a katoná tipusa általában: vígjátéki alakból tragédia hőssé emelkedett. E típus eredete az olasz commedia dell'arte-ban keresendő. A későbbi deserteur drámák semája megtalálható Carlo Goldoninál, a *L'amante militare* (1751.) c. színművében. Itt már látható a két alapmotívum: a szerelemből dezertáló katoná és a halálbüntetéssel való színpadi hatáskeresés. A fegyelem áldozata iránt való részvét fölkeltségének szellemében írta meg Michael Jean Sedaine idetartozó darabját: *Le Deserteur* (1769.). Ebben mintha csirájában már meg volna az a helyzet, mely Szigligetinél, hol a szökött katoná természetes fia Camilla grófnőnek. Érdekes kuriózum az itt említendő darabok sorában P. Foucher és A. de Lavergne katonadrámája: *Le Transfuge* (1836), mely magyar milieu-ben mutatja a deserteur alakját. E dráma portugál nyelven is megjelent. Mindezekből látható, milyen tekintélyes hagyomány előzi meg a Szökött Katonát. — *Moravcsik Gyula: A csodaszarvas mondája a bizánci írónknál* (I.). Szerző a hunmondák eredetének kérléséhez óhajta egy újabb részlettel hozzájárulni, mikor a huntörténet csodaszarvas-mondáját a bizánci írók feljegyzései alapján veszi vizsgálat alá, rámutatva a huntörténet és hunmondakutatás szempontjából eddig kelleleg nem értékesített görög forrásokra. A monda történeti magvát a hunoknak egész Európa sorsára kiható betörése teszi. E mondai elbeszélések első feljegyzését az V. századi Sozomenos egyháztörténetírónál találjuk. Műve eddig a magyar hunmondakutatók figyelmét elkerülte. Sozomenos két változatot közöl: „Történt . . . hogy egy bögöly-üldözte tehén átkelt a tavon, a pásztor követte, s megpillantva a túlsó partot, hírt adott róla földieinek. Mások azt beszélik, hogy menekülő szarvasünő mutatta meg hunvadászoknak a vízborította utat” stb. Sozomenos érzésének Eunapios volt a forrása, aki 14 könyvből álló művében, amelyet ma csak a Konstantinosi kivonatokból ismerünk, megírta a 270—404. terjedő kor történetét. Hogy a hunok eredetével valóban foglalkozott, azt az V. század második felében élő Zosimos munkájából is megállapíthatjuk, aki Eunapios művét felhasználta. Eunapiost, ezt a IV—V. század határán élő írótk kell a hunok maotisi átkelésére vonatkozó mondák első feljegyzőjéül tekintenünk. Sozomenos után egy század mulva csaknem egyszerre jelenik meg a monda Prokopiosnál és Jordanesnél. Mind a ketten elbeszélik az Aquileia ostromához fűződő gólyamondát.

A két író közös forrása Priskos rhetor, aki Attila itáliai hadjáratainak történetét is megírta. A mondát a bizánci történetírók közül Prokopius folytatója. Agathias is elmondja. A X—XI. századi bizánci krónikások egy csoportjánál még egyszer felbukkan a monda, de már eltorzult alakban. Ezek szerint a csodaszarvas a gótokat vezeti át a Mæotison. — *Váczy János* Szalay László leveleinek kiadását, *Gálos Rezső* Balogh Árpád Ányosnak Dayka Gáborról írt programmértekezését, *Alszeghy Zsolt* Röder E. Ákosnak A kuruckor érzésvilága c. dolgozatát ismerteti. — *h*: *Ágnes asszony latinul*. A Scriptor Latinus c. folyóirat (X. évf. 2. sz.) latin fordításban közli Arany J. ismert balladáját. — *Fest Sándor*: *Magyarország angol regényekben*. Szerző két regényt ismertet, melyekben magyar vonatkozásokkal találkozunk. Egyik: Smolletnek 1753-ban megjelent Ferdinand Count Fathom c. regénye; a másik Miss Anna Mary Porternak valamikor sokat olvasott elbeszélése 1807-ből: The Hungarian Brothers. — *Weber Arthur*: *Pyrker és Körner*. Körner Zrinyijében sehol sem lehet Pyrker hatását bizonyítani. Valószínű, hogy a német költő nem is ismerte az egri érsek művét. — *Gesztesi Gyula*: *Bürger és Berzeviczy Gergely*. Bürger egy szatirikus versének ismertetése, melyben Berzeviczy neve is előfordul. — *Barla-Szabó Titusz* a Halotti beszéd kora c. dolgozatáról írt bírálatra tesz megjegyzéseket. — *M—ch* akkorra igéri részletesebb válszát, mikor szerző mindazt, amit, szerinte, ma hibásan tud, más helyen jobban kifejti. — *eo*. Röviden bírálja Erdélyi Lajosnak A Halotti beszéd nyelvjárása c. dolgozatát.

Élet. 1914. évf. 11. sz. — *H. A.*: *Szigligeti Ede ünneplése*. A költői és színi hatás küzdelméhez Sz. teljes határozottsággal s rátermettséggel állt az utóbbinak a szolgálatában. Ünneplése a szunnyadónak vélt nemzeti érzés meglétéről tett kétségtelen tanúságot.

Huszadik Század. 1914. évf. 3. sz. — *Sas Andor*: *Szigligeti Ede*. Sz. E. nem volt jelentékeny költői tehetség. Hiányzott belőle Széchenyi és Kosuth korának nagysága. Alakjaiban se mélység, se hév, se szenvedély. Korjellemező és művészi értékben Arany és Petőfi mögött messze elmarad. Mégis félszázadon át uralkodott az eredeti magyar műsoron s ő az újabb magyar műveltség heroikus korának legnagyobb hatást tett drámaírója. A közönség a könnyű táplálékot szerette és szóiakozni óhajtott. Hiába bírálták a magyar kritikusok, Szontagh Gusztávtól kezdve Péterfy Jenőig, hiába haragudtak rá író társai, Szigligeti győztesen állta az ostromot. De ha tragédiát nem tudott is írni, vígjátékaiban kedvesen tártá fel a magyar nemesi és polgári családok ártatlan belső dolgait. Népszínművei tele vannak valószínűtlenségekkel: romantikus társadalmi rajzok a XIX. század közepéről.

Irodalomtörténeti Közlemények. 1914. évf. 1. sz. — *Váczy János*: *Kazinczy 1790—1794-ig kiadott fordításai*. (Hamlet. Goethe Stellája. Wieland Diogenese. Lessing meséi. Herder paramythionjai. Veit Weber Vak lan-

tosa.) E fordítások jelentősége, hogy a magyar irodalmi nyelv művelésének és fejlődésének valóságos mérőföldmutatói. Stellája a magyar drámai fordítások első sikerült kísérlete. Úgy ez, mint a Diogenes fordítása számos új színezetű kifejezéssel gazdagítja stílusunket. A Vak lantos-ban a komorság festői színezésével, a görög példázatokban a nyelv erélyével, a mesékben pedig a józan egyszerűség jellemző kifejezésével gyarapítja a magyar stílt. A magyar elbeszélő prózai stíl bája tudatos művészettel e fordításokban nyilvánul először feltűnőbben. — *Kropf Lajos: Egy ismeretlen magyar költő Skóciában.* Szerző egy régi számadáskönyv alapján megállapítja, hogy 1628-ban egy magyar költő járt Skóciában, versei azonban, melyekért tiszteltdíjat is kapott, épp úgy ismeretlenek, mint neve. — *Gragyer Róbert: Irodalomtörténeti forrástanulmányok* (III.). A peleskei nótárius alakja nálunk épp oly népszerű lett, mint Ausztriában bécsi mintája. Irodalmi folytatásai Gaal Györgytől: A tudós palótz s Verseggy Ferenc munkája: Kolomposi Szarvas Gergely. Mint Richter falusi embere évtizedekig írta leveleit és hálás bohózati motívumot adott a színpadnak, úgy Gvadányi műve is anyagot adott a legjobb régi magyar bohózat számára. Gaál József Peleskei nótáriusában két főelem van: a népi és a varázslatos. Amaz a német színjáték kedvelt komikus főalakjára, a Hanswurstra megy vissza, emez pedig az angol komédiások hagyományában gyökerezik. Gaal forrásait illetőleg: a keret, a megegyezés Tóti Dorka és az Éj királynője közt: Faust-paródia. Az epikus tárgynak drámaivá való feldolgozásához technikai szempontból másik mintája, Angely Lajosnak: Die Reise auf gemeinschaftliche Kosten c. darabja, melyet magyarul is színre hoztak. Míg elején Faust-paródia indítja meg a cselekvényt, a végén az Ördög Róbert paródiája segít a csomót megoldani. Gaal a cselvígjátéknak Kisfaludy mintájára hazafias célt is adott a külföldieskedés kigúnyolásával. A színpad és nézőtér összekeverése a romanticizmusnak formákat szétbontó törekvései óta igen kedvelt fogás volt. Gaal az idetartozó jelenetet Kotzebue a Das Intermezzo című darabjából vette át. — *Varghu Damján: A legrégebb magyar bűnjegyzék forrása.* Osseg csehországi ciszterci rendű kolostor könyvtárában a 8. számú latin kézirat 15b és 16a lapjain XIV. századi írásban három részben bűnök jegyzékét találjuk. Ez a bűnjegyzék részben teljes hűség szerint meg van a Nádor- (Nyelvemléktár XV. 287—289. l.) és a Nagyszombati-kódex (Nyelvemléktár III. 114—115.) lapjain. Az egyezés tökéletes, de a latin jegyzékben több a felsorolt bűn. A szövegkritikai összevetés kétségtelenné teszi, hogy a magyar vagyis a kódex-fordítás eredetije, vagy ez a bűnlajstrom, vagy ennek valamelyik kisebb eltérésű változata. — *Nagy Sándor: János vitéz és Toldi* (I.). A János vitéz egyik legfőbb irodalomtörténeti érdeme, hogy Arany Toldijának megalkotására serkentőleg hatott. A két mű jellemalakjait illetőleg majdnem kizárólag csak Jancsi alakjának hatásáról lehet beszélni. A mese inkább általánosságban hatott. Mindkettőben egy érzelmes történet vegyül egy külsőbb érdekűvel. Abban is egyeznek, hogy mindkettőben az események folyása kétszer meg van szakítva lelki események rajzával. Az időpont gyakori emlegetése tekintetében is látunk egye-

zést. Szerző ezután a párhuzamok egész sorával mutatja ki a János vitéz részletes hatását a Toldi eseményeire. Végül azt hangoztatja, hogy legkevésbé látszik a hatás a szerkezetben, az eredmények okozatos összefüggésében és a kikerekítésben. — *Horvát István Mindennapijából* a nyolcadik közleményt kapjuk. Sok szó esik benne: Verseghy Ferencről, Virág Benedekről, Vitkovic Mihályról, Dugonics Andrásról, Révai Miklósról, Schedius Lajosról, Kovacsics Mártonról, Kulcsár Istvánról, Horányi Elek-ről és másokról. Érdekes egyik megjegyzése (márc. 1.): «Verseghi több ízben rebesgeti Herdert, pedig nem sok hasznát vette. Ellenben Jenisch-ről, kit néhol szóról-szóra kiírt, semmit sem látszik tudnia.» — *Dézső Lajos: Régi magyar verseskönyvek ismertetése* (III.) címen mintaszerű pontossággal teszi közzé a Lugossy-kódex kiadatlan verseit. Ezek: Adhortatio optima ad judices. Tüköre és példája, ez jelen való romlandó életnek. Cantio optima. Két címnélküli vallásos ének. Historia de moribus in convivio. Historia de Victoria Gedeonis. — *Császár Ernő*: Arany János öt levelét közli. Hármát közülök Jókai Mórhoz írt Arany, a negyediket E. Mikes Rózához, az ötödiket Simonffy Kálmánhoz. — *Gálos Resző* Munkácsy Jánosnak Ormos Zsigmondhoz írt négy levelét közli. — *Vértesy Jenő*: Szabó Károlynak Gyulai Pálhoz intézett nyolc levelét teszi közzé. — *Alszegehy Zolt*: Vértesy Jenőnek A magyar romantikus dráma, *Kardos Lajos*: Morvay Győzőnek Byron Magyarországon, *György Lajos*: Váczy János Tompa Mihály életrajza c. műveit, *Vargha Damján*: Katona Lajos irodalmi tanulmányait ismerteti. (E művek ismertetését l. folyóiratunk: III. 117., 137., 116., 112. l.)

Könyvtári Szemle. 1914. évf. 3. sz. — *Király György*: *Magyar irodalomtörténeti bibliografia.* Az Irodalomtörténeti Társaság megbízásából készülő Magyar Irodalomtörténeti Kalauz beosztásának vázlatos ismertetése. — *Kremmer Dezső*: *Enciklopédia- és lexikonirodalmunkról* címen régibb irodalmunk enciklopediaszerű műveit ismerteti röviden. — *Haraszi Károly*: *A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem a multszázad első felében.* Adalékok.

La Bibliofilia. 1913. évf. 8. sz. — *L. Zambra*: *Corriere d'Ungheria.* Ismertetések a Magyar Könyvszemle tartalmáról és a hazai könyvtárak állapotáról. Meleghangú megemlékezés id. Szinnyei Józsefről.

Magyar Könyvszemle. 1914. évf. 1. sz. — *Rexa Dezső*: *Az első (?) kassai nyomtatvány.* Az árva megyei Csaplovits-könyvtár egy kolligatumból került elő az az 1609-ből való nyomtatvány, mely oratio funebris stb. címen egy Illésházy István feletti latin nyelvű halotti beszédet foglal magában, s amelyről szerző következtetés alapján állítja, hogy kassai nyomdatermék. — *Gulyás Pál*: *Az Illésházy nádor felett mondott búcsuztató nyomtatási helye és szerzője.* (Hat szöveggközi másolattal.) Szerző megállapítja, hogy a Rexa által felfedezett Oratio funebris szerzője Berger Illés királyi történetíró, aki a XVII. század elején Pozsonyban is

megfordult. Lehet, hogy ott nyomatta ki művét, bár az sem lehetetlen, hogy valamelyik bécsi nyomdában. — *Vidéki könyvtáraink 1912-ben.* Nevezetesebb mozzanatok: 1. A Ráday-könyvtár végleges elhelyezést nyert a IX. ker. Ráday-u. 28. sz. alatt. 2. A debreczeni ref. főiskolai könyvtár szépen fejlődik; állandó baja azonban, hogy az igazgató kivételével a személyzet folyton változik. 3. Gyulafehérvárott a Batthyány-intézet gyűjteményei az 1912. évben helyeztettek állami felügyelet alá az intézet felettes hatóságának, az erdélyi püspöknek kívánságára. 4. Pozsony városa elhatározta, hogy a közkönyvtár egész átlagát átadja az új egyetemi könyvtár céljaira, melynek létesítésére 300,000 koronát szavazott meg. 5. A sárospataki ref. főiskola könyvtára gyarapodott kilenc Tompától és 45 Kazinczy Gábertől származó levéllel. Utóbbiak Lévay Józsefhez vannak intézve. 6. Sümegen az Állami Darnay-Múzeum könyvtára megszerezte Kölcey, Tompa és Jókai néhány levelét és kéziratát, Kisfaludy Sándor Somló c. regéje kéziratát (200 K-ért), továbbá, 1500 korona államsegélyen, a Kisfaludy-család birtokában volt ereklyéket. Közöttük van Kisfaludy Sándornak 67 kézírata, üveges könyvtárszekrénye és testőrkori katona-ládája vasból. — *Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum könyvtárában.* Az előző füzetben megkezdett érdekes összeállítás folytatása. Deli (Thallóczy Lajos), Dóczi Lajos, Endródi Sándor, b. Eötvös József, Falk Zsigmond, Farkas András, Fáy András, Földes Imre, Gaal Karolin, Garay János, Gárdonyi Géza, Gyulai Pál, Hatvany Lajos, Heltai Jenő, Helvey Lajos, Herceg Ferenc műveinek német, francia, olasz, cseh, szerb és dán nyelvű fordításainak könyvészeti jegyzéke. — *Harsányi István: A Rákóczi-könyvtár és katalógusa.* A régebbi közlés folytatása. — *Kemény Lajos:* Batsányi Jánosnak a Magyar Múzsza elkobzására vonatkozó, 1793 április 5-ről kelt Kassa város tanácsához intézett latin nyelvű iratát közli. — *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtára állapotáról az 1913. év utolsó negyedében.* E jelentésből kiténik, hogy a kéziratár többek közt egy Petőfi-ereklyével is gyarapodott. A szerzett anyag legbecesebb darabja Peti Józsefné, Jókai Mórról szóló emlékirata, melyben a nagy író közeli rokona teljes közvetlenséggel jegyi le Jókai egész élete folyását s melyet a szerző több Jókai-írta s Jókaihoz írt levéllel együtt ajándékozott a Múzeumnak. Ezenkívül Arany János, Tompa Mihály, Fejér György, Szász Károly leveleivel is gyarapodott az irodalmi levelestár. — *Holub József: A budai könyvtár állapota a XVI. század végén.* Reinhold Lubenau útleírásának Mátyás király könyvtárára vonatkozó részlete. Szerzője egy német gyógyszerész, vándorútjában, 1580—81-ben és 1587-ben megfordult Magyarországon is. Tapasztalatai alapján írta meg öreg korában útleírását, melyből az idézett rész való.

Magyar Kultura. 1914. évf. 6. sz. — *Mihályfi László: A tárcákról.* E buján tenyésző hirlapi műfaj tönkreteszi az igazi novellát. Alig van közte eredeti. Tartalmilag másolják az idegent. Némely jobb írónk azóta hanyatlik, mióta tárcákat ír. A «beérkezett» írótól mindent kiadnak. Tárnyuk ugyanaz az egy kaptafára húzott erotika; nem igazi realizmus, csak

fogásokkal erőködik felkelteni az illuzióját. Gyakran a tudományt, műveltséget kívánná szolgálni, de dilettáns vagy tudatlan kompilátorok írják. «Sok újságunkat intelligensebb közönség olvassa, mint írja»; viszont «a lapokat szídják, lenézik és mégis olvassák». — *ssa*: *Szigligeti*. Rövid megemlékezés.

U. i. 7. sz. — *Tordai Ányos* ismerteti Mindszenty Gedeon verseinek új kiadását.

Magyar Nyelv. 1914. évf. 3. sz. — *Badics Ferenc*: *Gyöngyösi-magyarázatok*. Befejezése a múlt évi utolsó füzetbeli közleménynek. — *Q.*: *A Nagy Szótárról*. Az anyag gyűjtése örvendetesen halad. Az adatok teljes száma eddig: 1.640,495. — *Melich János*: *A tihanyi alapító oklevél egy helyéről*. Példával bizonyítja, hogy a leggondosabb oklevélkiadások is nyelvészeti célra csak az eredeti megtekintésével használhatók. — *Erdélyi Lajos*: *A Halotti Beszéd «íráshibái» és olvasásuk*. Vitatja Szinnyei Józseffel szemben, hogy a H. B. nem okvetlenül másolat.

Magyar Nyelvőr. 1914. évf. 3. sz. — *Kulcsár Gyula*: *Stilisztika és nyelvészettika*. E két terület elhatárolása. — *Pitroff Pál*: *A «Felelet a mondalatra» egy érdekes példánya*. A győri püspöki szeminárium könyvtárából ismerteti a Felelet egy példányát, mely Kölcseytől eredő javításokkal van ellátva s így világot vet a mű eddig érthetetlen, vagy félreértett helyeire. Ugyanott Kazinczy Munkái-nak (1814., 1815., 1816-ban megjelent) kötetei, melyek Kölcsey kézírásával, tele vannak a Kazinczy műveinek hibáira és főképp stílusára vonatkozó megjegyzésekkel. — *Simonyi Zsigmond*: *Egy érdekes igealak*. A Jókai-használta «dohányozék vala» alakról.

Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1914. évf. 3. sz. — *Gaal Jenő*: *Széchenyi és Kölcsey a nemzeti érzésről*. Sz. és K. dicsérete.

Matematikai És Fizikai Lapok. 1913. évf. 6—8. sz. — *Gulyás István*: *Bolyai Farkas zenészeti dolgozata*. Közl. B. F. ifjúkori művét, melynek eredeti kéziratát Rados Ignác találta meg a marosvásárhelyi ref. kollégium könyvtárában. A nagy matematikus fellengős stílussal fejtegeti, hogy a «musika a' szív szószóllója — a belső világ' nyelve, a' hol a' külsőnek minden nemzeti szó-tárjai elfognak —, 's ez egyedül minden nemzet' érzékeny lelkeinek köznyelve». Elmélkodik arról a zenéről, mely a lelket nemesíti: «a' földet elvesztettnek mennyet ad, a' csüggedőnek bátorságot 's az eltévelyedőnek az örökkévalóságba mutató bel-mágnest megeleveníti». Keresi, mi okozza a zene hatását s magyarazza, hogy a zenei hangok (zen-ek) rezgésszámai (zenszámok) között milyen összefüggés áll fenn.

Múlt És Jövő. 1914. évf. 4. sz. — *Szilágyi Géza*: *Ignotus*. Az irodalomtörténetíró zavarban lesz Ignotussal szemben, alakja annyira komplex, munkássága oly sokoldalú. A modern magyar líra egyik legegységibb bélyegű képviselője, jeles novellista, s főleg kitűnő esszé-író. «Ennek az

essayistának döntő szerep jutott abban a szabadságharcban, amelyet a modern magyar irodalom a legutóbbi tizenöt esztendő során makacs konzervativizmus, fekélyes kulturátlanság, babonás előítélet, vak értetlenség és süket közöny ellen diadalmasan megvívott. A szabadságharcban, amelynek egyik fővezére Ignotus, főhadi tábora pedig az Ignotus-alapította Nyugat volt, a fővezér ezt a jelmondatot írta vörös lobogójára: «A művészet souverain, mindent meg szabad csinálnia, amit meg tud csinálni.»

Múzeumi És Könyvtári Értesítő. 1914. évf. 1. sz. — *A hallei egyetemi könyvtárral kapcsolatos magyar könyvtár.* Raffay Sándor evang. lelkésznek a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsához beadott jelentése az 1724. évben alapított könyvtár multjáról és jelenéről. (V. ö. folyóiratunk: III. 130.)

Művészet. 1914. évf. 1—2. sz. — *Lázár Béla: B. Eötvös József művészetpolitikája.* Eötvös tudta, hogy az államnak támogatnia kell a művészetet; oly feladatokhoz kell juttatnia, melyek magasabb szférába ragadják s felmentik attól, hogy a művészileg pallérozatlan tömegnek legyen a rab-szolgája. Az állam feladatát kettősnek látta: nevelni kell a művészeket és a tömeget. Első dolga volt a művésznek pártolása; itt persze egyéni ízlés vezetett, melyet azonban messzenéző belátás irányított. A történeti festészetet karolta fel különösen. Az ő általa 1869-ben hirdetett pályázatnak köszönhetjük Benczur «Vajk megkeresztelését», Székely «V. László neveltetését», Madarász «Bethlen korát». A tájképnél is történelmi staffaget követelt s Ligeti Antallal megfestette «Mátyás visszatérését Hunyad várába». Izsó Miklóssal megcsináltatott néhány történelmi arcképet, Rákóczi, Zrínyi, Werbőczy, Mária Terézia mellszobrát. Monumentális feladatokat tűzött ki; ő bízta meg Than Mórt a Nemz. Múzeum freskóival; erélyesen kezébe vette a lipótvárosi templom továbbépítését; egy oly monumentális középületet tervezett, mely rajztanodát, képtárat, időszerű kiállításokat, művésztermeket egyesítsen. Utódai a tervet végrehajtották, de, egységét megbontva, külön-külön s igen szétszórtan. Művészeti ösztöndíjakat alapított; második minisztersége alatt 36 művészt küldött ki külföldre, vagy külföldön levőket segélyezett: Munkácsyt, Paál Lászlót, Mészölyt, Benczur és Böhm Pált. 1871-ben képzőművészeti tanácsot szervezett, mely az állami vásárlásokat is intézte. Négy évi minisztersége alatt 12 művésztől kb. 50 ezer frt-nyi összegért vásárolt. Törődött a jövő művésznemzedékkel is. Keleti Gusztáv jelentése alapján mintarajziskolát szervezett, melynek teljes megvalósítása már utódjára, Trefortra maradt. A közönség nevelése végett általánossá tette a rajztanítást; az iskolára gondolt, hogy onnan induljon ki a nevelő akció. Műemlékeink megóvásáról törvényjavaslatot tervezett. Ő mentette meg számunkra 1870-ben az Eszterházy-képtárat, s kiegészítve a Pyrker- és Ipolyi-hagyományokkal, megvetette a mai Szépművészeti Múzeum alapját.

Nyugat. 1914. évf. 6. sz. — *Schöppflin Aladár: Új nemzedék.* (Fololvasás

a Nyugat márc. 4-i estélyén.) Napjaink irodalmi küzdelmében két nemzedék harca folyik. Az idősebb az abszolutizmus kezdő éveiben volt gyermek s a kiegyezés után látott neki a férfimunkának. Végigjárta a nemzeti nagy felemelkedés útját s önérettel tekintett vissza a végzett nagy munkára. Az új nemzedék, mely 1900-ban 25 éves lehetett, már mindent készen kapott, s nem lévén része annak létrehozásában, nem volt annyira megelégedve a meglévővel. Elvált apától világnézet dolgában s ennek megfelelő új irodalmat teremtett. A XIX. század irodalma a középosztály bevett és hagyományos ideológiáját tükrözte vissza; a századfordulóra a különböző társadalmi osztályok és csoportok szétválása kiéleződött, s különböző világnézeteik legelőbb is az irodalomban surlódtak össze. Jellemzi ez új irodalmat az intellektuális nyughatatlanság szelleme, kritikai elégtelenség, mely a vérmesebbeknél lázadó jellegűvé válik, míg mások a nem tetsző világ elől önmagukba, művészetükbe, a szavak szerelmébe menekülnek. Stílusban is, de tárgykörben is nagy változatosság és árnyalatgazdagság kivált a lírában; nagy arányú törekvések a pszichológiai regényben; a magyar színpad meghódítása a hazai drámai irodalomnak: eddigi főbb eredményei az irodalmi modernségnek.

U. i. 7. sz. — *Schöpplin Aladár: A Szekfü-ügy.* «Egy ellenzéki lapban valaki, aki olvasta a könyvet, hangos kiabáló szóval pánikot kiált: Rákóczi meggyalázták, mentsük meg Rákóczi! Konkurens lap, ne menjünk mindjárt utána. De ha a harmadik napon csak egy kicsit látszik, hogy a kiabálásnak hatása van, akkor elkezdünk mi is kiabálni, mert hát nem maradhatunk hazafiság dolgában a konkurens mögött. A könyvet nem olvasuk el, mert ki tudja, hátha akkor nem volna szívünk támadni... Ha aztán a könyvet erkölcsileg elégettük, szerzőjét kerébe törtük, az Akadémiát megtanítottuk keztyűbe dudálni, akkor talán... el is olvassuk a könyvet... Hangsúlyozni kell, hogy csak az olvasni nem tudó kultúrátlanság olvashat bele Szekfü könyvébe Rákóczi-ellenes szándékot... Aggodalmunkat csak részben oszlatja el az akadémia márc. 30-i, különben korrekt, csak a terrorizmussal szemben nem elég erőyes határozata».

Pester Lloyd. 1914. évf. 49. sz. — *Ernst Lorys: Ungarische Literatur in Deutschland.* Bródy Sándor és Molnár Ferenc egy-egy német nyelven megjelent kötetének kapcsán az újabb magyar elbeszélőirodalom németországi elterjedéséről szól, aminek főokát a modern magyar regény és novella könnyedségében találja.

U. i. 58. sz. — *Ernst Lorys: Der hundertjährige Szigligeti.* Közkeletű irodalomtörténeti megállapítások megismétlése.

U. i. 70. sz. — *Josef Turóczi Trostler: Beziehungen zwischen deutscher und ungarischer Literatur im XVIII. Jahrhundert.* Elismeréssel szól Császár Elemér tanulmányáról.

Pesti Hírlap. 1914. évf. 78. sz. — *Zsolt: Esti levél.* A Szekfü-ügyről szólva megjegyzi: «A hivatalos tudósok leszidnak mindent és mindenkit az Akadémián kívül s közülök némelyek abban találják kedvüket, hogy

különösen az eleven irodalmat, mely a közönség szeretetében él, lerántsák, jelezvén ezzel, hogy nekik csak a döglött literatura tetszik.» (Így nyilatkozik a nemzet történelmi tradíciójának védője a nemzet irodalmi tradíciójáról.)

Polybiblion. 1913. évf. 4. sz. — A Chronique rovatban *Visenot* meleghangú megemlékezése Vámbéry Ármin és id. Szinnyei József tudományos működéséről.

U. i. 1914. évf. 1. sz. — *Visenot* dicsérettel említi meg Vargha Damján három értekezését a magyar kódexirodalom forrásairól (Seuse Henrik Amand stb., Speculum humanæ salvationis stb., Ave Rosa sine spinis).

U. i. 2. sz. — *E. H.* ismerteti Kaposi József Szent Ferenc virágokertje (1913.) c. könyvét.

Revue Des Questions Historiques. 1914. évf. 1. sz. — *E. G. L.* ismerteti Kont Ignác Bibliographie française de la Hongrie (1913.) c. könyvét. (V. ö. folyóiratunk: II. 538., 541., 545. és III. 34.)

Sárospataki Református Lapok. 1914. évf. 9. sz. — *Gulyás József: Lucifer tragédiája.* Madách drámai költeményében Ádámnak nincs teljes tragikuma: küzd, elbukik, de bukásában mindig új erőt s tápot nyer új célért való küzdelemre; végül is nem a cél, hanem a küzdelem lesz fontossá előtte («S az ember célja e küzdelem maga»). Itt voltaképp csak Lucifernek van tragédiája. Küzd az Úrral; diadala az embertől függ; ha azt végkép hatalmába kerítheti, győz, ha nem, elbukott. Elbukik, s kudarcai sora még ezzel sincs befejezve, mert bűnhődése az lesz, hogy amit rontani vágy: «Szép és nemesnek új csirája lesz». Hogy Lucifer a dráma főszereplője, az is bizonyítja, hogy Madách, mikor fogságában e dráma eszméjével foglalkozott, címül is Lucifert adta neki. De akkori terve szerint Lucifer még győzött.

U. i. 10—11. sz. *Román Ernő: Kurucz Vay Ádámné sz. Zay Anna imakönyve.* Egy kéziratos imakönyv ismertetése: írója a cikk címében van megnevezve; 1719—1721 közt készült. Tartalma: előszó fiához, 20 prózában írt imádság, 19 költemény, néhány lap a Zsoltárok s Példabeszédek könyvéből s utószó szintén fiához. Mutatványul közöl belőle egy éneket, s az utószót.

U. i. 12. sz. — *Kristóf György: Lucifer tragédiája?* Cáfolja Gulyás József felfogását.

Történelmi És Régészeti Értesítő. A Délmagyarországi Történelmi És Régészeti Múzeumtársulat közlönye. 1913. évf. 3—4. sz. — *Trostler József: Dózsa György a XVII. század német irodalmában.* (Ism. folyóiratunk: III. 223.)

Uj Idők. 1914. évf. 12. sz. — *Herczeg Ferenc: Űnncpi játék.* Szigligeti születése 100 éves fordulója emlékére. Előadták a Nemzeti Színházban. (1914 március 7., 8., 9.)

Vasárnapi Ujság. 1914. évf. 11. sz. — *Szigligeti Ede ünnepe*. Sz. E. pályája nem a magyar drámairodalom, hanem a magyar színpad szempontjából a legfontosabb. Talán Sz. E. az első igazi vérbeli színházi ember kulturánkban.

U. i. 13. sz. — *Várkonyi Titusz: Vajda ismeretlen levelei*. Kisbaári Kiss Ferenchez írt öt levél 1885-ből, Vajda válóperével kapcsolatban.

Világ. 1914. évf. 82. sz. — *Ignotus: Magyar tudomány*. «Ha egyéb baja nincs Szekfű Gyulának, mint hogy hazaárulónak tartják, ennek hamar elvetheti a gondját. Széchenyin kezdve Gyulai Pálig — Deák Ferencen, Vörösmartyn és Arany Jánoson át — egész sor politikus, költő és tudós van, akit mind hazaárulónak tartottak, s csak haláluk után léptették őket elő nagy emberekké s nagy hazafiakká . . . Mert nehéz magyarnak lenni s a nehéz sorsban élő nemzetek ép úgy nem rajonganak az igazságért, mint a nehéz helyzetben lévő emberek . . . A politikus legalább hallgathat, vagy beszélhet másról. De a tudósnak beszélnie kell, és arról, amiről szó van. A tudósnak kötelessége, hogy annál hidegebb és idegenebb legyen tárgya iránt, mentül szerelmesebb bele. Becsületbeli kötelessége, mert a tudomány nem játék, a tudomány híd, amin járni fognak, annak tehát vasból kell lennie, nem szivárványból. Nincs nagyobb kegyetlenség, irtam én egyszer, mint megmondani az igazat annak, aki azt úgyis tudja. S a magyar történettudós abban a keserves helyzetben van, hogy ilyen kegyetlennek kell lennie . . . Ezért nehéz Magyarországon tudományos tudománynak fejlődnie. Az embereknek nincs szükségük igazságra, sőt többnyire nemcsak felesleges, de kínos és keserves számukra az igazság. Tudomány is csak ott fejlődik, ahol fogyasztják . . . S ezért izgat, mikor a debreczeni s a pozsonyi egyetemre kiírták a pályázatot s a képviselőház pénzügyi bizottságában az oktatási tárcát is tárgyalták: izgat, hogy fog-e a kellő tudományos levegő kifejlődni a két egyetem körül.»

U. i. 88. sz. — *Jókai levelesládája*. Részletek Degré Alajos, Arany János, Tompa Mihály, Tisza István, Bródy Sándor és Szomory Dezső leveleiből, melyeket a cikkíró a M. N. Múzeumban őrzött Jókai-hagyatékből közöl. — *Eötvös Károly parasztszjai*. Adalék E. K. életrajzához. — *Ady Lajos: Pintér Jenő magyar irodalomtörténete*. Az eddig megjelent négy kötet ismertetése.

Westermanns Monatshefte. 1914 évf. 8. sz. — *Dusel F.: Liliom, dramatische Legende von Franz Molnár*. Kissé hideg, de azért a darab költői szépségeit elismerő cikk abból az alkalomból, hogy a berlini Lessingtheater előadta a Liliomot. A drámán, a szerző szerint, felismerhető Hauptmann Gerhard Hannele-jének hatása.

FIGYELŐ.

A tudomány szabadsága. Szekfű Gyula se hitte volna, hogy első nagyobb munkája ilyen híres emberré teszi. Nevétől heteken keresztül visszhangzott az ország. Barátai akadémiai tagnak ajánlották, a közvélemény hazáárulónak kiáltotta ki, az egyetemi ifjúság plakátokat nyomtatott ellene, a hazafias polgárság népgyűléseken fejezte ki felháborodását, az újságok heteken keresztül gyalázták.

Szörnyű szavak, száz nyelven, bögve mélyen,
rekedt jaj, átok, durva szólamokból
kézsattogás s vad káromlás kevélyen :

Oly forgót vert e tág örvénytorokból
az örök időktől fekete légben,
minőt a forgósél ver a homokból.

Szóval: ez az eset is igazolta, mennyire kiskorú még a mi közvéleményünk. A tudomány embereinek védekezniök kellett a nagyhangú, erőszakos ignoransok és a félrevezetett, jóhiszemű dilettansok támadásai ellen. Mert hiszen legkönnyebb agyonütni valakit a megsértettnek vélt hazafiság nevében. Ha mindjárt tudományról van is szó. Nem azt keresték a vádaskodók, igazak-e a Rákóczi-ról szóló új adatok, hanem azt harsogták: le a hazáárulóval! A szerzőnek nem feldolgozó módját és tudományos hitelét bírálták, hanem egyszerűen tiltakoztak az igazság kutatása ellen, meggyőződéssel hangoztatva, hogy ha be lehet is bizonyítani az új állításokat, akkor sem kellett volna kinyomtatni őket, mert megtépdésik a nemzet eszményeit, meggyalázzák multját. A nemzeti mult! Jaj volna nekünk, ha multunkat csak hazugságokkal és elhallgatásokkal lehetne elfogadhatóvá tenni. Szerencsére, egy nemzet valódi értéke nem függ sem a «hazááruló» adatoktól, sem a tömeg lármájától. A tudomány embereit lezúghatják, de az igazságot bajos megfojtani. Tegyük hozzá, hogy ez az igazság éppen nem szolgál Rákóczi gyalázatára, sőt mélységes részvétünket és rokonszenvünket kelti föl a fejedelem iránt.

A támadások egyetlen alapja az volt, hogy a bujdosó Rákóczinak ez objektív, újabb arcképe elűt attól, amelyet annak idején a Rákócziért kritikátlanul rajongó Thaly festett. Thalyról már Gyulai Pál megállapította, hogy a tudományt összekeverte a politikával, az igazságot a költészettel. Thaly neve emlékezetes marad tudományosságunk történetében. A koholt

kuruc versekkel ő vezette félre irodalomtörténetírásunkat, a Rákóczi-kor egyoldalú színezésével ő vágta be útját évtizedekre a kuruc-labanc világ igazi tudományos megismerésének. Tévedések, elhallgatások, betoldások derülnek ki róla, s még sem őt hibáztatják, hanem azokat, akik az igazság szeretetével lelkükben, elfogulatlanul iparkodnak művelni a tudományt. Ez a szomorú eset, a Szekfü-ügy, újabb bizonyíték arra, hogy az elfogulatlan igazságkeresés milyen kevés rokonszenvre talál a laikus magyar közönség körében.

P. J.

Akadémiai tagajánlások 1914-re. A nyelv- és széptudományi osztályban Heinrich Gusztáv tiszteleti tagnak ajánlotta Herczeg Ferencet, Riedl Frigyes levelező tagnak Szinnyi Ferencet.

Az akadémiai alapszabályok szerint minden új tagot az illető osztályban jelenlevő régi tagoknak kétharmad szótöbbséggel tett ajánlata alapján a nagygyűlés választ szintén kétharmad szótöbbséggel. A döntő szavazásnál csak a tiszteleti és rendes tagok szavaznak, a levelező tagok nem, ami annyit jelent, hogy ha például magyar irodalomtörténetíróról van szó, akkor Négyesy László, Riedl Frigyes, Dézsi Lajos, Ferenczi Zoltán, Bánóczy József, Váczy János, Császár Elemér, Voinovich Géza, Horváth Cyrill, Vízota Gyula és mások ki vannak zárva a szavazásból, ellenben a geologus, mineralogus, botanikus, zoologus rendes tagok döntenek arról, vajjon az illető irodalomtörténetíró megérdemli-e az akadémiai tagságot. Eszerint a komoly tudományos hozzáértés — a döntő szavazásnál — nem jó tekintetbe.

Hogy a levelező tagoknak a szavazásból való kizárása mennyire méltánytalan s hogy az ilyen értelmetlen tradíciók ápolásával mennyire le lehet jártni a helyes tradíciók becsülését is: ezt nem gondolják meg az intéző körök. Nem gondolják meg, hogy az Akadémia falain belül milyen sértő dolog elkülöníteni a tudósokat a szavazásban teljesen megbízhatók és a kevésbé megbízhatók csoportjára. Ha már az akadémikus fel fogás megkívánja a rangsorozást és előlépést — a tiszteleti és rendes tag ság címét — a jogok megosztásában nem volna szabad védhetetlen álláspontra helyezkedni. Annál inkább nem, mert a köteleességek teljesítéséből a levelező tagok úgyis búsán kiveszik a maguk részét.

Új egyetemi magántanár. A közoktatásügyi miniszter Vértesy Jenő m. n. múzeumi könyvtári őrnök a budapesti egyetem filozófiai karán *A magyar irodalom története Kazinczy fellépésétől a legújabb időkig* című tárgykörből egyetemi magántanárrá történt képesítését jóváhagyólag tudomásul vette.

A budapesti egyetemen a nyilvános rendes tanárok mellett ez idő szerint a következők vannak képesítve magyar irodalomtörténeti előadások tartására: Ferenczi Zoltán címz. ny. rendk. tanár, Horváth Cyrill, Szinnyi Ferenc, Császár Elemér, Pap Károly, Vértesy Jenő magántanárok.

A Kisfaludy-Társaság új irodalmi vállalata. Beöthy Zsolt, Négyesy László és Császár Elemér szerkesztésében most indult meg a *Kisfaludy-*

Társaság Nemzeti Könyvtára, melyben régibb és újabb irodalmunk java térőse foglal helyet. Az új Nemzeti Könyvtár emlékeztet a *Franklin-Társulat Magyar Remekíróira*, de nagyobb terjedelmű és tudományosabb igényű. A kötetek izléses kiállításáról a Franklin-Társulat gondoskodik. Egy-egy hatkötetes sorozat ára 30 korona, kilencenkötetes sorozat ára 45 korona. A vállalat csak sorozatonként kapható. Megrendelhető bármely könyvkereskedésben.

Ilosvai Toldijáról. (Felelet Birkás Gézának.) «Toldi népszerűségét Ilosvainak köszönheti, régebben monda hőse nem lehetett. Ilosvai eredetiségét oly régebbi XVI. századi magyar vagy latin szöveg czáfólná, mely egyesíténé Toldi Miklós históriájának lényeges mozzanatait.» Ez volt a Toldi-kérdésről írt értekezésem következtetése (Irodalomtörténet: III. 105. l.) Az eddigi kutatók a «Toldi-monda zárnyitó vasfüvét» keresték és Ilosvait egy külföldön kialakult monda átültetőjének vagy feldolgozójának tartották. «A mondák kopásáról, romlásáról dogmaként elfogadott tételt» (u. o. 1001.) idézték, hogy a feltűnően eltérő vonásokat megmagyarázzák. Birkás Géza Ilosvai Toldiját az olasz és francia Renouart-mondákkal hasonlított össze (*Ethnographia*. XXIII, 1912, 277—289. l.). Tanulmányával a régebieknél behatóbban kellett foglalkoznom, mert a benne található feltűnően sok tárgyi tévedésre a mondatakat hivatott művelői előbb és azóta sem utaltak (Egy. Phil. Közöny. XXXVIII: 234—236. l.) «Délszláv népekeseknek révén juthattak el esetleg a Rainouart-mondák hazánkba is» (IT. 289. l.), ezt az «óvatos feltevés»-ét Birkás Géza tanulmányomra írt «Válasz»-ában (u. o. III, 1914, 280—284. l.) egyetlen újabb érvelse támogatja. Kimutattam, hogy «egységes Renouart-monda nem volt, annak megszerkesztése szemfényvesztő játék» (u. o. 102. l.) és Birkás Géza feltevése Runeberg egy értekezésének félreértésén alapszik (u. o. 3. jegyzet), de egyik állításon se cáfolja. Felfogásának alaptévedéséről a mondatakat körébe vágó tétellem bővebb kifejtésével is hasztalan próbálnám felvilágosítani és azért óhajtatást teljesítem, mikor tarthatatlan állításai további bírálatától tartózkodom.

KARL LAJOS.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzéke.

Kosztolányi Dezső: Modern költők. Külföldi anthologia. Budapest, 1914. 488 l. Az Élet irodalmi és nyomdai részvénytársaság kiadása.

A magyar közönségnek egy kötetben hozzáférhetővé tenni a modern külföldi líra legkiválóbb termékeit, bemutatni a művelt nemzetek lírájának legkimagaslóbb képviselőit: kétségtelenül igen értékes és magas szempontoktól vezetett irodalmi vállalkozás. Aki ezt megpróbálja, nagy munkába fog. A szerzőnek ha feladatát csak némileg is meg akarja oldani, igen jeles kvalitásokkal kell rendelkeznie. Nagy nyelvtudás, az egész modern líra alapos ismerete, fordítói készség, költői lendület és finom kritikai

érzék a kiválasztásban, ezek azok a legfőbb fegyverek, melyekkel küzdve elérheti célját s olyan anthológiát alkothat, mely a modern külföldi lírának hű képét adja. Ha e tulajdonságok bármelyike hiányzik, a feladat sikere kétséges, sőt a sikertelenség majdnem bizonyos.

Kosztolányi Dezső, e kötet fordítója sok tekintetben hivatott e munka elvégzésére. Nyelvismerete, széleskörű olvasottsága, jeles költői tehetsége tényleg képesítik őt erre. S hogy munkája mindezek ellenére sikertelen, s hogy minden törekvése ellenére sem képes a modern líra legkiválóbb alkotásait bemutatva, nekünk azt az esztétikai élvezetet nyújtani, melyet a gyűjteményében helyet foglaló nemzetek bármelyik jelesebb lírikusának átlapozása után érzünk, azt kritikai érzéke hiányának vagy legalább is fogyatékos voltának rovására kell írunk. Kosztolányinak nem volt kellő érzéke sem az egyes nemzetek reprezentáns modern lírikusainak, sem a költők legjellemzőbb alkotásainak kiválasztása iránt. Nincs terünk anthológiájával hosszasan foglalkozni s azért itt csak a legkiválóbb kritikátlanóságokat emeljük ki. Törökországot egy XVIII. századbeli «modern» lírikus, Raghíb pasa képviseli négy rövidke sorral. Nagyot néznénk, ha egy külföldi anthológiában például Verseghy Ferenc «Lilla» c. verse képviselné a magyar lírát. Dániát az inkább jeles elbeszélő mint lírikus Jacobsen 11 jelentéktelen sora képviseli. Hasonló sors jutott Csehországnak, melynek líráját Vrchlicky 11 sorából kell az érdeklődő magyar közönségnek megismernie. A svéd Strindberg két rövid, de annál laposabb költeményével szerepel. Románia számára egyáltalában nem jutott hely. Legjobban és aránylag a legszerencsésebben a franciákat mutatja be, de a többi nemzeteknél egyik színtelen és semmit mondó vers követi a másikat. Az újabb líra legfanatikusabb rajongója is unottan teszi le ezt a kötetet: alig van benne kiemelkedő alkotás, bizonyára nem azért, mintha az újabb külföldi költők becses lírai alkotásokat nem produkáltak volna, hanem mert Kosztolányinak nem volt elég érzéke ezek kiválasztásához. Ha ilyen alantjáró lenne a külföld modern lírája, akkor mi büszkén tekinthetnénk ifjabb költőinknek, köztük Kosztolányinak néhány alkotására.

Minden jel arra mutat, hogy e költemények nem kiválasztás útján, hanem csak alkalom és ötletszerűen kerültek egymás mellé. S ezért a kötet nem is adhatja azt, amit ígér. Ezt meg kell állapítani a napi sajtó egekig magasztáló kritikáival szemben is és újból hangsúlyozni: mennyire szükség van már egy független, minden elfogultságtól mentes, komoly kritikai folyóiratra.

M. F.

Gönczy István: Kotzebue és vígjátékíróink. Szatmárnémeti, 1913. 38 l.

Kotzebuenak a magyar drámairodalomra tett hatása egész monografiát érdemelne. Szerző a népszerű német színdarabíró hatását kutatja a magyar vígjátékban. Vizsgálja a Csokonainál, Kisfaludy Károlynál, Kisfaludy Sándornál, Gaal Józsefnél és Szigligetinél található legfeltűnőbb tárgyi átvételeket, anélkül azonban, hogy a költői alkotás műhelyébe közelebbi bepillantást engedne. Helyes megállapításai vannak az Özvegy

Karnyónéban és Kisfaludy Károly Fösvényében talált Kotzebue-hatásokra nézve, ezeket azonban már közölte folyóiratunkban is. Ujak Gaalra és Szigligetire vonatkozó kimutatásai, de a hozzájuk fűzött következtetések csak részben fogadhatók el. Általában a tárgyalást szélesebb alapokra kellett volna fektetnie a szerzőnek.

W. A.

Kolosváry Bálint: Huszti András erdélyi jogtanár és Jurisprudentia-Hungarico-Transsilvanica stb. című munkája (1734—1742). Kolozsvár, 1914. 46 l. Ajtay K. Albert könyvnyomdája. (Különlenyomat az Erdélyi Múz.-Egyes. Jog és Társ.-tud. Szakoszt. kiadványai 1912—13. évf.-ból.)

Huszti Andrásról, a magyar jogtörténeti irodalomban mellőzött úttörő munkásról ír Kolosváry Bálint kolozsvári egyetemi tanár. Huszti, a hírneves Heineccius János Gottlieb német jogfilozófus tanítványa, 1734—1742-ig volt a kolozsvári ref. kollégium jogtanára. Könyvészeti szempontból figyelemreméltó, hogy Jurisprudentiáját református hitfelei megesonkították, bevezető részét állítólagos vallásellenes tendenciája miatt kivágták az eredeti példányokból s mindössze azok maradtak meg csonkítatlanul, melyeket a szerző egyik-másik jóemberének szétküldözgetett. Kolosváry a munkát jogi szempontból magyarra fordítva az egyes részleteket igen érdekesen ismerteti s azt mondja, hogy amit «Huszti könyvében a perjogról kapunk: az akkori kor tudományos perjoga, illetőleg annak enciklopédikus összefoglalása». A különlenyomat az eredeti kiadvánnyal szemben bővített alakjában jelent meg.

P. K.

André Leval: Supplément à la Bibliographie française de la Hongrie de J. Kont. (Extrait de la Revue De Hongrie.) Budapest, 1914. 50 l.

Tekintélyes pótlék Kont Ignác bibliográfiájához, melyet folyóiratunkban (III. 35.) Benedek Marcell ismertetett. Első adata 1512-ből való (Konté: 1521). Irodalmunk történetét közelebbről a magyar tárgyú francia drámák és regények érdeklik, melyek részint képzeletből és mondákból, részint a történelemből, sőt újabban a társadalmi életből is merítik anyagukat. Szerepel Leval összeállításában néhány francia nyelvű iskoladráma is, melyek a XVIII. században hazánkban színre kerültek.

Z. B.

Byron: Childe Harold zarándokútja. Verses regény négy énekben. Fordította s jegyzetekkel ellátta: *Torkos László*. Budapest, 1914. 204 l. Ára 3 kor. Lampel-kiadás.

Műfordításaink számát Torkos László igen becses munkával gazdagította. A hetvenöt éves költő Byron-fordítása a nagy gonddal és lelkiismeretesen dolgozó, régi magyar műfordító-iskolának gyümölcse; alakilag és tartalmilag egyaránt hűségre törő, költői lendületű, helyenkint megkapóan szép fordítás. Olvasása gyönyörűséget fog nyújtani Byron magyarországi híveinek.

Shakespeare összes színművei. Átvizsgált vagy új fordításban kiadja a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-Bizottsága. — *XI. A makrancos hölgy.* Ford.: *Lévay József.* Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Heinrich Gusztáv.* Budapest, 1914. 186 l. Ára 2 kor. 40 fill. — *XIV. A windsori vig asszonyok.* Ford.: *Rákosi Jenő.* Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Alexander Bernát.* Budapest, 1914. 186 l. Ára 2 kor. 40 fill. — *XXIV. Hamlet, dán királyfi.* Ford.: *Arany János.* Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Alexander Bernát.* Budapest, 1914. 284 l. Ára 3 kor. Franklin-Társulat.

Az új magyar Shakespeare három első kötete két vigjátékkal és egy tragédiával indul meg. Arany János Hamlet-fordításának szövegét változtatás nélkül adja a kiadás, Lévay József és Rákosi Jenő újból lefordították a két vigjátékot. Értékes bevezetések és gondos jegyzetek növelik a művészi fordításokat tartalmazó kötetek becét. A magyar irodalmi művelődésnek, e kitűnő vállalat megindításával, fontos szolgálatokat tett a Kisfaludy-Társaság.

Széchenyi eszmevilága. II. kötet. Budapest, 1914. 144 l. Franklin-Társulat kiadása. (Kultúra és Tudomány c. vállalat.) Ára 1 kor. 60 fill.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület Széchenyi-ciklusának második sorozataképpen az 1912. év utolsó és az 1913. év első hónapjaiban hat előadást rendezett. Ez előadások a múlt év folyamán jelentek meg a Magyar Társadalomtudományi Szemlében s most a Franklin-Társulat külön kötetbe foglalva is kiadta. A kötethez *Gaal Jenő* írt előszót. Tartalma: I. *Apáthy István*: Széchenyi István és a nemzeti sajtóságok az emberi továbbfejlődés szempontjából. II. *Imre Sándor*: Széchenyi és a magyar nemzeti nevelés jövője. III. *Pauler Ákos*: Széchenyi társadalmi erkölestana. IV. *Zsüinszky Mihály*: Széchenyi nemzetiségi politikája. V. *Márki Sándor*: A társadalmi igazságszolgáltatás Széchenyi szerint. VI. *Gaal Jenő*: Széchenyi társadalmi politikája. E cikkekkal a Magyar Társadalomtudományi Közönyben való megjelenésük után folyóiratunk múlt évi számainak folyóiratszempléjében már foglalkoztunk.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve. 1913. évre. Szerkesztette: *Erdélyi Pál.* Kolozsvár, 1914. 100 l. Stief Jenő nyomdája.

Tartalma: A választmány jelentése az Egyesület működéséről; a gyűjtemények állapota, gyarapodása és munkája; a szakosztályok működése; vagyonkimutatás és költségvetés; az 1913. évi közgyűlés jegyzőkönyve; az Egyesület tisztikara, választmánya, új tagjai. — A gyűjtemények állapotára vonatkozó jelentések közül olvasóinkat méltán érdekelheti *Erdélyi Pál* könyvtárigazgatóé. Megtudjuk belőle, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek a kolozsvári egyetemével egyesített könyvtára hazánk nagy könyvtárai között gazdagsága szerint a harmadik helyet foglalja el. Rendezési munkálatai annyira előrehaladtak, hogy nemsokára talán már a katalógus munkájába is belefoghatnak. A jelentés egyéb értékes megjegyzései között különösen figyelemreméltó a rendszeres könyvészeti munka szükséges voltának hangsúlyozása. A szakosztályok működésének ismertetéséből meg-

említhető, hogy az 1913 nov. 26-diki ülésen Révész Imre, Dévai Bíró Mátyás forrásairól c. forráskritikai tanulmányát mutatta be.

V. M.

Az Érdekes Ujság dekameronja. Száz magyar író száz legjobb novellája. Szerkeszti: *Kabos Ede*. II. köt. Budapest. 320 l. Légrády Testvérek kiadása.

A tíz kötetre tervezett sorozatnak most megjelent II. kötetében Ambrus Zoltán, Babits Mihály, Bródy Sándor, Cholnoky Viktor, Herczeg Ferenc, Kaffka Margit, Kosztolányi Dezső, Mikszáth Kálmán, Szomaházy István, Tömörkény István elbeszéléseit olvassuk. Az írók arcképeiket és önéletrajzaikat is közlik. Az arcképek igen jók, az önéletrajzok igen gyöngék. Különösen semmitmondó Bródy Sándor és Szomaházy István «önéletrajza». A novellák összeválogatásához is lehetne néhány megjegyzést fűzni, de a szerkesztőt ebben a tekintetben nem érheti gáncs, mivel mindegyik író azt a novelláját engedte át a vállalatnak, melyet legszebb és legjobb elbeszélésének tart. Mint az önéletrajzoknál, itt is szembetűnő az írói önkritika hiánya. Nem tartjuk szerencsésnek Mikszáth Kálmán novellájának megválasztását sem és Cholnoky Viktor kötetében is akadt volna más — jellemzőbb és művészibb — elbeszélés. Egyébiránt a vállalat megérdemli a modern magyar irodalom iránt érdeklődő közönség támogatását.

Új könyvek és füzetek. — *Simonyi Zsigmond: A jelzők mondattana.* Nyelvtörténeti tanulmány. Budapest, 1913. 195 l. Kiadja a M. T. Akadémia. Ára 5 kor. — *Jánosi Béla: Szerdahely György aesthetikája.* Budapest, 1914. 60 l. Kiadja a M. T. Akadémia. Ára 1 kor. 50 fill. (Akad. Értekezések. I. Osztály. XXIII. köt. 1. sz.) — *Ál-Shakespearei drámák.* Szerkeszti: *Heinrich Gusztáv*. I. kötet: *III. Edvárd király*. Színmű öt felvonásban. 1596. Fordította: *Vértessy Jenő*. Budapest, 1914. 120 l. Kiadja a M. T. Akadémia. Ára 2 kor. (Ál-Shakespearei drámák azok, melyek Shakespeare munkáinak első folio-kiadásából hiányzanak. Ezeket a kritikusok nagyobb része nem ismerte el Sh. műveinek. Ilyen darab kb. 15 van.) — *Louis Karl: Le Conte de la femme chaste convoitée par son beau-frère dans la tragi-comédie française.* 2 l. (Sonderabdruck aus den Neuphilologischen Mitteilungen. Helsingfors, 1914. Az üldözött ártatlan nő elterjedt középkori mondájához, melynek magyar elemeiről maga a szerző értekezett régebben, két adalékot közöl: *La Caze*, 1640 és *Boisrobert*, 1657 drámáit.) — *Louis Karl: La legende de Saint Jehan Paulus.* 21 l. (Revue Des Langues Romanes. Montpellier, 1913.) — *Magyar Könyvtár.* 735—736. Ambrus Zoltán: Régi és új színművek. (Szinházi bírálatok. 10 külföldi színdarab kritikája az 1882—1914. évközből.) 737. Vajda János válogatott költeményei. Kiadta Császár Ernő. (V. J. 38 költeménye, rövid bevezetéssel.) 738—739. Selma Lagerlöf: Helga. Ford.: Benedek Marcell. (Egy-egy szám ára 30 fillér. Lampel-kiadás.) — *Olcso Könyvtár.* 1729—31. Macaulay: William Pitt. Ford.: Kállai Béni. 1732—33. Gibbon: Konstantinápoly eleste 1453-ban. Ford.: Bozóky Alajos. 1734—36. Marlowe: II. Edvárd király. Ford.: Rózsa

Dezső. 1737. Franklin: A gazdagodás útja. Ford.: Láng Mihály. (Egy-egy szám ára 20 fill. Franklin-kiadás.) — *Világkönyvtár*. Lassale: Alkotmány, szocializmus, demokrácia. Ford.: Kunfi Zsigmond. (Ára 1 kor. 90 fill.) — *Athenaeum-Könyvtár*. Kóbor Tamás: Cognac-idillek. Novellák. (Ára 1 kor. 90 fill.) — *Olcsó Jókai*. 181. Március tizenötödike. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Ágner Lajos. 182. A Magláy-család. 183—184. Tégy jót. 185—190. A tengerszemű hölgy. Két kötet. (Egy-egy szám ára 40 fill.) — Biró Lajos: A Serpölette. Regény. Budapest, 1914. 184 l. Az Athenæum kiadása. Ára 3 kor. 50 fill. — G. L. Strachey: A francia irodalom főirányai. Átdolgozta Schöpflin Aladár. Budapest, 1914. 168 l. Franklin-Társulat. Ára 1 kor. 60 fill. — Dobján László: *Hazai középiskoláink 1912—1913. tanévi értesítőiben megjelent tudományos értekezések repertoriuma*. Budapest, 1914. 36 lap. — Husztiné Révhegyi Rózi: *Eötvös esztetikai álláspontja*. Budapest, 1914. 11 l. (Különlenyomat a Budapesti Szemle 1914. évf.-ből.) — Pintér Jenő: *Idősb Szinnyei József emlékezete* Budapest, 1914. 12 l. (Különlenyomat az Irodalomtörténet 1914. évf.-ből.)

HIVATALOS NYUGTÁZÁS

az 1914 márc. hó 1-től 1914 ápr. hó 1-ig befizetett díjakról :

Alapító tagdíj: Riedl F. 200 K összesen : 200 K. **Rendes tagdíj:** Váczy J. 22 K (1912—14), Pitroff P., Bittenbinder M. 6 K (1913), Weber A. 5 K (1913—14), Király Gy. 4 K 50 f., Ady L. 7 K (1912), Kristóf Gy. 9 K, Leffler B., Oberle K. 7 K (1913), Kéki L. 5 K (1914—15), Négyesy L. 1 K (1915), Zolnai B. 1 K, Putnoki J. 1 K (1912), Lersch E., Markuss J., Nagy S. 1·50 f., Timár K. 1·50, Csuday J., Kelecsényi R., Katz G. 20 K, Müller L., Klemm A., Jánosy B. 2·50, Országh J. 5 K (1913), Komáromi M., Patai J. (1912), Szabó I. (1913), Koller I., Suszter O. (1913), Riegler E. (1913), Kovács G., Fehér G. (1912), ifj. R. Vozáry Gy., (1913), Somló S. 20 K (1913—14), Gárdonyi A. 5·50 K (1912), Czóbel E. (1913), Szabolcsi L. Schöpffin A. (1913), Hettesheimer E. 20 K (1913—14), Fehér M. 5 K, Szentpéteri I., Szakács B., Söjtöry K. (1913), Tóth J. 20 K, Baki I., Várdai B., Dobos G., S. Nagy J., ifj. Csoma I. (1913), Förster A., Alexander B., Benczik F. 30 K (1912—14), Debreczeni F. 6 K (1913), Perényi J., Nádler L., Künsztler I. 5 K, Siposs K. 20 K (1913—14), Kiss A., Eckhardt S. 13 K (1914—15), Birkás G. 5 K, Simai Ö. 4 K (1912), Trócsányi Z. 3 K (1912—13), Maróth K. 9·50 K, Gesztesi Gy. 4·50 K, Sik S. 3 K, Kasztner J. 4 K, Fóti L. 3 K, Császár E., Sziklay J., Dobay J., Cs. Papp J., Sz. Tóth K., Beódi B. I., Gácsér J., Kocsis L., gr. Keglevich M-né, Fejér A., gr. Károlyi Gy-né, Hörl Gy., Szalay K., Papp D., Kardos Gy., Angyal D. összesen : 769·50 K. **Előfizetési díj:** Gibbon A., Krausz Á. 2·25 K, Karánsebesi áll. főgimn. ig., Rothbaum I-né 10 K, Hajdúnánási ref. főgimn. ig., Ungvári áll. főreálisk. ig., Rimaszombati prot. főgimn. ig. 30 K (1912—13), Aradi áll. főgimn. ifj. önk. köre (1913), Besztercebányai kir. kath. főgimn. ig. 30 K (1813—14), Gyulai rk. főgimn. ifj. önk. köre 10 K, Körömcebányai áll. főreálisk. ig. 10 K, Kőszegi rk. tanítónőképző int. ig. 5 K, Selmecebányai rk. főgimn. ig. 10 K, Szamosújvári áll. főgimn. ig., Bpesti III. ker. áll. főgimn. ifj. önk. köre (1913), Pollacsek N., Sarajevói magyar gimnázium ig. 10 K, Kézdivásárhelyi rk. főgimn. ifj. önk. köre 3·75 K, Bpesti Erzsébet Nőisk., Székesfehérvári áll. főreálisk. ifj. önképző köre. Összesen : 286 K. — **Mindösszesen befolyt: 1255 K 50 f.**

Felkérem a Társaság azon t. tagjait, akik tagdíjakkal még hátralékban vannak, hogy a hátralékot mielőbb címemre juttatni sziveskedjenek. Alapszabályaink 7. §-a értelmében a tagdíj az év első negyedében fizetendő be.

Dr. Ágner Lajos,

a M. Irodalomtörténeti Társaság pénztárosa.
Budapest, I. ker., Bors-utca 10. sz. II. em. 7. a.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

TISZTIKARA ÉS VÁLASZTMÁNYA.

Elnök: Beöthy Zsolt.

Alelnökök: Dézsi Lajos, Négyesy László, Szász Károly, Zoltvány Irén.

Titkár: Horváth János. *Jegyző:* Kéki Lajos.

Szerkesztő: Pintér Jenő. *Pénztáros:* Ágner Lajos.

Tiszteleti tagok: Szilády Áron, † id. Szinnyi József.

Választmányi tagok:

Alexander Bernát	Ferenczy József	Kelemen Béla	Schöpffin Aladár
Alszeghy Zsolt	Ferenczi Zoltán	Király György	Sebestyén Gyula
Angyal Dávid	Gagyhy Dénes	Kiss Ernő	Szily Kálmán
Babits Mihály	Gálos Rezső	Kőrös Endre	Szinger Kornél
Badics Ferenc	Gárdonyi Géza	Kristóf György	Szinnyi Ferenc
Bajza József	Gragger Róbert	Kürti Menyhért	Tolnai Vilmos
Baksay Sándor	Greksa Kázmér	Lehr Albert	Toncs Gusztáv
Balassa József	Gulyás István	Lengyel Miklós	Tordai Ányos
Baros Gyula	Gulyás Pál	Loósz István	Vadász Norbert
Bayer József	Gyöngyösy László	Madarász Flóris	Vargha Damján
Bánóczy József	Gyulai Ágost	Miklós Elemér	Varju Elemér
Békefi Remig	Hajnóczy Iván	Miklós Ferenc	Váczy János
Binder Jenő	Harsányi István	Nagy József	Várdai Béla
Bleyer Jakab	Hogedűs István	Német Károly	Vende Ernő
Borbély István	Horváth Ferenc	Pais Dezső	Veress Samu
Császár Elemér	Imre Lajos	Pap Károly	Versényi György
Császár Ernő	Imre Sándor	Papp Ferenc	Vértesy Jenő
Csűrös Ferenc	Jakab Ödön	Paulovits István	Viszota Gyula
Czapáry László	Jánosi Béla	Perényi József	Voinovich Géza
Czeizel János	Kapossy Lucián	Prónai Antal	Wallentinyi Samu
Elek Oszkár	Kardos Albert	Radó Antal	Weber Arthur
Endrődi Sándor	Karl Lajos	Riedl Frigyes	Werner Adolf
Erdélyi Pál			Zlinszky Aladár

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.